

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

А.В. Іщенко
І.О. Ієрусалимов
Ж. В. Удовенко

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ
ДОКАЗУВАННЯ В
РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ—2007

УДК 343(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)408я73

Т 33

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист №1.4/18-Г-928 від 18.10. 2006 р.)

Рецензенти:

В.І. Галаган – доктор юридичних наук, професор;

В.І. Василенчук – кандидат юридичних наук, доцент.

Іщенко А.В., Ієрусалимов І.О., Удовенко Ж. В.

Т 33 Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.

ISBN 966–364–374–9

Посібник присвячений аналізу складного та багатоаспектного явища – доказуванню на досудовому слідстві. В роботі з урахуванням сучасного стану розвитку наук кримінального процесу та криміналістики розглянуті основні проблеми, які мають відношення до криміналістичного розуміння забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів. Авторами головна увага зосереджена на окресленні підходів до визначення самого поняття криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві та його системно-структурного аналізу.

Розрахований на слухачів, курсантів, студентів, ад'юнктів, аспірантів, практичних працівників, науково-педагогічний склад та науковців.

© Іщенко А.В., Ієрусалимов І.О.,
Удовенко Ж. В., 2007

ISBN 966–364–374–9

© Центр учбової літератури, 2007

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	7
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ	7
1.1. Предмет процесу доказування на досудовому слідстві	7
1.2. Доказування у стадії порушення кримінальної справи	30
1.3. Доказування у стадії досудового розслідування.....	48
1.4. Криміналістичні аспекти процесу доказування на досудовому слідстві	57
Розділ II. ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ	67
2.1. Предмет криміналістичного забезпечення розслідування злочинів	67
2.2. Цілі і завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві	85
2.3. Критерії та шляхи підвищення ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві	97
ВИСНОВКИ	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	115
ДОДАТКИ	129

«...Забезпечити розробку і видання нового покоління якісних підручників, навчально-методичних посібників, дидактичних, інформаційних засобів навчання з юридичних навчальних дисциплін, а також збірників нормативно-правових актів, коментарів, словниково-довідкової літератури...»

(Державна програма розвитку юридичної освіти в Україні на 2000—2005 рр.)

ВСТУП

Боротьба зі злочинністю потребує постійного вдосконалення оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової діяльності шляхом розширення можливостей використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві, в тому числі у процесі доказування на досудовому слідстві. Це викликано кількісними і якісними змінами самої злочинності, набуттям нею нових характеристик і форм прояву.

Однак аналіз практичної діяльності правоохоронних органів свідчить про наявність певного розриву між реальними можливостями науково-технічного потенціалу та сучасним станом його фактичного використання. У здійсненні практичних заходів щодо усунення або значного скорочення цього розриву повинні сприяти правові та наукові дослідження. Насамперед існує нагальна потреба у теоретичному обґрунтуванні необхідності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві як окремого виду діяльності, оскільки саме наука криміналістика розробляє прийоми, способи та методи використання науково-технічних засобів, а також є каналом впровадження досягнень інших галузей науки та техніки в кримінальне судочинство.

Оскільки теорія доказування знаходиться на межі наук процесуального права та криміналістики, кожна з яких вивчає її зі своїх позицій, сучасні уявлення про теорію доказування повинні відображати її різні аспекти: процесуальні (мета, предмет, межі доказування, поняття і класифікація доказів тощо), а також криміналістичні (особливості збирання, дослідження, оцінки та використання доказів).

Криміналістика, зокрема, вивчає закономірності виникнення, виявлення та фіксації інформації, яка має доказове значення в

розслідуванні злочинів. У зв'язку з цим одним із її завдань є розробка найбільш ефективних прийомів, методів, засобів і оптимальних процесуальних форм збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Йдеться про взаємозумовленість та взаємозумовленість процесуальних і криміналістичних проблем доказування, у тому числі в дослідженні інформаційних закономірностей та заснованих на їх пізнанні процесуальних і криміналістичних методів, засобів та способів доказування.

Таким чином, традиційні процесуальні питання теорії доказування (поняття доказування, стадії цього процесу, предмет, межі, суб'єкти тощо) потребують розгляду та вирішення з позицій криміналістичного забезпечення.

Названим питанням приділялась певна увага у працях вчених-юристів:

Ю. П. Аленіна, Л. Ю. Ароцкера, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т. В. Вар-фоломеєвої, А. І. Вінберга, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, Є. Г. Коваленка, І. П. Козаченка, О. М. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, С. М. Стахівського, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та ін. Разом з тим у працях зазначених вчених-юристів об'єктивно не могли бути розкриті всі аспекти даної проблеми, тому вони залишаються предметом дискусій протягом останніх років і потребують подальшого дослідження.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВАК — Вища атестаційна комісія;
КК — Кримінальний кодекс;
КПК — Кримінально-процесуальний кодекс;
МВС — Міністерство внутрішніх справ;
ННПСК — Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів;
КНУВС — Київський національний університет внутрішніх справ;
НДУ — науково-дослідні установи;
НТЗ — науково-технічні засоби;
ОРД — оперативно-розшукова діяльність;
ОВС — органи внутрішніх справ;
ст. — стаття;
ст.ст. — статті.
-
-

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

1.1. Предмет процесу доказування на досудовому слідстві

Рис. 1. Формування поняття та формулювання визначення криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві

Доказування — серцевина процесуальної діяльності, має свій об’єкт, суб’єкт між ними існує. І це, мабуть, найбільш складний

та своєрідний її вид. Вивчення процесу доказування, як специфічної діяльності, дає підстави говорити про його закономірності та особливості, котрі нерозривно пов'язані між собою.

Розглянемо детальніше ці закономірності та особливості процесу доказування на досудовому слідстві.

Поняттю доказування приділялася достатня увага у працях багатьох вчених. Але, на жаль, сьогодні не зустрічається єдиного розуміння даного поняття. Наприклад, В. Я. Лукашенко і М. Г. Ніколайчик вважають доказування розумовою логічною діяльністю [158; 172], а М. М. Михеєнко і М. С. Строгович, навпаки, зводять його тільки до практичної діяльності, яка складається зі збирання та дослідження доказів [168; 199].

Більш правильна позиція вчених, які, підкреслюючи складність доказування, включають до нього як практичну діяльність по збиранню, дослідженню й оцінці доказів, так і розумовий процес, логічне обґрунтування положень, що пропонуються тими чи іншими суб'єктами процесу. Вони визначають *доказування* як діяльність суб'єктів кримінального процесу по збиранню (формуванню), дослідженню, перевірці і оцінці доказів та їх процесуальних джерел, а також по формуванню на даній основі певних тверджень і наведення аргументів для їх обґрунтування [див., наприклад: 169, с. 117].

Збирання доказів полягає у пошуку та виявленні джерел і носіїв доказової інформації, отриманні (вилученні стосовно речових доказів), а також закріпленні (фіксації) у передбаченій процесуальній формі фактичних даних.

Із змісту ст. 66 КПК України випливає, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд збирання доказів здійснюють шляхом:

- провадження слідчих дій;
- витребування від підприємств, організацій та посадових осіб і громадян пред'явлення предметів та документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані;
- вимоги проведення ревізій.

Збирання доказів може здійснюватися і в результаті надання даних в органи розслідування чи до суду: підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їх представниками; а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

У передбачених законом випадках особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд у справах, що перебувають у їх

провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі.

Дослідження доказів виражається у їх вивченні, аналізі, співставленні з іншими матеріалами справи. Так, Р. С. Белкін слушно звертає увагу на те, що дослідження доказів пов'язане з виявленням пізнання їх сутності [31, с. 23]. Воно пов'язане зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів. Дослідження доказів має місце вже у ході виявлення джерел доказової інформації. Особливу роль цей напрям діяльності суб'єктів доказування має у роботі з речовими доказами, де виявлення і розшифровка доказових властивостей останніх найчастіше пов'язані з необхідністю застосування інструментальних та інших методів дослідження. Дослідження доказів у цьому плані має характер з'ясування їх змісту та інформаційного значення.

В окремому дослідженні, зокрема, при проведенні експертизи, має місце отримання також нових знань, які добуває експерт на підставі аналізу властивостей різних об'єктів (наприклад, слідів злочину та зразків для порівняльного дослідження) і використання спеціальних знань, та формулює їх у своєму висновку.

Перевірка доказів. Відповідно до вимог закону всі зібрані у справі докази підлягають ретельній всебічній перевірці. Її мета — з'ясування якості, природності зібраних доказів для встановлення фактів, які мають значення для справи [202, с. 177]. Перевірка доказів включає перевірку належності до справи, допустимості та достовірності зібраних речових джерел інформації, документів й інших доказів. При цьому з'ясовуються і аналізуються інформаційні властивості зібраних матеріалів, встановлюється дотримання процесуальних правил збирання доказів, співставляються докази, які перевіряються, з іншими. Перевірка доказів здійснюється також шляхом збирання нових доказових даних, які підтверджують або заперечують достовірність доказів, що є у справі.

Оцінка доказів є розумовою, логічною діяльністю, яка є невід'ємною складовою діяльності осіб і органів, котрі провадять процес по збиранню і перевірці доказів та їх джерел. До змісту оцінки доказів як фактичних даних (відомостей за фактом) входить встановлення їх достовірності, належності, допустимості і достатності для вирішення як окремих питань у справі, так і справи в цілому [169, с. 122—123]. Оцінка доказів здійснюється відповідно до законів (правил, постулатів) логіки. Вона містить такі елементи як аналіз, синтез, порівняння.

Оцінка доказів — складний процес, а не одноразовий акт. Збирання, дослідження, перевірка та оцінка доказів можуть бути розмежовані лише умовно, оскільки фактично ці етапи доказування нерозривно пов'язані між собою. Тому оцінка доказів прибутанна не тільки завершальному етапу доказування, а охоплює весь процес. Оцінці підлягає кожен доказ у ході його отримання та дослідження.

Таким чином, підсумовуючи різні погляди стосовно процесу доказування, його елементів, слід відмітити, що доказування є складною діяльністю як практичною, так і розумовою, що має мету досягнення істини шляхом встановлення обставин, які мали місце у минулому і становлять предмет дослідження у кримінальній справі. Доказування — єдиний процес, що включає збирання, оцінку, перевірку та дослідження доказів. Отже, це процесуальне доказування, яке можливе лише за допомогою доказів, отриманих та перевірених у встановленому законом порядку. Разом з тим треба мати на увазі, що слідчий може отримати знання про обставини, які необхідні для правильного вирішення кримінальної справи, не тільки шляхом процесуального доказування, зокрема сюди відносяться запити на характеризуючі матеріали, результати використання даних криміналістичних обліків, хоч вони не є процесуальними, але їх результати використовуються в процесі доказування (п. 3 ст. 64 КПК України). Доказування — це єдиний процесуальний спосіб встановлення та дослідження обставин, які мають значення у справі, але не єдиний шлях їх пізнання. Так, при провадженні окремих дій слідчий сприймає великий обсяг інформації, яка ще не є доказом, оскільки вона поки ще не набула належної процесуальної форми, не закріплена у відповідних процесуальних документах. І якщо ці фактичні дані з яких-небудь причин так і залишилися незафіксованими, слідчий все ж таки отримав певні знання про обставини, що його цікавлять, пізнав їх.

Про ці обставини також можна дізнатися з анонімних повідомлень, чуток, пліток тощо. Слід зазначити, що між чутками і плітками певної різниці немає. Якщо детальніше, то чутки — це відомості, джерело яких невідоме, про обставини щодо конкретної особи і будь-яких інших фактів, які мають ймовірний характер. А плітки більш персоніфіковані, але їх джерело також невідоме, і вони, у більшості випадків, мають неправдивий характер [190, с. 573, 620].

Для відмежування наведених двох понять від терміна «докази» достатньо того, що їх джерело невідоме. Тому слідчий згід-

но із законодавством України не може покладатися на такі дані при складанні процесуальних документів. Але вони сприяють доказуванню, дозволяють правильно обрати його напрям, допомагають виявити джерело, з якого у встановленому законом порядку можна отримати інформацію, що цікавить слідчого, намітити тактику проведення слідчих дій. Їх також можна використовувати при побудові версій, згідно з якими проводяться різні, у тому числі й оперативні, заходи з перевірки цих версій тощо. Внаслідок вказаних заходів при підтвердженні цієї інформації складаються відповідні документи (протоколи допиту свідків та ін.), які вже за своєю суттю будуть доказами у кримінальній справі.

Отже, специфіка доказів полягає у тому, що вони повинні належати до предмета судового дослідження, тобто охоплюватись предметом доказування (ст. 64 КПК України), можуть бути отримані лише із спеціальних, передбачених законом джерел. Повинна існувати реальна можливість їх перевірки, докази повинні бути отримані уповноваженими на те суб'єктами в установленому законом порядку з додержанням процесуальної форми, яка гарантує захист прав і законних інтересів громадян.

Але у деяких зарубіжних країнах, наприклад у Грузії, у кримінально-процесуальному кодексі закріплена можливість використання чуток як доказової інформації [210]. Кримінальний процес України не передбачає використання інформації, побудованої на чутках і плітках, тому що вона не відповідає зазначеним вище вимогам, які пред'являються до доказів.

Докази, що ґрунтуються на чутках чи на повідомленнях свідка про події, у яких він особисто не брав участі, чи на відомостях, що той отримав від третіх осіб, які не стали перед судом, за загальним правилом, є неприпустимими. Це положення закріплено у КПК Італії, Японії, Португалії, Англії, Канади, США.

Але з цього правила існує багато винятків. Наприклад, у США допускаються як докази такі показання з чужих слів: заява, яка описує чи роз'яснює подію або становище, зроблена, якщо заявник сприймав цю подію чи становище особисто; заява, яка стосується вражаючої події чи становища, зроблена тоді, коли заявник знаходився під впливом збудження, викликаного цією подією або становищем; будь-яка форма записів, звітів, заяв чи збірників відомостей державних установ або органів, які визначають діяльність останнього; записи народжень, шлюбів, розлучень, смертей; заява про факти з особистої чи сімейної історії, які містяться у

сімейних біографіях, метриках; заяви, зроблені для цілей медичного діагнозу чи лікування і які описують історію хвороби, та інші випадки.

Для правильного розуміння допустимості показань з чужих слів необхідно мати на увазі, що правило про це повністю засноване на положенні загального правила, а саме: докази, які не можуть бути досліджені за допомогою перехресного допиту, недопустимі. Таким чином, показання з чужих слів — по-перше, заява, зроблена особою; по-друге, вона зроблена за межами суду і підтверджена у суді; по-третє, вона надана для доведення істинності твердження, зробленого за межами судового засідання. Наприклад, показанням з чужих слів буде запис у щоденнику.

Англійський загальний підхід до допустимості доказів збігається з американським. Це стосується і показань з чужих слів. Наприклад, винятком з недопустимості таких показань за англійським законодавством є твердження, зроблене особою, яка до її допиту в суді померла.

Законодавство Нідерландів допускає як докази показання, що ґрунтуються на чутках, оскільки ці показання заносяться у протокол, який є відповідно до ст. 344 КПК Нідерландів видом документів. Законодавство Німеччини також допускає як докази показання, які ґрунтуються на чутках, за умови, якщо судді не надане право пошуку доказів та їх оцінки.

Російське законодавство не знає поняття «показання з чужих слів». З деякими обмовками до них можна віднести (ст.ст. 70, 74, 75 КПК РФ) показання свідка чи потерпілого, які в силу певних обставин не можуть вказати джерело своєї поінформованості (наприклад, показання оперуповноваженого про фактичні дані, котрі стали йому відомі від конфіденційної особи, яка сприяла правоохоронним органам, здійснюючим оперативно-розшукову діяльність, якщо оперуповноважений не оприлюднив дані про цю особу).

Із зазначеного випливає, що арсенал слідчого при провадженні у кримінальній справі, зокрема при збиранні доказів, досить широкий. Тому, маючи будь-яку інформацію — буде вона доказами або лише чутками, її слід обов'язково перевірити, щоб у подальшому використати останню для встановлення істини у справі, забезпечити притягнення до кримінальної відповідальності винних і не допустити покарання невинних. З логічної точки зору, докази, передбачені Кримінально-процесуальним законом, нічим не відрізняються від інших доказів, які використовуються у повсякденному житті, у науковому дослідженні, у будь-якій га-

лузі процесу пізнання. Докази — це і є факти повсякденного життя, які стають судовими доказами лише у встановленому законом порядку і тільки у силу їх зв'язку з тим чи іншим явищем, подією, фактом, що становлять предмет не будь-якого, а саме судового дослідження.

Також цікавий інтерес викликає питання про допустимість застосування у якості доказів результатів ОРД, а саме отриманих за допомогою технічних засобів фіксації. До цього часу у чинному КПК України відсутні норми, які б дозволили, як докази у кримінальній справі, використовувати, наприклад, кіно-, відео- та аудіозаписи, які надійшли до правоохоронного органу анонімним шляхом або були отримані слідчим іншим шляхом, який не передбачений вимогами ст.ст. 66, 187, 187¹ КПК України. Так, в КПК України зі змінами і доповненнями від 12.07.2001 р. у зазначених статтях викладений порядок одержання доказів за допомогою заходів ОРД, але не розглядається питання про використання як доказу інформації про злочин, отриманої анонімним шляхом або особами, які не мають дозволу на проведення ОРД або слідчих дій, наприклад, кіно-, відео- та аудіозаписів, які надійшли до правоохоронного органу поза шляхом, вказаним у КПК, але які фактично містять у собі доказову інформацію. Отже, у разі надходження до відповідного органу такої інформації вона не може бути доказом, а лише додатком до протоколу її огляду.

Виникає потреба у подальшій роботі над вдосконаленням КПК України в галузі відпрацювання механізму отримання доказової інформації під час розслідування злочинів. До речі, справедливність висловленої ідеї обґрунтовується результатами опитування слідчих. Так, із 93 респондентів 67 висловились за доцільність введення до КПК України нової норми, яка б передбачала використання даних, отриманих за допомогою технічних засобів (кіно-, відео-, фото- та аудіозаписів), як доказів у кримінальній справі незалежно від шляхів надходження до правоохоронних органів. Тому ми пропонуємо ч. 2 ст. 65 України після словосполучення «... та іншими документами» доповнити словосполученням «... протоколами технічного документування за результатами анонімного надходження до правоохоронних органів кіно-, відео-, аудіозаписів. Такими слід вважати будь-які матеріали (навіть якщо вони надійшли до правоохоронного органу анонімним шляхом), які були отримані за допомогою відео- або кінозйомки і про достовірність яких є висновки технічної експертизи.

Таким чином, пізнання є отримання знань про обставини, що мають значення у справі, а доказування — отримання знань про ці обставини лише у встановленій законом процесуальній формі. Поняття пізнання у кримінальній справі ширше за поняття доказування. Воно охоплює не тільки доказування, а й інші способи отримання інформації, що сприяють встановленню об'єктивної істини. Тому, неправильне твердження, що докази — це єдиний спосіб пізнання фактів, які досліджуються у кримінальній справі.

Доказування здійснюється на всіх стадіях кримінального процесу, на різних його стадіях виявляються ті чи інші особливості, котрі впливають із завдань стадії та процесуальних умов, у яких відбувається процесуальна діяльність. Наявність таких особливостей у доказуванні на різних етапах процесуальної діяльності дає підстави вести мову про різні межі доказування та його предмет.

Однією з передумов повного, всебічного і об'єктивного розслідування злочинів є правильне визначення предмета доказування у кримінальному процесі. Він є узагальненим юридичним вираженням об'єкта кримінально-процесуального пізнання, яке здійснюється за допомогою судових доказів. Так, М. М. Михеєнко під предметом доказування розумів таку сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких необхідне для вирішення заяв і повідомлень про злочин, кримінальної справи в цілому чи судової справи у стадії виконання вироку, а також для здійснення процесуальних профілактичних заходів у справі [168, с. 89].

Поняття предмета доказування, яке є конкретним та визначеним за змістом в силу того, що перелік обставин, які до нього входять, передбачений законом, орієнтує практичних працівників на всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх обставин, необхідних для правильного вирішення кримінальної справи та виконання завдань кримінального судочинства.

Предмет доказування — це коло обставин, які потрібно встановити у кримінальній справі. Якщо метою доказування є встановлення об'єктивної істини, то його предмет вказує на те коло обставин, що створюють юридично значущі елементи такої істини, а їх встановлення дозволяє вирішити справу по суті.

Предмет доказування у кримінальній справі визначений ст. 64 КПК України, де передбачено, що при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи у суді підлягають доказуванню:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину та мотиви злочину;

3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, які характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

4) характер та розмір шкоди, заподіяної злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

З'ясування обставин, які входять у предмет доказування, повинно послідовно давати відповіді на питання класичної формули юриспруденції: «Що, де, коли, ким, яким чином?».

Безумовно, предмет доказування має безпосередній зв'язок з нормами кримінального права. Останні визначають об'єкт, об'єктивну сторону складу злочину, можуть вказувати на ряд обставин, за наявності яких те чи інше діяння може розглядатися як злочин. По суті норми кримінального права визначають розумову модель діяння, за вчинення якого повинна наставати конкретна кримінальна відповідальність. Елементи цієї моделі вказують на обставини, наявність чи відсутність яких потрібно доказувати для того, щоб мати можливість вирішити справу по суті відповідно до закону. Все це обумовлює необхідність вивчення проблем доказування з використанням аналізу кримінального законодавства і практики його застосування.

У зв'язку з підготовкою проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України все більшої актуальності набуває проблема законодавчого визначення предмета доказування у кримінальній справі.

Автори одного з офіційних проектів Кримінально-процесуального кодексу України пропонують до статті під назвою «Предмет доказування в кримінальному процесі» записати:... «при провадженні дізнання, досудового слідства і розгляді справи у суді підлягають доказуванню:

- п. 8 — обставини, які характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (демографічні дані, соціально-побутові та виробничі характеристики, психологічні риси, стан здоров'я);

- п. 10 — безпосередні причини злочину і умови, які сприяють його вчиненню...» [ст. 131 проекту КПК України].

У ст. 139 даного проекту пропонується внести доповнення: «Дізнавач, слідчий, прокурор, суд в межах своєї компетенції зобов'язані всебічно, повно і об'єктивно з'ясувати всі обставини, що підлягають доказуванню у справі».

Не можна не помітити деякі аспекти зазначеної концепції, які можуть негативно вплинути на правозастосовну практику. Наприклад, чи можна всебічно, повно та об'єктивно встановити (з достовірністю довести) умови життя, під впливом яких у обвинуваченого виникло бажання вчинити злочин, якщо останній взагалі відмовляється від показань, народився та жив в одній державі, а вчинив його у іншій? Найімовірніше, вказане — лише побажання. З достовірністю доказати такі обставини, неможливо, бо між ними та злочином немає прямого причинного зв'язку. Наука кримінологія використовує для їх виявлення метод діагностики. Закріплення законом категоричної вимоги про необхідність повного та всебічного доказування названих обставин може дати підставу для безперервного повернення кримінальної справи на додаткове розслідування.

Більше того, як зазначав М. С. Строгович: «Совершенно излишнее и недопустимо такое «углубление» в изучение личности обвиняемого, которое уводит следствие и суд в сторону от существа дела, загромождает расследование и разбирательство дела всяческими подробностями из жизни обвиняемого, к данному делу не имеющими отношения. Тем более недопустимо собирание всяческих сведений и фактов этого рода с целью восполнения недостатка доказательств виновности обвиняемого» [198, с. 167—168].

Те, що у ст. 64 чинного КПК України, яка визначає предмет доказування, не йдеться про необхідність доказування причин і умов, котрі сприяли вчиненню злочину, мабуть, не випадково. Стаття 23 КПК України передбачає: при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявити причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Безумовно, між поняттями «виявити» і «доказати» є різниця.

Виявити — значить зробити явним, проявити, викрити [177, с. 101].

Доказати — підтвердити будь-яке положення фактами чи доводами [177, с. 140].

Розглядаючи дану проблему, М. С. Строгович підкреслює: «Прежде всего должны быть доказаны все факты, из которых складывается уголовно наказуемое деяние, содержащее объективные и субъективные элементы состава преступлений. Эти факты в совокупности образуют то, что называется главным фактом. Все, что входит в состав предмета доказывания, имеет существенное значение для дела и должно быть доказано с абсолютной достоверностью и несомненностью» [199, с. 363—365].

У визначенні предмета доказування неприпустимим є як невинуватене обмеження його складових елементів, так і їх непомірне розширення, яке може викликати безпідставну затримку в розслідуванні і вирішенні кримінальної справи по суті.

Як у пізнанні, так і у доказуванні слід розрізняти предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом останнього є подія злочину в усіх її проявах. Разом з тим предметом пізнання є, як зазначають філософи, «... зафиксированные в опыте и включенные в процесс практической деятельности человека стороны, свойства и отношения объекта, исследуемые с определенной целью в данных условиях и обстоятельствах ...» [220, с. 309].

При цьому, як у будь-якому юридичному пізнанні взагалі, так і у кримінально-процесуальному доказуванні, зокрема, важливо, щоб із всієї безлічі властивостей, стану та інших особливостей об'єкта дослідження наша думка виділяла найбільш важливі, юридично значущі, відокремлювала таким чином, щоб кожний з них був би, безумовно, необхідним, а всі вони, разом взяті, були б, безперечно, достатніми для здійснення правосуддя і вирішення справи по суті. Сукупність таких елементів й створює предмет доказування.

По суті, предмет доказування — це юридично значущі обставини і сторони розслідуваної події, з'ясування яких необхідне для підсумкового вирішення справи.

Основним змістом предмета доказування завжди є склад злочину. Елементами предмета доказування є фактичні обставини, які відповідають елементам складу злочину [199, с. 159—160].

Розвиваючи і реалізуючи цей підхід, ми притримуємося висловленої у юридичній літературі думці, що ст. 64 КПК України слід було б викласти у такій редакції:

«При провадженні досудового слідства і судового розгляду підлягають доказуванню:

а) наявність або відсутність передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння;

б) об'єкт та предмет злочину; характер і розмір шкоди, ним заподіяної;

в) час, місце, спосіб та інші, які мають значення для справи, обставини вчинення злочину; наявність чи відсутність причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і шкідливими наслідками, які настали;

г) особа злочинця;

д) чи винен обвинувачений, підсудний у вчиненні злочину;

е) наявність чи відсутність обставин, які пом'якшують, обтяжують чи виключають кримінальну відповідальність і застосування заходів покарання» [202, с. 120].

З предметом доказування тісно пов'язане, як зазначалось, таке поняття, як *межі доказування*. Якщо предмет доказування — це сукупність доказових фактів, то його межі — такий ступінь достатності і достовірності системи доказів, що дозволяє зробити єдиний і неспростовний підсумок як по кожному елементу доказування, так і у справі в цілому. Вони характеризуються повним, всебічним і об'єктивним дослідженням всіх обставин справи.

Визначення повноти дослідження обставин справи є однією з найскладніших проблем слідчої і судової практики.

Наприклад, притягнутий до відповідальності за крадіжку державного майна, Х. кожного разу, коли справа направлялася до суду, робив заяву про нові епізоди вчинених ним і його співучасниками крадіжок. В таких ситуаціях суд, відповідно до ст. 246 КПК України, за наявності підстав для зміни обвинувачення на більш тяжке, повертає справу на додаткове розслідування. Але досудове слідство не може бути безкінечним. Припустимо, що всі строки слідства закінчилися, а у суді знову виявлено новий епізод злочинної діяльності. Як завершити справу?

Рішення пропонується у ст. 156 КПК України, де міститься таке положення: «У кожному випадку, коли розслідування справи у повному обсязі у строки, зазначені у ч. 1 чи ч. 2 цієї статті, закінчити неможливо і за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у даній справі, має право дати згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення. У цьому випадку справа в частині не розслідуваних злочинів чи епізодів злочинної діяльності... виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку». Вважається, що наведене право повинно бути надане не тільки керівникам прокурорського відомства, а й суду. При цьому необхідно більш детально обговорити юридичні питання, пов'язані з винесенням вироку, в разі виділення справи в окреме провадження. Особливо, якщо злочин був тривалим, а виявлені епізоди визначають необхідність його перекваліфікації (наприклад, з крадіжки у великому розмірі на крадіжку в особливо великому).

У таких ситуаціях постає багато спірних питань, можливі також розбіжності їх вирішення між слідчим і прокурором. Остаточне рішення з розв'язання названих проблем повинен приймати суд.

Всебічність дослідження припускає, як зазначив В. С. Зеленецький, глибоке вивчення всієї сукупності обставин, що належать до справи, їх сторін, реально існуючих між ними зв'язків та взаємозалежностей [78, с. 40]. Це значить, що у справі повинні бути висунуті всі можливі, реальні, у тому числі взаємовиключні, версії. Вони ретельно перевіряються, у процесі чого всі, крім однієї (яка відповідає істині), спростовуються. Відповідна істині версія підтверджується достатньою й неспростовною сукупністю достовірних доказів. Усі елементи предмета доказування мають бути доказані з достовірністю і безумовністю, підтверджені неспростовними доказами. Система зібраних доказів повинна давати можливість зробити єдиний висновок як по кожному елементу доказування, так і у справі в цілому та виключити будь-які сумніви. Всі сумніви у справі підлягають об'єктивному вивченню, а якщо вичерпані можливості їх усунення, повинні тлумачитися і вирішуватись на користь обвинуваченого (підсудного). Виходячи з такого розуміння всебічності і повноти досудового слідства та судового розгляду, мають, на наш погляд, визначатися і межі доказування у кримінальній справі.

Єдність процесу доказування визначається не тільки нерозривним зв'язком його елементів — єдністю змісту, а й тим, що доказування протягом всього кримінального судочинства підпорядковане єдиним завданням і здійснюється в установленій законом формі, на базі єдиних принципів. Доказування є серцевиною, частиною кримінально-процесуальної діяльності. Тому завдання та принципи доказування збігаються із завданнями та принципами кримінального судочинства в цілому.

За допомогою доказування в сукупності з іншими процесуальними діями повинні досягатися завдання швидкого та повного розкриття злочину, виявлення винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був покараний, жодного невинного не було притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено.

Із завдань судочинства випливає необхідність досягнення істини у кожній кримінальній справі.

Висновки органів досудового слідства і суду мають відповідати обставинам справи, тому, що було у дійсності. Вони повинні містити правильну оцінку встановлених фактів і дій обвинуваченого з точки зору закону.

Одночасно ці висновки мають бути обґрунтовані достовірними фактами, повинні бути переконливими.

Таким чином, визначаючи завдання доказування, ми повинні виходити з необхідності встановлення об'єктивної істини у кожній справі, достовірності висновків органів розслідування і суду.

Єдиним для процесу доказування є не тільки завдання доказування, а й те, що всі його елементи повинні бути підпорядковані принципам кримінального судочинства.

Слід зазначити, що у процесуальній літературі питанню про принципи доказування не приділяється достатньо уваги. Автори праць, присвячених питанню доказування, головним чином звертають увагу на правила оцінки доказів. Принципи доказування сформулював М. С. Строгович, який називає такі з них: матеріальна істина як ціль і результат доказування; внутрішнє переконання суддів як підстава оцінки доказів; презумпція невинності [199]. Близьку до цього систему принципів доказування подає М. Л. Якуб: активність, всебічність, повнота та об'єктивність у дослідженні обставин справи; презумпція невинності; оцінка доказів за внутрішнім переконанням [237, с. 11—19].

Іншу точку зору наводить деякі вчені, які висловлюють думку, що в доказуванні проявляються всі принципи кримінального судочинства.

Такий підхід до вирішення даного питання про принципи доказування вважається слушним. Доказування нерозривно пов'язане з усім процесом, хоча не вичерпує його. Тому правила доказування впливають із сутності процесу, його завдань і безпосередньо пов'язані з принципами, засадами всього судочинства.

Створення «особливих» принципів доказування не досягає своєї мети. Вказані М. С. Строговичем та М. Л. Якубом принципи доказування, по суті мають велике значення і є вихідними положеннями не тільки при доказуванні. Так, принцип матеріальної (об'єктивної) істини у кримінальному процесі є вихідним, базовим положенням не лише при збиранні, дослідженні і оцінці доказів, а й при вирішенні всіх питань, які виникли у процесі кримінального судочинства. Так само дія презумпції невинності не може бути зведена тільки до питань, пов'язаних з доказуванням. Дія названої презумпції впливає на всю процесуальну діяльність, що ж стосується оцінки доказів за внутрішнім переконанням, то це положення саме є проявом дії такої засади в процесі, як незалежність суддів і підпорядкування їх лише закону. Законом також встановлена процесуальна незалежність слідчого і прокурора.

Таким чином, намагання виділити спеціальні принципи доказування, які існували б одночасно із загальними принципами кримінального судочинства, паралельно їм, себе не виправдовують. Це призводить до того, що ними применшується значення тих чи інших засад судочинства і вони зводяться тільки до доказування або до питань доказування, застосовується лише дія деяких положень, які виходять з того чи іншого принципу.

Говорячи про доказування у кримінальному процесі, не можна не сказати про *суб'єкти* кримінального процесу в цілому і про суб'єкти доказування зокрема.

У визначенні законодавцем терміна «учасники процесу» немає послідовності (Розділ III КПК України). Така нечіткість у більшості випадків обумовлена відсутністю у науці єдиної думки щодо поняття і кола учасників процесу. Тому, щоб його виявити, розглянемо питання про осіб, котрі беруть участь у справі як суб'єкти процесуальної діяльності, і характер виконуваних ними функцій.

У процесуальній літературі склались різні точки зору. Так, М. С. Строгович відносить до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності тих учасників процесу, які виконують будь-яку процесуальну функцію (обвинувачення, захист та вирішення справи). Такими є: суд, прокурор, слідчий, орган дізнання, захисник, потерпілий. Інші особи, котрі беруть участь у справі, є учасниками процесу, а не його суб'єктами [199, с. 111].

Інша думка з даного питання висловлена Н. Н. Полянським, який дійшов висновку: особи, котрі беруть участь у справі (у тому числі свідок, експерт тощо), вступають у певні правовідносини — учасники процесу, його суб'єкти [179, с. 41].

На думку М. М. Михеєнка і А. Я. Дубинського, немає підстав розрізняти суб'єктів та учасників процесуальної діяльності [168, с. 89—100; 63, с. 46—52]. У той же час М. С. Строгович вважає основною відмінною ознакою суб'єкта процесу виконання ним процесуальної функції. Якщо загальним для всіх осіб, які беруть участь у судочинстві, є здійснення ними будь-якої діяльності, що регламентується кримінально-процесуальним законодавством, наявність визначених законом прав і обов'язків і, відповідно, правовідносин з іншими учасниками процесу, то для його суб'єктів, поряд з даними ознаками, характерним є те, що кожен з них виконує ту чи іншу процесуальну функцію. Термін «суб'єкт процесу», у зв'язку із зазначеним вище, потрібно розглядати вужче, ніж поняття «особи, які беруть участь у справі» [199, с. 112].

Отже, всі учасники процесу можуть бути поділені на чотири групи:

1. Органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження: суд (суддя), прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, органи дізнання (особа, котра провадить дізнання).

2. Учасники кримінального процесу, особисто зацікавлені у вирішенні справи, тобто особи, які мають та відстоюють самостійний інтерес: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

3. Особи, які представляють та захищають інтереси (третіх осіб): захисник, представник цивільного відповідача. Спільним для них є те, що вони сприяють захисту прав осіб, які мають свої інтереси. Вони не можуть бути допитані про обставини справи, що стали відомі їм у зв'язку з виконуваною ними функцією.

4. Особи, які сприяють кримінальному судочинству: свідки, поняті, експерти, перекладачі, спеціалісти та інші. Вони сприяють кримінальному судочинству за допомогою виконання завдань, покладених на них законом.

Названі вище особи беруть ту чи іншу участь в доказуванні, але не всі вони є його суб'єктами. Суб'єктами слід вважати лише тих учасників, у діяльності яких проявляються елементи кримінально-процесуального доказування, — збирання, перевірка, оцінка доказів та їх використання для встановлення обставин, що мають значення для справи, та обґрунтування висновків, які з них випливають. Іншими словами, суб'єкти це — органи та особи, котрі виконують у процесі доказування не одноразову або епізодичну, а постійну, тривалу (хоча б у межах однієї стадії) участь, тобто:

а) здійснюють процес доказування (збирання, перевірку, оцінку доказів) та відповідальні за нього;

б) мають право на активну і тривалу участь у процесі доказування для досягнення своїх або представницьких інтересів, що охороняються законом.

Інші ж суб'єкти процесуальних прав і обов'язків (але не суб'єкти процесу доказування) можуть відігравати у ньому епізодичну роль і допомагати у даному процесі — перекладач, спеціаліст, поняті; особи та органи, що виконують одноразові доручення або звернення слідчого з вимогами надати докази. Тобто діяльність осіб, виділених у четверту групу учасників процесу, сприяє доказуванню, *але вони не є суб'єктами.*

В. Д. Арсен'єв відносив до числа суб'єктів процесу доказування «...граждан, должностных лиц, предприятия, учреждения, организации, которые представляют имеющиеся в их распоряжении предметы и документы по требованию лица, производящего дознание, следователя, прокурора и суда либо по собственной инициативе». Але, — далі писав В. Д. Арсен'єв, — «участие указанных субъектов в процесс доказывания тем и ограничивается; они не в праве заявлять ходатайства о собирании и истребовании доказательств, участвовать в их проверке и оценке» [10, с. 74]. Однак саме це слушне зауваження спростовує першочергову тезу автора: якщо названі суб'єкти не беруть участь в збиранні, перевірці і оцінці доказів (тобто у доказовій діяльності), то вони ніяк не можуть вважатися суб'єктами процесу доказування.

До суб'єктів процесу доказування першої групи необхідно віднести, у першу чергу, державні органи, відповідальні за кримінальну справу на кожній стадії кримінального процесу.

До них належать: орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя) у стадіях порушення кримінальної справи і досудового розслідування. Характерним для процесуального становища зазначених суб'єктів є те, що саме на них покладений обов'язок процесу доказування, обов'язок встановлення обставин справи у повній відповідності з дійсністю, тобто обов'язок досягнення об'єктивної істини. Ці органи повинні забезпечити виконання завдань кримінального процесу, які названі у ст. 2 КПК України. В силу принципу публічності, закріпленому у ст. 4 КПК України, вони зобов'язані у межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину і вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у його вчиненні і до покарання останніх. Саме зазначені органи мають забезпечити всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи (ст. 22 КПК України), для чого їм надане право вживати всі передбачені законом заходи для збирання і перевірки доказів (ст. 66 КПК України). Відповідно до ст. 67 КПК України вони оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на повному, всебічному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Тільки ці органи мають право застосовувати заходи примусу до інших учасників процесу. Лише вони зобов'язані встановлювати або визнавати найбільш значущі юридичні факти, вказані у нормах доказового права, тим самим породжуючи виникнення, зміну та припинення процесуальних правовідносин у процесі доказування.

Важливою ознакою суб'єктів процесу доказування даної групи є те, що вони беруть обов'язкову участь у правовідносинах, які виникають у його процесі.

Суб'єктами процесу доказування другої групи є учасники кримінального процесу, особисто зацікавлені у вирішенні справи: підозрюваний, потерпілий, цивільний позивач, обвинувачений, цивільний відповідач. Їх процесуальне становище характеризується, насамперед, тим, що вони не несуть обов'язку всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, тобто обов'язку доказування. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Хоч у даній нормі йдеться про недопустимість перекладання обов'язку доказування лише на обвинуваченого, безперечно, такий обов'язок не може бути перекладений на інших суб'єктів, які мають у кримінальному процесі власний інтерес. Разом з тим вони мають право участі у процесі доказуванні. Для реалізації останнього закон дає їм можливість надавати предмети і документи, які є у їх розпорядженні, заявляти клопотання про провадження слідчих дій, брати участь у їх проведенні, у перевірці і оцінці доказів, висловлювати свою думку щодо доказовості тих чи інших обставин справи та з інших питань.

Відмінності суб'єктів процесу доказування другої групи від органів, відповідальних за кримінальну справу, полягають у наступному:

— вони не несуть безпосередньої відповідальності за дослідження обставин справи і досягнення мети процесу доказування. Їх діяльність цьому тільки сприяє;

— вони не є суб'єктами обов'язку збирання, перевірки і оцінки доказів, однак на деяких з них може бути покладено обов'язок доказування раніше сформульованої тези (прокурор у суді);

— вони беруть участь у процесі доказування з певних, заздалегідь визначених, позицій;

— вони не мають власних повноважень у процесі доказування, не є органами застосування права. Для того, щоб останні реалізували свої права у процесі доказування, необхідна згода органу, відповідального за справу. Вони це роблять безпосередньо, шляхом подання клопотань, заяв, скарг тощо.

Суб'єкти третьої групи процесу доказування поєднують захисників підозрюваного й обвинуваченого, а також представників потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

Чинне законодавство досить докладно регламентує права й обов'язки захисника як суб'єкта процесу доказування (ст. 48 та інші КПК України). Що ж стосується представника, то у законі визначені тільки його права, тотожні правам особи, що ним представляється (ч. 2 ст. 49, ч. 2 ст. 50, ч. 2 ст. 51 КПК України). І лише в проекті КПК України названі обов'язки представника: законними засобами відстоювати права і законні інтереси особи, яку він представляє; з'являтися за викликом дізнавача, прокурора, слідчого та суду; не перешкоджати встановленню істини у справі шляхом вчинення дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка чи потерпілого до відмови від показань або до дачі завідомо неправдивих показань, іншим чином сфальсифікувати докази у справі або затягнути її розслідування; дотримуватись встановленого порядку при розслідуванні і судовому розгляді справи.

Таким чином, на відміну від суб'єктів процесу доказування першої групи, на захисникові і представникові не лежить обов'язок всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи; на них, так само як і на їх підзахисних чи осіб, що ними представляються, не може бути перекладений обов'язок доказування. Разом з тим, на відміну від суб'єктів процесу доказування другої групи, які можуть поводитися пасивно і не вживати жодних заходів для відстоювання своїх інтересів, захисник і представник зобов'язані брати участь у процесі доказування, у збиранні, перевірці й оцінці доказів і використовувати всі надані їм законом засоби та способи для забезпечення інтересів підзахисних чи тих, що ними представляються.

Серед інших суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві, на наш погляд, головним є слідчий, оскільки він наділений найбільшими процесуальними правами та процесуальною самостійністю, визначає основні і додаткові напрями слідства, приймає і виконує рішення, суттєво обмежує права деяких осіб заходами примусу, тобто значною мірою впливає на їх подальшу долю, здійснює керівництво діяльністю своїх помічників, дає завдання іншим суб'єктам процесу доказування та несе особисту відповідальність за хід і результати слідства. Його діяльність відбувається у складних, здебільшого конфліктних, психологічних ситуаціях, які слідчому постійно необхідно вирішувати.

Ці особливості роботи слідчого відображають її процесуальну, психологічну, криміналістичну характеристики та, у свою чергу, диктують відповідні вимоги до нього як до фахівця-правознавця взагалі та спеціаліста у сфері боротьби зі злочинністю, зокрема. Дані вимоги знаходять своє відображення у ква-

ліфікаційній характеристиці професії слідчого [125], та підтверджуються результатами проведеного нами анкетування працівників слідчих підрозділів. З сукупності наданих вимог вони відмічають необхідність вищої юридичної освіти за спеціальністю — 86 %, з якостей слідчого виділяють: компетентність — 41 %, чесність — 38 % і вміння діяти у складних умовах — 32 %, а із задатків: аналітичне мислення — 62 %, спостережливість — 60 %, пам'ять — 54 %.

При проведенні того ж анкетування було виявлено 14 % слідчих, які працюють на своїх посадах без вищої спеціальної освіти та не виділяють її як необхідну кваліфікаційну вимогу. Але всі вони висловлюють думку з приводу необхідності, як мінімум, підвищення своєї кваліфікації шляхом навчання на відповідних курсах при спеціалізованих навчальних закладах, наприклад у навчально-науковому інституті підготовки слідчих і криміналістів КНУВС.

Проблеми досудового розслідування значною мірою залежать від підготовки кадрів навчальними закладами. Тому для забезпечення стабільності кадрів слідчого апарату необхідно якісно здійснювати весь комплекс заходів по підготовці молодих спеціалістів, починаючи від відбору кадрів для вступу у навчальний заклад. За результатами опитування слідчих, які закінчили вищі навчальні заклади МВС України, 54 % дотримуються думки, що необхідно готувати кадри слідчих, а не юристів широкого профілю, як нині. Для цього потрібен спеціалізований вищий навчальний заклад, де готували б тільки слідчих. Відбір кандидатів для підготовки фахівців слідчої спеціалізації повинні здійснювати виключно працівники слідчого апарату, перевагу необхідно надавати абітурієнтам, які відслужили строкову службу у Збройних Силах України та співробітникам правоохоронних органів, що дозволить значно зменшити плінність кадрів у слідчих підрозділах. Ця вимога диктується тим, що такі абітурієнти вже мають життєвий досвід, спроможні приймати самостійні рішення, досягати поставленої мети, знайомі зі службовою дисципліною, здатні витримувати фізичне та психологічне навантаження тощо. На відміну від таких абітурієнтів, за результатами проведеного анкетування 37 % випускників Київського національного університету внутрішніх справ знають про роботу слідчого, насамперед, лише з детективної літератури та фільмів.

Також добирати абітурієнтів необхідно за відповідними морально-етичними якостями і характеристиками, за допомогою тестування з використанням наукових досягнень у галузі психології.

Що ж стосується безпосередньо процесу навчання, слід зазначити, що з найбільш необхідних для практичної діяльності слідчого навчальних дисциплін як слухачі та студенти, так і практичні працівники слідчих підрозділів виділили кримінальне право, кримінальний процес і криміналістику. І це зрозуміло, оскільки ці базові дисципліни забезпечують отримання необхідних достатніх знань, умінь та навичок з розкриття, розслідування та попередження злочинів, що є суттю слідчої діяльності.

Але при цьому анкетовані серед зазначених дисциплін вказують на недостатній рівень викладання у навчальних закладах криміналістики, зокрема 57,6 % студентів і слухачів та 32 % слідчих, і визначають можливі шляхи підвищення ефективності в отриманні знань для їх подальшого використання в своїй роботі: запровадження в навчальному процесі методики організації роботи по розкриттю і розслідуванню злочинів на основі нових комп'ютерних технологій; заміна застарілої криміналістичної та спеціальної техніки, у тому числі придбання сучасних засобів зв'язку, пошукових приладів, засобів оперативного спостереження, достатньої кількості комп'ютерної техніки, обладнання мультимедійних класів, спеціалізованих навчальних аудиторій, криміналістичних полігонів та музеїв.

Після закінчення навчання та отримання необхідних знань, умінь та навичок зі слідчої спеціалізації випускники навчальних закладів приступають до виконання безпосередніх обов'язків на посаді слідчого в комплектуючих органах, де вони, на жаль, зустрічаються з проблемами практичної діяльності. Серед найбільш вагомих проблем молоді спеціалісти зазначають такі: 82 % вказують на надмірне навантаження (20—25 справ). На наш погляд, навантаження на слідчого повинно вираховуватися із розрахунку на одного працюючого слідчого, а не на весь особовий склад підрозділу. На формальність виконання наставниками своїх обов'язків вказують 63 % опитаних. Мало слідчих у віці 40—50 років, тих, у кого належна професійна кваліфікація поєднується з великим життєвим досвідом. Наприклад, у Дніпровському РУ ГУ МВС України у м. Києві серед 35 слідчих тільки один вказаного віку. І це — начальник слідства, а у Дніпровському територіальному управлінні міліції з 17 слідчих — один заступник начальника слідства такого віку. 67 % вказують на надмірну вимогливість з боку керівництва та хибну дисциплінарну практику, 91 % — на незадовільні соціально-побутові умови та низьку заробітну платню. Отже є необхідність підвищити

слідчі надбавки та розширити межі граничних спеціальних звань відповідно до досвіду та якості роботи.

Невирішення зазначених проблем та невжиття відповідних заходів до закріплення молодих слідчих на роботі може призвести до такої ситуації, коли із злочинністю не буде кому боротися.

Робота слідчого зі збирання, оцінки та дослідження доказів є складною та специфічною, її успіх залежить від того, наскільки слідчий тактично грамотно застосував криміналістичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих слідчих дій та надійно зафіксував одержані докази, запобігаючи їх можливій втраті. Але в процесі цієї діяльності слідчий теж має певні проблеми. Наприклад, при проведенні огляду місця події 73 % опитаних слідчих вказали на те, що їх увага відволікається на складання протоколу даної дії, що неминуче призводить до помилок та недоліків. При проведенні допитів, особливо тривалих, 62 % слідчих вказали, що вони відволікаються на те, щоб записати почуте, тому втрачається наступальний характер, ефективність застосування тактичних прийомів, що особливо важливо при допиті підозрюваного чи обвинуваченого, тим паче при проведенні очної ставки.

Як уже зазначалося, в роботі слідчого з доказами важливо забезпечити їх збереження і достовірність, захист від впливу зацікавлених у справі осіб тощо. У зв'язку з цим великого значення набуває використання техніко-криміналістичних засобів, методів та прийомів фіксації, зокрема аудіо- та відеозйомки. Але практики свідчать про їх відсутність або недостатність використання з таких причин: 58 % опитуваних вказали на відсутність портативних магніфонів та професійних відеокамер, 38 % — на відсутність касет, 74,3 % — на неякісність зазначених засобів фіксації. Це так звані технічні причини.

До організаційних причин опитувані відносять: 80 % слідчих вказують на відсутність умов для застосування звуко- та відеозапису, 50 % — на відсутність професійних навичок використання засобів звуко- та відеозапису, 50,5 % — на надмірне навантаження слідчого. При цьому наявність спеціалістів — криміналістів не вирішує зазначених проблем, слідчий повинен мати можливість самостійно здійснювати роботу з доказами, в тому числі їх фіксацію. До методичних причин вони відносять: 46 % — відсутність позитивного досвіду застосування звукозапису, 42,4 % — відсутність науково обґрунтованих рекомендацій з тактики застосування звукозапису; до причин процесуального характеру 88 % опитуваних віднесли відсутність самостійного доказового

значення фонограм та відеозапису, 40 % — недосконалість процесуальної процедури застосування звуко- та відеозапису.

В силу вказаних причин більша половина опитуваних слідчих висловили небажання застосовувати звуко- та відеозапис у процесі розслідування злочинів.

Усі вищезазначені проблеми слідчої діяльності та шляхи їх вирішення є похідними від головної проблеми кримінально-процесуальної діяльності — необхідності вдосконалення кримінально-процесуального законодавства.

Перш за все, на наш погляд, це стосується внесення змін до КПК України щодо порядку досудового слідства і визнання особи винною чи невинною у вчиненні злочину. Хоча принцип презумпції невинності закладено у Конституцію України (ст. 62), питання про вину тієї чи іншої особи фактично вирішується органом досудового слідства ще задовго до судового вироку. Цей висновок знаходить своє відображення в оформленні процесуально-правових документів — постанові про притягнення як обвинуваченого (ст. 131 КПК України) і в обвинувальному висновку.

Необхідність пред'явлення обвинувачення і складання обвинувального висновку крім того, що порушує права людини, призводить і до суб'єктивізму в оцінці доказів й надає кримінальному процесу обвинувальний характер.

Кримінальна справа повинна закінчуватися не складанням обвинувального висновку, а довідкою слідчого, у якій мають бути відображені анкетні дані підозрюваного і встановлені у ході слідства докази. До направлення справи в суд особа може бути тільки підозрюваною, оскільки, навіть за наявності доказів, орган слідства вправі підозрювати, але не обвинувачувати особу. Це відповідає принципу презумпції невинності.

При цьому слідчий з додержанням процесуальних норм збирав би докази, не даючи їм юридичної оцінки, а тільки оцінюючи їх доказове значення і, виходячи з них, робив би висновок про наявність підстав для того, щоб особа постала перед судом, який один був би вправі кваліфікувати діяння і призначати покарання.

На нашу думку, це допоможе і зобов'яже суд не тільки підтверджувати або заперечувати висновки слідства про винність обвинуваченого, як це відбувається на даний час, а самостійно встановлювати істину шляхом збирання, оцінки та дослідження доказів, реалізуючи при цьому принцип об'єктивності, всебічності та повноти кримінального процесу.

Якщо ж суд дійде висновку, що зібраних доказів недостатньо для винесення вироку, він може, зупинивши судове слідство, до-

ручити органу досудового слідства подати додаткові докази або самостійно їх отримати, після чого вирішити питання по суті. Таке додаткове збирання доказів може мати місце тільки один раз і протягом встановленого строку, наприклад, до 10 діб з моменту одержання доручення суду. Не можна, щоб орган досудового слідства проводив збирання доказів неодноразово, оскільки це свідчило б про його упередженість.

Таким чином, процесу доказування притаманна наявність невирішених проблем та шляхів їх подолання і вдосконалення в рамках всього досудового слідства. Коло проблем досудового слідства значно ширше того, що ми торкнулися. Відповідно пропозиції щодо вирішення цих проблем могли б бути розглянуті з інших позицій, але, безперечно, вони повинні вирішуватися за напрямками нормативного, кадрового, наукового та інших видів забезпечення.

Підводячи підсумки аналізу предмета процесу доказування на досудовому слідстві, можна стверджувати, що він є цілісним утворенням, що визначається характером процесуальної діяльності. Встановлення елементів даної системи, внутрішнього зв'язку між ними, наявність закономірностей та особливостей диктує необхідність розгляду його на досудових стадіях кримінального процесу, про що буде йти мова в наступних підрозділах навчального посібника.

1.2. Доказування у стадії порушення кримінальної справи

Доказування починається уже на першій стадії кримінального судочинства — *стадії порушення кримінальної справи*. Але перш ніж проаналізувати особливості процесу доказування на цій стадії, необхідно розглянути питання про те, чи дійсно порушення справи — перша стадія кримінального процесу.

У юридичній літературі висловлювалася думка, що діяльність з перевірки даних про злочини здійснюється в рамках першої самостійної стадії кримінального процесу, яку, однак, слід відмежовувати від стадії порушення кримінальної справи. Остання відокремлює один режим кримінально-процесуальної діяльності, пов'язаний з розглядом заяв і повідомлень про злочини, від іншого — досудового розслідування злочинів. Аргументується це наступним: що у разі відмови у порушенні справи, яка передує прийняттю даного рішення, діяльність не можна називати стаді-

єю порушення кримінальної справи; що у ст. 100 КПК України йдеться про здійснення прокурором нагляду за законністю порушення кримінальної справи, але у ній не згадується про нагляд за законністю при розгляді заяв і повідомлень про злочини; що органи дізнання при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі не тільки починають, але і закінчують провадження без порушення справи [15, с. 53—54].

З наведеним вище не можна погодитися. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів є винятком із загального порядку порушення кримінальних справ. Її завдання — встановити всі обставини, необхідні для розгляду справи у суді. При звичайному ж ході процесу для порушення справи не потрібно з'ясовувати всі вказані обставини; необхідно і достатньо мати дані, що лише вказують на ознаки злочину. Тому навряд чи можна посилатися на те, що при протокольній формі досудової підготовки матеріалів органи дізнання готують матеріали для судового розгляду в повному обсязі, як на аргумент, що спростовує твердження, відповідно до якого порушення справи — перша самостійна стадія кримінального процесу.

Викликає заперечення і посилання на те, що прокурор нібито здійснює нагляд тільки за законністю порушення кримінальної справи, але не за законністю при розгляді заяв і повідомлень про злочини. Очевидно, констатувати законність рішення про порушення справи можна лише в результаті перевірки законності всієї процесуальної діяльності, що передує прийняттю даного рішення. Це положення знайшло закріплення у ст. 29 Закону України від 25 листопада 1991 р. «Про прокуратуру».

Слід погодитися з тим, що назва такого етапу кримінального процесу, як стадія «порушення кримінальної справи», не повною мірою відображає його сутність, оскільки за результатами перевірки заяв і повідомлень про злочин може бути прийняте рішення не тільки про порушення, а й про відмову в порушенні кримінальної справи. Але така термінологічна неточність теж не дає підстави для висновку, що стадія порушення кримінальної справи відмежовується від розгляду заяв і повідомлень про злочини, з одного боку, і від досудового розслідування — з іншого. При вказаному підході вся «стадія» порушення кримінальної справи зводиться, власне кажучи, лише до винесення відповідного рішення. А. Я. Дубинський зазначав, що по матеріалах, які надійшли до ОВС, може бути прийняте рішення не лише про порушення кримінальної справи, а й про відмову в її порушенні відповідно до ч. 2 ст. 97 КПК за наявності обставин, передбачених у ст. 6

КПК України. Отже, прийняття рішення про порушення кримінальної справи, як і будь-якого іншого у кримінальному процесі, не може вважатися самостійною процесуальною стадією [63, с. 46—52].

На першому етапі кримінального процесу виникає особливий комплекс відносин між органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, заявником про злочин та іншими особами. Ці відносини реалізуються в діяльності названих суб'єктів, яка починається з приводу до порушення справи і завершується, коли прийняте рішення набуває законної сили. Така діяльність містить дії з прийняття і перевірки заяв (повідомлень) про вчинені злочини або ті, що готуються, з винесення відповідних рішень та перевірки їх законності й обґрунтованості. Названі дії і відносини є кримінально-процесуальними, оскільки врегульовані нормами кримінально-процесуального права [144, с. 6—7].

У результаті вивчення 283 кримінальних справ, розглянутих судами, з'ясувалося, що 74,8 % заяв і повідомлень про злочини, які надійшли, піддавалися перевірці перш ніж на їх основі було прийняте рішення про порушення кримінальної справи.

Перевірочні дії, здійснювані на даному етапі, є доказуванням, що полягає в з'ясуванні у встановленому законом порядку наявності чи відсутності певних обставин, необхідних для порушення справи, шляхом збирання, перевірки й оцінки відомостей про ці обставини. М. Є. Шумило, П. А. Лупінська, Ф. Н. Фаткуллін й інші вчені вважали, що у даній стадії доказування не здійснюється [228; 161; 218, с. 14]. Варто зазначити, що деякі з них згодом змінили точку зору, визнавши: доказування має місце на всіх стадіях кримінального процесу.

Однак доказування у стадії порушення кримінальної справи має специфіку, яка полягає насамперед у тому, що з метою перевірки обставин про вчинення злочину або про той, що готується, провадження слідчих дій, як правило, недопустимо. Для цієї перевірки використовуються інші процесуальні дії.

Відповідно до ч. 4 ст. 97 КПК України за необхідності можуть бути проведені відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів. Останній спосіб одержання інформації по суті є витребуванням предметів і документів, передбаченим ч. 1 ст. 66 КПК України. Тому у цій нормі процесуального закону слід було б вказати про можливість надання предметів і документів, дослідження яких на стадії по-

рушення кримінальної справи може сприяти прийняттю остаточного процесуального рішення, а саме: рішення про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи. Причому правом надання предметів і документів потрібно наділити не тільки заявника про злочин, а й інших громадян, представників підприємств, установ та організацій. Враховуючи виключне значення цієї дії, ми приєднуємося до точки зору А. Я. Дубинського щодо законодавчого дозволу проведення до порушення кримінальної справи такої слідчої дії, як огляд предметів і документів, наданих заявником та іншими особами чи витребуваних особою, яка здійснює перевірку даних про злочин у момент їх отримання. Результати такого огляду повинні бути занесені до протоколу надання предмета чи документа та його огляду [63, с. 46—52].

Деякі автори проводять розмежування між правом вимагати надання предметів і документів після порушення кримінальної справи і правом вимагати матеріали і документи до прийняття рішення про порушення кримінальної справи, обґрунтовуючи це тим, що у ст. 66 КПК України йдеться про право особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду вимагати надання предметів і документів «у справах, які перебувають в їх провадженні», тобто вже після того, як справа порушена і прийнята до провадження. Також зазначають, що учасники процесу, яким дано право надавати докази (підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач), з'являються у справі лише на стадії досудового розслідування. А тому надання ними доказів у попередній стадії порушення кримінальної справи логічно виключено [151, 63].

Проти цього важко заперечити. Однак навряд чи є якісь перешкоди для встановлення єдиного порядку витребування та надання предметів і документів як до, так і після порушення справи. До того ж потрібно звернути увагу на те, що ч. 2 ст. 66 КПК України не пов'язує можливість надання доказів громадянами, підприємствами, установами й організаціями з якою-небудь конкретною стадією кримінального процесу. Отже, воно може здійснюватися на будь-якому етапі провадження, у тому числі і до порушення кримінальної справи.

За результатами вивчення кримінальних справ, у 8,2 % випадків при перевірці заяви (повідомлення) про злочин витребувалися різні довідки, у 12,5 % — медичні документи, у 5,5 % — акти ревізій. До 1,5 % повідомлень заявником були приєднані додаткові матеріали.

Специфічним способом перевірки заяв (повідомлень) про злочини є одержання пояснень (ст. 97 КПК України). Однак порядок здійснення таких дій не врегульований ні чинним кримінально-процесуальним законодавством, ні проектами КПК України. Цю прогалину необхідно заповнити з урахуванням того, що одержання пояснень як спосіб збирання доказів повинен бути позбавлений елементів процесуальної форми, обов'язкової для допиту.

Так, у процесуальній літературі зазначалося, що дача пояснень — обов'язок кожного, до кого звернена ця вимога посадової особи органу дізнання, слідчого, прокурора чи судді [172, с. 329].

Такий обов'язок можна вважати тільки моральним, тому жодних примусових заходів для його забезпечення і виконання не може бути застосовано. Важко погодитися з пропозицією вчених про закріплення у КПК України можливості піддавати приводу особу, яка без поважних причин не з'явилася для дачі пояснень, а також про встановлення кримінальної відповідальності за повідомлення завідомо неправдивих даних у ході попередньої перевірки матеріалів [221, с. 24]. У подібних випадках особа, яка здійснює перевірку, повинна обмежитися лише роз'ясненням необхідності одержання пояснень, значення їх для вирішення питання про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи, звертанням до громадянського обов'язку особи розповісти про все їй відоме.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство не визначає коло осіб, від яких може бути отримане пояснення. Отже, з цією метою може бути викликана будь-яка посадова чи фізична особа, що має дані, без яких неможливо вирішити питання про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи.

За вивченими справами пояснення у 56 % випадків виходило від заявника, у 15 % — постраждалого (не заявника), у 24 % — очевидців, у 10 % — від особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в 22 % — від інших осіб.

Наведене свідчить про доцільність запровадження у КПК України самостійної статті, що регламентує одержання пояснень. Як зразок редакція цієї норми подана у додатку до посібника.

Як уже зазначалося, однією з основних особливостей процесу доказування у стадії порушення кримінальної справи є заборона провадження слідчих дій (ч. 2 ст. 97 КПК України). Однак з цього положення є виняток. У випадках, що не терплять зволікання,

до порушення справи може бути проведений огляд місця події (ч. 2 ст. 190 КПК України), а також накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку. (За нашими даними, до порушення кримінальної справи огляд місця події проводився у 28,4 % випадків).

У ч. 1 ст. 190 КПК України йдеться, що піддаватися огляду можуть різні об'єкти: місце події, місцевість, приміщення, предмети, документи. До порушення ж кримінальної справи можливе провадження лише огляду місця події. А. Я. Дубинський вважає доцільним дозволити проведення на цьому етапі процесу ще й огляду предметів і документів, наданих заявником та іншими особами, а також витребуваних особою, яка здійснює перевірку даних про злочин у момент їх отримання [63, с. 46—52]. Ми також дотримуємося цієї точки зору. (За узагальненими кримінальними справами, при перевірці заяв і повідомлень про злочини у 0,5 % випадків проводився огляд предметів, а у 0,4 % — документів). Згідно з ч. 4 ст. 191 КПК України огляд предметів і документів, вилучених при провадженні слідчих дій, у тому числі й огляду місця події, проведеного до порушення кримінальної справи, можливий на місці проведення відповідної слідчої дії, тобто в момент одержання предметів і документів. У цьому разі результати огляду заносяться до протоколу надання предмета чи документа та його огляду. Аналогічно потрібно вирішити й питання про огляд отриманих шляхом витребування чи надання предметів і документів, тобто проводити їх огляд у момент їх отримання особою, яка здійснює попередню перевірку.

Разом з тим у юридичній літературі висловлювалася думка про необхідність до порушення кримінальної справи допустити провадження судових експертиз будь-якого виду [170, с. 17; 223]. Складені за результатами названих досліджень документи (акти, довідки) можуть бути використані для встановлення наявності чи відсутності підстави до порушення кримінальної справи.

Необхідні, на наш погляд, рекомендації про доповнення закону вказівкою на можливість проведення судово-медичної експертизи для визначення причин смерті чи тяжкості заподіяної здоров'ю шкоди, якщо без неї неможливо вирішити питання про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи [14, с. 152—156], заслуговують на підтримку. У ході перевірки наявності чи відсутності підстави до порушення справи за заявою (повідомленням) про виявлення трупа слідчі іноді офіційно не призначають експертизу, яка, будучи слідчою дією, не може про-

водиться до порушення кримінальної справи, а направляють в експертні установи доручення, лист з проханням зробити його дослідження. З метою перевірки заяв (повідомлень) про заподіяння шкоди здоров'ю потерпілі направляються на судово-медичний огляд (освідування). Одержавши акт судово-медичного дослідження трупа чи акт судово-медичного огляду, особа, яка робить перевірку, на підставі даних, що у них містяться, вирішує питання про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи. Причому у випадку порушення справи, якщо дані, які містяться у акті, досить повні, судово-медична експертиза для визначення причин смерті чи тяжкості заподіяної здоров'ю потерпілого шкоди зазвичай не призначається, і остаточні висновки у справі ґрунтуються на даних досліджень, проведених до її порушення.

Вивчення практики показало, що судово-медичний огляд до порушення кримінальної справи проводився у 87 випадках (11,1%), а судово-медичне дослідження трупа — у 54 (6,9%). Після порушення кримінальної справи на підставі результатів цих досліджень судово-медична експертиза призначалася для визначення характеру тілесних ушкоджень лише у 13 випадках (1,7%), а для визначення причин смерті — у 9 (1,1%). Наведена практика суперечить вимогам п. 1 ст. 76 КПК України про те, що для вирішення зазначених питань обов'язкове проведення експертизи.

Таким чином, ціль судово-медичного огляду не зрозуміла. Якщо слідчому необхідно встановити наявність чи відсутність тілесних ушкоджень, їх розташування тощо, досить провести освідування. Якщо ж потрібно визначити характер, давнину, механізм утворення тілесних ушкоджень, тобто відповісти на питання, для вирішення яких потрібні спеціальні знання, повинна бути призначена судово-медична експертиза. А оскільки судово-медичний огляд припускає вивчення, узагальнення і тлумачення інформації на основі названих знань, слід визнати, що він є різновидом судово-медичної експертизи і повинен проводитися за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законом для експертних досліджень.

З наведеного випливає висновок, що у законі слід встановити правило, відповідно до якого у випадках, передбачених п. 1 ст. 76 КПК України, судово-медична експертиза може бути проведена до порушення кримінальної справи, якщо без цього не можна вирішити питання про наявність чи відсутність підстав для прийня-

яття рішення за заявою чи повідомленням. Це положення знайшло підтвердження і у проекті КПК України.

Багато дослідників вказували на можливість затримання підозрюваного до порушення кримінальної справи [30, с. 66—67]. Таке твердження, звичайно, мотивується терміновістю, невідкладністю даної дії, коли необхідність у затриманні виникає, наприклад, при безпосередньому виявленні факту злочину і особи, яка його вчинила.

Ми не погоджуємося з прихильниками зазначеної точки зору тому, що вони не розрізняють «фізичне» затримання, яке не є процесуальною дією і може проводитися (а найчастіше і проводиться) до порушення справи, і затримання процесуальне, котре може мати місце лише після її порушення.

У зв'язку з цим викликає заперечення також твердження про можливість проведення до порушення справи таких тісно пов'язаних із затриманням дій, як особистий обшук і огляд затриманого [67, с. 176]. Якщо особу застали при вчиненні злочину чи безпосередньо після цього, місце її затримання збігається з місцем події, огляд може бути проведено і до порушення справи. Що ж стосується особистого обшуку й огляду затриманого, то ці дії спрямовані не на збирання даних про наявність чи відсутність злочину, а на викриття конкретної особи у вчиненні злочину. Тому вони повинні проводитися після порушення кримінальної справи, коли уже вирішене питання про наявність у діянні ознак злочину. Якщо ж є побоювання, що особа до її процесуального затримання може знищити сліди чи знаряддя злочину (наприклад, викинути ніж, що служив знаряддям убивства, викрадені речі тощо), працівник міліції, який здійснив «фізичне» затримання особи, вправі піддати її огляду, що не є процесуальною дією. В проекті КПК України зазначено, що засобом перевірки інформації про злочин є огляд та доставлення.

У спеціальній літературі давно вже висловлювалася думка про необхідність в окремих випадках дозволити проведення до порушення справи такої слідчої дії, як накладення арешту на майно, обшук [163, 81; 171, 86], виїмка [237, с. 51]. Але проведення названих дій у першій стадії кримінального процесу не викликає необхідності, тому що вони спрямовані не на встановлення наявності ознак злочину. Вони спрямовані на пошук речей і предметів з метою доказування винуватості особи у вчиненні злочину чи наявності у неї майна, на яке, відповідно до санкції кримінально-правової норми, може бути накладено арешт. Крім того, проведення цих дій пов'язане з втручанням в особисте життя

громадян, з обмеженням їх прав і законних інтересів, із застосуванням процесуального примусу. Причому з можливістю застосування примусових заходів так чи інакше пов'язане проведення всіх слідчих дій. Тому не можна погодитися з пропозицією про доповнення ч. 4 ст. 97 КПК України положенням про те, що з метою вирішення питання про наявність або відсутність підстав для порушення кримінальної справи допускається провадження будь-яких дій, однак без застосування примусових заходів [205, с. 117]. Так, В. М. Савицький слушно стверджує, що проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи небезпечно тим, що в результаті знищується необхідний бар'єр, який відмежовує життя громадян від втручання органів влади, створюється атмосфера безконтрольності у застосуванні примусових заходів, тому що у цих випадках втрачається та єдина підстава, яка дозволяє правомірно обмежувати волю і недоторканність особи [183, с. 102].

Оцінка доказів, отриманих у стадії порушення кримінальної справи, здійснюється за тими самими правилами, що й у інших стадіях процесу. Оцінюючи дані, які містяться у заявах (повідомленнях) про злочини і додатково отриманих матеріалах, державні органи і посадові особи, які вправі вирішувати питання про порушення справи, повинні керуватися внутрішнім переконанням, що є методом оцінки доказів та її результатом.

Раніше зазначалося, що оцінка доказів за внутрішнім переконанням єдина для всіх стадій кримінального процесу. Що ж стосується названого переконання як результату оцінки фактичних даних на цьому етапі процесу, то воно має особливості, обумовлені завданнями стадії порушення кримінальної справи і специфікою здійснюваної у ній процесуальної діяльності.

Так, у цій стадії відносними повинні вважатися дані, що свідчать про наявність чи відсутність у діянні, про яке надійшла заява (повідомлення), ознак злочину, про наявність або відсутність обставин, що виключають провадження у справі, а також дані, які можуть сприяти встановленню обставин справи після її порушення. Однак у першій стадії кримінального процесу висновок про належність названих даних часто буває припущенням, оскільки до моменту порушення справи обставини події відомі лише загальною. У ході ж досудового розслідування може бути встановлена відсутність будь-якого зв'язку між наявними даними і предметом доказування чи ж з'ясується, що цей зв'язок хоча й існує, але не обумовлений злочином.

Допустимість фактичних даних у стадії порушення кримінальної справи меншою мірою пов'язана з процесуальною формою

їх одержання, оскільки, як зазначалося, така форма чинним законодавством не регламентована. Однак це не означає, що у цій стадії процесу критерії допустимості взагалі відсутні. Закон визначає джерела фактичних даних, що можуть бути використані для визначення наявності чи відсутності умов, необхідних для порушення справи. Дані, отримані з інших джерел (анонімних заяв й інших повідомлень, першоджерело яких виявити неможливо), не можуть використовуватися для обґрунтування рішення про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи.

Для прийняття будь-якого процесуального рішення необхідно, щоб воно було обґрунтованим, а особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд були впевнені в його правильності. Але не можна погодитися з твердженням, що всі рішення, які виносяться у ході кримінального судочинства, повинні бути істинними [13, с. 217]. Законодавець не завжди вважає підставою для прийняття того чи іншого рішення достовірно встановлені факти. Достовірне встановлення всіх обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення кримінальної справи, є метою процесуального доказування і констатується слідчим та особою, яка проводить дізнання, в обвинувальному висновку.

Існує думка, що при вирішенні питання про порушення кримінальної справи слід виходити з достовірності факту, щодо якого зроблене повідомлення, і з правильності оцінки даного факту як злочину [43, с. 62], що успішне вирішення завдань початкової стадії кримінального процесу можливе лише за умови достовірного висновку про подію, яка має ознаки злочину, [216, с. 28—29], що діяння і наявність у ньому ознак злочину повинні бути встановлені достовірно [238, с. 54], що в розпорядженні органу, який вирішує питання про порушення кримінальної справи, мають бути такі фактичні дані, котрі не викликають сумніву щодо злочинного факту [182, с. 44], що до моменту винесення постанови про порушення справи підстава для прийняття такого рішення повинна бути встановлена достовірно [162, с. 87].

Але наведені точки зору підтримати не можна. У момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи висновок про наявність у діянні, про яке надійшла заява (повідомлення), ознак злочину, не завжди може бути визнаний достовірним, оскільки у першій стадії кримінального процесу доказування тільки починається, багато обставин вчиненого ще не відомі. Визначаючи умови, за наявності яких може бути порушена справа, закон називає достатні дані, «що вказують» на ознаки злочину. Таким чином, йдеться про обґрунтоване припущення, а не про достовір-

ність висновків. Вимога ж достовірно встановити ознаки злочину вже до моменту порушення кримінальної справи поставила б перед цим етапом кримінального судочинства нездійсненне і зайве завдання, вона могла б привести до ускладнення перевірки заяв (повідомлень). Адже державні органи і посадові особи, які приймають такі рішення, обмежені у засобах перевірки отриманої інформації. У цій стадії процесу ще немає такої сукупності фактичних даних, що дозволила б вирішити питання про достовірність чи недостовірність наявних даних. Тому варто погодитися з тими авторами, які вважають, що для прийняття рішення про порушення кримінальної справи досить мати дані, котрі дозволяють зробити можливий висновок про те, чи мав місце злочин [194, с. 55]. Правильність цього рішення перевіряється на всіх наступних стадіях кримінального процесу.

Треба враховувати ще й те, що думка про необхідність достовірного встановлення події злочину вже до моменту порушення кримінальної справи не відповідає положенню, закріпленому в ст. 4 КПК України, відповідно до якої органи дізнання, слідства, прокуратури і суду повинні *вжити всіх передбачених законом заходів* для встановлення події злочину після порушення кримінальної справи. Не відповідає вона і практиці порушення та розслідування справ, оскільки встановлення події злочину нерідко вимагає ретельної і кропіткої роботи, а висновок про його наявність стає достовірним лише наприкінці слідства.

Таким чином, закон не вимагає, щоб до моменту прийняття рішення про порушення кримінальної справи факт вчинення злочину був встановлений достовірно. Досить мати дані, які вказують на можливість його вчинення. Це положення свідчить, що межі доказування при прийнятті рішення про порушення справи будуть вужчі, ніж у кримінальній справі в цілому, оскільки для ймовірного, можливого висновку про наявність чи відсутність будь-яких фактів, обставин потрібна менша кількість доказів, ніж для їх достовірного встановлення. Межі доказування у даній стадії будуть вужчими у порівнянні зі стадією досудового розслідування ще й тому, що перед початковим етапом кримінального процесу не ставиться завдання з'ясувати всі обставини, що входять у предмет доказування у справі. Як буде показано далі, предмет доказування у стадії порушення кримінальної справи вужче, ніж у стадії досудового розслідування, а тому вужчими є і межі доказування. На підставі викладеного не можна погодитися з думкою, що межі доказування однакові для всіх стадій кримінального процесу [218, с. 72], а значить, вони

однакові також для стадій порушення кримінальної справи і досудового розслідування.

Однак варто мати на увазі, що для прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи відсутність підстав до її порушення чи наявність інших обставин, які виключають провадження у справі, повинні бути встановлені достовірно [50, с. 14]. Це впливає і на межі доказування при прийнятті рішення про відмову в порушенні справи.

Основним призначенням стадії порушення кримінальної справи є встановлення наявності чи відсутності умов, необхідних для початку провадження. Ця стадія покликана, з одного боку, забезпечити швидке реагування на кожне діяння, у якому вбачаються ознаки злочину, а, з іншого — не допускати порушення справи за наявності обставин, що виключають у ній провадження. Зазначеними завданнями й обумовлюється специфіка предмета доказування на цьому етапі кримінального процесу.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство не містить спеціальної норми, яка визначала б коло обставин, що підлягають встановленню з метою правильного вирішення заяв (повідомлень) про злочин. Воно вказує лише на умови, необхідні для прийняття того чи іншого рішення. Так, відповідно до ст. 98 КПК України для порушення справи необхідна наявність приводу і підстави до цього. Рішення про відмову в порушенні кримінальної справи приймається у разі відсутності підстави до порушення справи, а також за наявності обставин, що виключають у ній провадження (ст. 99 КПК України).

Така законодавча регламентація обставин, встановлення яких необхідне для прийняття рішень про порушення або про відмову в порушенні кримінальної справи, не може бути визнана вдалою. Не можна, наприклад, вважати правильним рішення про порушення справи, прийняте за наявності приводу і підстави до цього, коли у матеріалах міститься вказівка на обставини, що виключають у ній провадження, якщо наявність чи відсутність цих обставин не перевірялася, хоча для цього були всі можливості. Не може бути визнане законним також рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, якщо не було встановлено, чи був передбачений законом привід до її порушення.

Таким чином, однією з обставин, що підлягають встановленню у першій стадії процесу, є наявність чи відсутність визначеного законом приводу до порушення кримінальної справи, під яким слід розуміти одержання органами дізнання, слідства, про-

куратури і суду із зазначених у законі джерел даних про вчинений злочин або той, що готується.

Привід до порушення справи є юридичним фактом, з яким закон пов'язує виникнення кримінально-процесуальних відносин. Однак, як уже зазначалося, не кожна заява (повідомлення), отримана органами дізнання, слідства, прокуратури і суду, є приводом до порушення справи, тому що не всі вони викликають правовий обов'язок названих органів розглянути останні, прийняти рішення про порушення чи про відмову в порушенні справи. Для виникнення такого обов'язку необхідно, щоб дані про злочин були отримані із зазначених у законі джерел, щоб заява (повідомлення) відповідала певним процесуальним вимогам. Так, не є приводом до порушення справи анонімні повідомлення, заява про вчинення злочину, передбаченого в порядку приватного чи приватно-публічного обвинувачення, якщо остання виходить не від особи, якій злочином заподіяна шкода. Разом з тим потрібно мати на увазі, що в окремих випадках приводом до порушення даних категорій справ можуть бути заяви громадян і повідомлення установ та організацій, якщо ці громадяни, установи й організації є опікунами чи піклувальниками потерпілого. Подібне уточнення слід було б внести до закону.

Таким чином, без належного приводу до порушення кримінальної справи не може розпочатися процесуальна діяльність. Не встановивши наявності даного приводу, органи дізнання, слідчий, прокурор і суд не вправі не тільки порушити кримінальну справу, а й відмовити у цьому.

Що стосується підстави для порушення кримінальної справи, вона входить у предмет доказування на даній стадії. Відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України справа може бути порушена лише в тих випадках, коли є достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину. Такими ознаками, як зазначалося, є суспільна небезпечність і протиправність діяння. Їх і потрібно встановити для прийняття рішення про порушення справи.

Протиправність діяння означає наявність у ньому складу злочину, що, у свою чергу, характеризується низкою ознак як обов'язкових, так і факультативних.

Для порушення кримінальної справи немає необхідності встановлювати всі ознаки складу злочину. При визначенні ж кола обставин, що повинні бути виявлені для прийняття такого рішення, варто враховувати особливості конструкції складів конкретних злочинів.

У кожному випадку необхідно з'ясувати: чи є об'єкт злочину. Причому для прийняття рішення про порушення кримінальної справи досить, якщо буде встановлена наявність загального об'єкта злочину. Тому що визначити родовий і безпосередній об'єкти на даному етапі процесу складно. Крім того, їх виявлення в цій стадії не викликається необхідністю, оскільки закон не вимагає, щоб до моменту порушення кримінальної справи була дана точна кваліфікація вчиненого. Це є завданням наступних стадій кримінального процесу, зокрема стадії досудового розслідування.

Обов'язково повинна бути виявлена об'єктивна сторона злочину і, у першу чергу, наявність діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК України. Але встановлення тільки цієї обставини досить лише для порушення справи про злочин з формальним складом. Для порушення ж справи про злочин з матеріальним складом необхідно мати дані про те, що вказане діяння спричинило зазначені у законі наслідки, що між цим діянням і наслідками, які настали, існує причинний зв'язок. Якщо даних про настання названих наслідків немає, кримінальна справа не може бути порушена. Не може бути визнане обґрунтованим також рішення про порушення справи, прийняте за наявності даних про якісь шкідливі наслідки, якщо відсутні відомості, що останні викликані чийось злочинним діянням.

Невід'ємним елементом складу будь-якого злочину є його суб'єкт. Але кримінальна справа може порушуватися за фактом злочину, а не щодо конкретної особи. Тому для прийняття такого процесуального рішення, як правило, немає необхідності з'ясувати: хто саме вчинив злочин. Однак, коли звужується питання про порушення справи про злочин, відповідальність за вчинення якого може нести лише особа, що відповідає ознакам спеціального суб'єкта, повинна враховуватися наявність цього спеціального суб'єкта. У протилежному випадку рішення про порушення кримінальної справи буде безпідставним. Але не можна погодитися з думкою, що перед першим етапом кримінального процесу у всіх випадках стоїть завдання викриття злочинця чи виявлення, по можливості, особи, яка вчинила злочин [201, с. 29], оскільки це завдання належить до наступної стадії кримінального процесу — досудового розслідування.

Для порушення кримінальної справи не потрібно встановлювати й ознаки суб'єктивної сторони злочину. Вони виявляються у ході подальшого провадження. Слід також зазначити, що встановлення цих ознак у стадії порушення кримінальної справи в бага-

тьох випадках виявляється неможливим, оскільки на даному етапі процесу не завжди відома особа, яка вчинила злочин.

Таким чином, для прийняття рішення про порушення кримінальної справи необхідно і достатньо встановити суспільну небезпечність діяння, а також наявність у ньому об'єктивних ознак складу злочину (об'єкта й об'єктивної сторони). І лише в деяких випадках потрібно виявити ознаки, що характеризують спеціального суб'єкта злочину.

Слід зазначити, що у ст. 94 КПК України поняття «ознаки злочину» вживається двічі: у п. 5 ч. 1, де йдеться про безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором і судом ознак злочину як приводу до порушення справи, і у ч. 2, відповідно до якої наявність достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, є підставою до порушення справи. Тут законодавець той самий термін використовує, на наш погляд, у різному розумінні. В другому випадку йдеться про кримінально-правові ознаки злочину (суспільної небезпечності і протиправності), тоді як у першому — про так звані криміналістичні ознаки, тобто про визначення «слідів» (у широкому розумінні цього слова), що свідчать про можливість вчинення конкретного злочину. Виявлення криміналістичних ознак спонукає зацікавитися ними, перевірити: чи не є вони слідами злочину. Якщо у ході їх дослідження встановлюються кримінально-правові ознаки злочину, то у наявності підстава до порушення справи. А криміналістичні ознаки, будучи закріплені у встановленій законом процесуальній формі, стають доказами існування кримінально-правових ознак злочину.

Встановлення приводів і підстав до порушення кримінальної справи ще недостатньо для прийняття такого рішення. Необхідно перевірити, чи немає обставин, що, відповідно до закону, виключають провадження у справі. Ці обставини також входять у предмет доказування у першій стадії кримінального процесу.

Таким чином, у стадії порушення кримінальної справи необхідно встановити:

1) наявність чи відсутність діяння, про яке надійшли заява або повідомлення;

2) наявність чи відсутність у цьому діянні ознак злочину (суспільної небезпечності, а також обставин, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину, а у випадках, коли йдеться про злочин, відповідальність за який може нести тільки особа, котра має ознаки спеціального суб'єкта злочину, — наявність або відсутність даних ознак);

3) наявність чи відсутність обставин, які виключають провадження у справі. Вказані обставини утворюють предмет доказування на першочерговому етапі кримінального процесу.

У юридичній літературі висловлювалася думка, що матеріали, отримані у стадії порушення кримінальної справи, доказами не є, оскільки вони потрапляють у сферу діяльності слідчих і судових органів у порядку, не встановленому кримінально-процесуальним законом [143, с. 232], вони отримані з джерел, не зазначених у ч. 2 ст. 65 КПК України [103, с. 44].

Однак, як вже вказувалося, проведення слідчих дій — не єдиний спосіб збирання доказів. Вони можуть бути отримані і за допомогою інших процесуальних дій (чч. 1, 2 ст. 66, ч. 2 ст. 97 КПК України).

Разом з тим докази на цьому етапі мають певну специфіку, обумовлену тим, що не всі названі у законі джерела фактичних даних і не всі способи одержання останніх можуть застосовуватися для отримання відомостей про обставини, необхідні для прийняття відповідного рішення. Так, не можуть використовуватися фактичні дані, що містяться у показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачуваних, висновках експертів, протоколах слідчих і судових дій тому, що ці джерела відомостей формуються в результаті проведення слідчих дій.

Але потрібно мати на увазі, що іноді фактичні дані, отримані із зазначених джерел, можуть бути використані для вирішення питання про порушення кримінальної справи. Так трапляється, зокрема, тоді, коли слідчий, розслідуючи один злочин, у ході провадження слідчих дій виявляє ознаки іншого злочину, за фактом вчинення якого порушує справу. Вказані фактичні дані є доказами по знову порушеній справі.

У ході огляду місця події, проведеного до порушення кримінальної справи, можуть бути виявлені предмети, що мають відношення до справи. Такі самі предмети можуть бути надані заявником про злочин й іншими особами, а також витребувані з ініціативи органів дізнання, слідства, прокурора і суду. В наступних стадіях кримінального процесу ці предмети можуть використовуватися як речові докази. Але не можна погодитися з думкою, що речові докази отримуються і до порушення справи [56, с. 187]. Предмет набуває статусу речового доказу, якщо є протокол виявлення й огляду предмета, коли винесена постанова про прилучення до справи предмета як речового доказу і, нарешті, якщо він є в наявності. Але якщо проведення огляду предмета, виявленого у ході огляду місця події, можливе в рамках даної

слідчої дії, то огляд предметів, наданих заявником про злочин, чи іншими особами або витребуваних з ініціативи органу дізнання, слідчого, прокурора чи суду, відповідно до чинного законодавства, можливий тільки після порушення кримінальної справи. І лише після її порушення дані предмети можуть бути приєднані до справи як речові докази.

У заявах і повідомленнях про злочин, як правило, не тільки висловлюється припущення чи твердження про вчинений злочин, або той, що готується, а й наводяться фактичні дані, які підтверджують це припущення або твердження. Вони можуть бути використані як докази у ході подальшого провадження у справі, а їх джерелом є зазначені у ч. 2 ст. 65 КПК України «інші документи».

Відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства доказове значення мають документи, яким притаманні такі ознаки:

1) вони містять відомості, джерело яких відоме і може бути перевірене;

2) дані відомості засвідчуються чи викладаються органами і посадовими особами у межах їх компетенції, а якщо документ виходить від громадянина, то у рамках його фактичної поінформованості;

3) ці дані мають значення для справи;

4) документ набуває значення доказу, якщо дотриманий встановлений законом порядок його одержання і приєднання до справи.

Наведені ознаки притаманні і процесуально оформленій заяві (повідомленню) про злочин. Тому не можна погодитися з думкою, що заяви, пояснення тощо громадян є документами лише в повсякденному розумінні цього слова, але не служать процесуальними доказами, тому що такими можуть бути тільки вихідні від громадян документи, за якими закон визнає юридичну силу (заповіти, доручення, договори тощо) [204, с. 69]. Необхідно зазначити, що заяви (повідомлення) про злочини також мають юридичну чинність, оскільки їх надходження до органів дізнання, слідства, прокуратури і суду є тим юридичним фактом, який викликає обов'язок зазначених органів їх розглянути, прийняти відповідне рішення і повідомити про це заявника. Крім того, якщо дані, які містяться у названих заявах, не відповідають дійсності, особа, від котрої вони виходять, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання.

На думку окремих вчених, наприклад В. Д. Арсеньєва, приводи до порушення кримінальної справи як докази можуть знаходитися у «зародковому» і в остаточно сформульованому вигляді. Заяви і листи громадян існують в «зародковому» стані в показаннях свідків і потерпілих, явка з повинною — це майбутні показання підозрюваного й обвинуваченого. Що ж стосується повідомлень державних і громадських організацій, опублікованих у пресі статей, заміток і листів, то вони є в остаточно вигляді документами [8, с. 9—10]. Про один і той самий злочин органи дізнання, слідства, прокуратури і суду можуть довідатися з різних джерел. Наприклад, громадянин може заявити зазначеним органам про заподіяння шкоди його здоров'ю. Про це ж може надійти повідомлення лікувального закладу, куди потерпілий звертався за медичною допомогою. У такому випадку було б неправильно розглядати повідомлення лікувального закладу, в якому викладаються записані зі слів постраждалого обставини заподіяної йому фізичної шкоди як остаточно сформований доказ, а заяву, подану цим самим громадянином у органи дізнання, слідства, прокуратури і суду, — лише як його «зародок». І заява громадянина, і повідомлення лікувального закладу є доказами того, що був вчинений злочин.

Доказове значення мають й інші документи (довідки, характеристики, акти ревізій та інвентаризацій, висновки технічних інспекторів тощо), витребувані до порушення кримінальної справи органами дізнання, слідства, прокурором і судом або надані за власною ініціативою заявником про злочин чи іншими особами.

Однак іноді деякі вчені вважають, що хоча процедура витребування матеріалів, в принципі, єдина для всіх стадій кримінального процесу, але витребування предметів і документів відповідно до ст. 66 КПК України, з одного боку, і у порядку, передбаченому ч. 4 ст. 97 КПК України, — з іншого, приводять до різних результатів. У першому випадку є доказ, а у другому — матеріали, необхідні для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи, які не є доказами. У ході досудового розслідування документи, отримані до порушення кримінальної справи, можуть бути використані як докази. Причому для надання їм доказової сили не потрібно додаткового процесуального оформлення. Вони стають доказами «автоматично» [181].

Це судження не є переконливим. Якщо процесуальний порядок витребування документів не залежить від стадії процесу, у

якій виникла необхідність у їх одержанні, якщо для використання документа, отриманого до порушення справи, як доказу в наступних стадіях, то немає необхідності в їх додатковому процесуальному оформленні, то, мабуть, не можна твердити, що ці документи мають різний правовий статус залежно від того, на якій стадії вони отримані. Тому потрібно дійти висновку, що документи, витребувані органами дізнання, слідства, прокурором і судом відповідно до норм кримінально-процесуального права, повинні розглядатися як докази незалежно від того, у якій стадії кримінального судочинства вони отримані.

Таким чином, у стадії порушення кримінальної справи для встановлення обставин, необхідних для прийняття законного й обґрунтованого рішення, приєднуються не всі джерела фактичних даних і не всі способи їх одержання, а лише деякі з них. Причому дані, отримані до порушення справи за допомогою передбачених для цього етапу процесу засобів, зберігають своє доказове значення у ході подальшого провадження у справі.

1.3. Доказування у стадії досудового розслідування

У стадії досудового розслідування найбільш повно проявляються усі елементи кримінально-процесуального доказування. Головне завдання цієї стадії — зібрати, дослідити, перевірити й оцінити докази з метою всебічного, повного й об'єктивного з'ясування всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Для виконання цього завдання особа, яка провадить дізнання, і слідчий вправі використовувати всі передбачені законом джерела (ч. 2 ст. 65 КПК України) і способи (ч. 1 і ч. 2 ст. 66 КПК України) одержання фактичних даних, що дає можливість належним чином перевірити й оцінити всі одержані докази і прийняти правильне рішення, яке завершує провадження у даній стадії.

Особливий інтерес, проте, становить розгляд питань про те, які обставини повинні бути встановлені до моменту *притягнення особи як обвинуваченого*, а також про зміст внутрішнього переконання, що повинне сформуватися у слідчого при прийнятті даного процесуального рішення.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не дає відповіді на ці питання, вказуючи лише, що постанова про притягнення як обвинуваченого вноситься «коли є достатньо доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою»

(ст. 131 КПК України). Аналогічні формулювання містяться й у проєктах КПК України.

У теоретичних працях наведене положення тлумачиться по-різному. Тому для того, щоб вирішити, що слід розуміти під підставою для прийняття рішення про пред'явлення обвинувачення, необхідно хоча б коротко розглянути сутність поняття «обвинувачення» взагалі.

Ф. Н. Фаткуллін, думка якого з даного питання є найбільш аргументованою, виділяє два аспекти цього поняття: процесуальний і матеріально-правовий. Під обвинуваченням у процесуальному значенні розуміється заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів і осіб з викриття обвинуваченого в інкримінованому злочині і з обґрунтування кримінальної відповідальності для того, щоб домогтися публічного осуду останнього. А під обвинуваченням у матеріально-правовому розумінні — сукупність встановлених у справі й інкримінованих обвинуваченому у вину суспільно небезпечних і протиправних фактів, за які ця особа несе кримінальну відповідальність і повинна бути засудженою [219, с. 11—12].

Наведене визначення обвинувачення вперше формулюється у постанові про притягнення як обвинуваченого.

Постанова повинна містити три складові:

1) фабулу обвинувачення, тобто реальний зміст інкримінованого обвинувачуваному діяння, та встановлені у справі факти, у яких передбачені ознаки відповідного складу злочину;

2) юридичне формулювання, тобто ті правові ознаки, що притаманні типовому поняттю будь-якого виду злочину;

3) правову кваліфікацію за відповідною статтею (частиною, пунктом) Особливої частини КК України [219, с. 22—25].

Саме ці обставини, які утворюють фабулу обвинувачення, і складають предмет доказування при притягненні особи як обвинуваченого.

До цього моменту повинні бути встановлені обставини, що характеризують обов'язкові ознаки складу злочину: ті конкретні суспільні відносини, які охороняються нормами кримінального права, що порушені чи поставлені під загрозу порушення; заборонене КК суспільно небезпечне діяння; факт вчинення даного діяння притягнутою як обвинуваченим особою; обставини, що свідчать про відповідність останньої ознакам суб'єкта злочину (досягнення нею віку настання кримінальної відповідальності й осудність); вину цієї особи у вчиненні діяння, що виражається у формі умислу чи необережності.

Деякі вчені висловлюють незгоду з пропозицією притягувати особу як обвинуваченого тільки за умови доказовості її вини у вчиненні злочину. Ця думка аргументується посиланням на закріплену в ст. 62 Конституції України презумпцію невинності, в силу якої обвинуваченого не можна визнати винним (а тим самим, нібито, не можна вважати доказаною і його вину у вчиненні злочину) до набрання щодо обвинуваченого вироком законної сили [209, с. 142]. Такий підхід викликає певне заперечення, що впливає, як на нашу думку, з ототожнення понять «вина» і «винність», чого робити не можна.

У постанові про притягнення як обвинуваченого обов'язково повинна бути зазначена форма вини (умисел чи необережність). У юридичній літературі слушно йшлося, що у даній постанові обов'язково потрібно вказувати і вид умислу або необережності, якщо він має кримінально-правове значення. Крім того, слідчий вправі вказати на вид умислу чи необережності у будь-якому випадку. Причому суд має бути зв'язаний такою вказівкою. Якщо він дійде висновку про наявність у обвинуваченого іншого виду умислу або необережності, ніж той, котрий зазначений у постанові слідчого, то суд повинен керуватися положенням, закріпленим у КПК України, тобто не допускати погіршення становища обвинуваченого і порушення його права на захист [8, с. 42].

Складніше вирішити питання: чи повинні бути доказані до притягнення як обвинуваченого обставини, що характеризують факультативні ознаки складу злочину. Існує думка, що час, місце, спосіб, мотив і ціль злочинної дії чи бездіяльності, шкідливі її наслідки, предмет посягання й обтяжуючі відповідальність обставини необхідно включати в предмет доказування при прийнятті процесуального рішення тільки тоді, коли вони або визначають злочинність і караність вчиненого, або впливають на його кваліфікацію, тобто знаходяться у межах самого складу злочину [67, с. 185—186].

З такою позицією важко погодитися, оскільки значення факультативних ознак складу злочину полягає не тільки у тому, що вони є конститутивними або кваліфікуючими ознаками складів окремих злочинів, а й у тому, що конкретизують, індивідуалізують саме діяння. Так, обвинувачення у заподіянні шкоди здоров'ю буде неконкретним без вказівки на дані про потерпілого. Тому при викладенні фабули обвинувачення необхідно описувати предмет злочину, а також обставини, що характеризують особу потерпілого.

За узагальненими даними при вивченні кримінальних справ, у постанові про притягнення як обвинуваченого час і місце вчинення злочину вказувалися у всіх випадках, а спосіб — у 97,3%. При цьому в обвинувальному висновку в 0,5% випадків містилися більш точні дані про час вчинення злочину, ніж у постанові про притягнення як обвинуваченого.

До моменту пред'явлення обвинувачення мають бути доказані і наслідки діяння, які інкримінуються обвинуваченому, а також причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. При цьому дані обставини повинні з'ясовуватися не тільки у тих випадках, коли наслідки є конститутивною або кваліфікуючою ознакою складу злочину, а й у справах про злочини з формальним складом. Адже наслідки мають враховуватися при призначенні винному покарання, при вирішенні заявленого у кримінальній справі цивільного позову, при прийнятті судом за власною ініціативою рішення про відшкодування заподіяної злочином шкоди. А щоб обвинуваченому була забезпечена реальна можливість захищати свої інтереси, він повинен знати, які наслідки діяння ставляться йому у вину.

Не можна вважати доказаним обвинувачення і тоді, коли не з'ясовані мотиви і мета злочину. Тому зазначені обставини також повинні бути включені в предмет доказування при прийнятті рішення про притягнення як обвинуваченого. (За узагальненими нами справами, слідчі вказували мотив злочину в 50,8% випадків, а ціль — у 21,4%).

Таким чином, для того, щоб цей процесуальний акт був обґрунтованим, необхідно встановити всі (і обов'язкові, і факультативні) ознаки складу злочину незалежно від того, наведені вони у відповідній кримінально-правовій нормі чи ні. Що ж стосується інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі (що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшуючі і обтяжуючі його відповідальність, які послужили причинами злочину чи умовами, що сприяли його вчиненню, тощо), то вони можуть бути виявлені і після притягнення особи як обвинуваченого.

Спірним у теорії кримінального процесу є і питання про зміст внутрішнього переконання, що повинно сформуватися у слідчого до моменту притягнення особи як обвинуваченого.

Аналізуючи положення, закріплене у ст. 140 КПК України, багато вчених прийшли до висновку, що до цього моменту слідчий повинен зібрати таку сукупність доказів, яка переконувала б його у винності притягнутого як обвинуваченого, що цей висновок

має бути істинним, достовірним [183, с. 191—194]. Найбільш розгорнуту аргументацію дана точка зору одержала у В. Г. Лукашевича [159, с. 8—31]. Інші ж вчені вважають, що рішення про притягнення як обвинуваченого хоча і повинно ґрунтуватися на системі вагомих і перевірених доказів, але йтися про впевненість слідчого у винності притягнутого як обвинуваченим, а тим більше про достовірність такого висновку, не можна. Пояснюється це тим, що слідчий ще не допитував обвинуваченого, не чув доводів, що той може навести на своє виправдання, не перевіряв їх обґрунтованості. А результатом такої перевірки може бути зміна обвинувачення і, навіть, його спростування, що тягне за собою закриття справи щодо обвинуваченого за різними підставами, у тому числі й реабілітуючими. А якщо це так, то висновок слідчого про вину особи на момент притягнення її як обвинуваченого може бути можливим, ймовірним [195, с. 116].

Не вдаючись у докладний аналіз цих суджень, зазначимо наступне. Найбільш переконливою є точка зору П. А. Лупинської про складну природу висновку, що відображається у постанові про притягнення як обвинуваченого: «Следователь, заведомо зная, что он не располагает еще всей совокупностью доказательств, которые могут быть собраны на предварительном следствии, в том числе не выслушав показаний обвиняемого, — зазначає цей автор, — не может во всех случаях быть уверен в том, что его выводы об обстоятельствах дела и виновности лица являются достоверными.

Вместе с тем собранные и оцененные следователем доказательства, которыми он располагает на момент привлечения лица к уголовной ответственности, должны исключать возможность другого вывода, нежели тот, который отражается в постановлении следователя. В этом смысле следователь должен быть убежден в законности и своевременности своего решения» [161, с. 82].

Як відомо, чинне законодавство визнає підозрюваним особу, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, а також особу, до якої застосовувався запобіжний захід до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого (ч. 1 ст. 43¹ КПК України). Пропонувалося вважати підозрюваним і особу, щодо якої порушено кримінальну справу [109, с. 1—12]. З цим не можна погодитися. Адже очевидно: особа стає підозрюваним не тому, що стосовно неї порушено кримінальну справу; що вона затримана або до неї застосовано запобіжний захід. Навпаки, застосування до неї названих примусових заходів, а також вказівка її прізвища

у постанові про порушення справи обумовлені тим, що вона підозрюється у вчиненні злочину. Тому в ст. 43—1 КПК України варто вказати, що як підозрюваний притягується особа, щодо котрої зібрані докази, які свідчать про її можливу причетність до злочину, але недостатні для пред'явлення їй обвинувачення. У процесуальне становище підозрюваного особа має ставитися через спеціальну постанову слідчого. За наявності передбачених законом підстав підозрюваний може бути затриманий або до нього може бути застосовано запобіжний захід до пред'явлення обвинувачення. У разі ж відсутності підстав для обрання вказаного заходу в підозрюваного відбирається письмове зобов'язання про явку за викликами і необхідність повідомляти про зміну місця проживання.

Слід зазначити про непереконливість заперечень проти розширення випадків участі підозрюваного на стадії досудового розслідування. Так, йшлося: що підозрюваний братиме участь у кожній (чи майже у кожній) справі; що момент притягнення як обвинуваченого відкладеться до кінця слідства; що пред'явлення обвинувачення перетвориться у просту формальність тому, що фактично обвинувачений фігурував би у справі, але тільки іменувався б підозрюваним; що цей порядок не принесе користі слідству і заподіє явну шкоду інтересам обвинуваченого, оскільки підозрюваний не має таких прав, як обвинувачений, а у разі прирівнювання їх прав буде незрозуміло, чим підозрюваний відрізняється від обвинуваченого [200, с. 122].

Дійсно, кількість справ, у яких фігуруватиме підозрюваний, збільшиться. Але потрібно підкреслити, що він буде брати участь не у кожній справі. Якщо досить доказів для пред'явлення обвинувачення даній особі (наприклад у разі явки з повинною), слідчий повинен прийняти рішення про притягнення останньої не як підозрюваного, а як обвинуваченого.

Підозрюваний бере участь у проведенні розслідування лише протягом десяти діб (ч. 4 ст. 148 КПК України). Це, зрозуміло, не виключає права (і обов'язку) слідчого винести постанову про притягнення його як обвинуваченого до закінчення зазначеного терміну, відразу ж після встановлення достатніх підстав для пред'явлення підозрюваному обвинувачення. Тому навряд чи може йтися про істотне затягування моменту притягнення як обвинуваченого, про наближення його до моменту закінчення слідства. Швидше, навпаки, цьому сприяє прагнення слідчого вже до моменту притягнення як обвинуваченого одержати докази, з достовірністю встановлюючи винність особи.

Підозрюваний має досить широкі процесуальні права (ст. 43¹ КПК України), використовуючи які він може відстоювати свої законні інтереси. Зрозуміло, ці права повинні бути збережені й у разі прийняття внесеної нами пропозиції про зміну поняття «підозрюваний».

Процесуальне становище підозрюваного дійсно має багато спільного з процесуальним становищем обвинуваченого, що, однак, не дає підстави вести мову про повну рівність їх прав і обов'язків. Зокрема, обвинувачений має право знати, у чому його обвинувачують (ст. 43 КПК України). Це право гарантується обов'язком слідчого винести мотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого (ст.ст. 131—132 КПК України) і пред'явити їй обвинувачення (ст. 140 КПК України), тобто ознайомити з даною постановою і роз'яснити сутність. А щодо підозрюваного обвинувачення ще не сформульовано. Перед допитом йому повинно бути оголошено, у вчиненні якого злочину він підозрюється (ст. 43¹ КПК України), і надана можливість дати показання. Основна мета цих дій — підтвердити чи спростувати підозру, щоб вирішити питання про наявність чи відсутність підстав для пред'явлення обвинувачення.

За обґрунтованістю притягнення особи як підозрюваного, дотриманням його прав, своєчасністю пред'явлення йому обвинувачення має здійснюватися прокурорський нагляд. Тому навряд чи може йтися про те, що прийняття пропозиції про розширення поняття підозрюваного може заподіяти шкоду законним інтересам особи, яка перебуватиме у цьому становищі.

Отже, рішення про притягнення особи як обвинуваченого повинне базуватися на достатній для його прийняття сукупності доказів. Але чи повинен слідчий наводити їх у постанові? У ст. 131 КПК України міститься вимога, щоб постанова про притягнення як обвинуваченого була мотивованою. А ст. 132 КПК України, яка визначає її зміст, не вказує на необхідність викладати докази, на котрих ґрунтується дане рішення. Немає такої вказівки й у проектах КПК України.

М. В. Жогін і Ф. Н. Фаткуллін вважають, що виконати вимогу закону про мотивування постанови можна не інакше як шляхом наведення тих доказів і висновків, що покладені в основу обвинувачення [67, с. 206—207]. Відсутність же у ст. 132 КПК України вказівки на необхідність підтвердити правильність обвинувачення наявними доказами вони пояснюють тим, що законодавець вважав недоцільним повторювати вказівку, що зобов'язує складати мотивовану постанову. З цим навряд чи можна погодитися,

оскільки, як зазначалося вище, мотивованість рішення не тотожна його обґрунтованості. Розглянута постанова буде відповідати вимозі мотивованості, якщо описання діяння особи, притягнутої як обвинуваченої, відповідає ознакам злочину, передбаченого нормою кримінального закону, за якою повинна наставати відповідальність. А якщо обвинувачуваному інкримінується вчинення декількох злочинів, що підпадають під дію різних статей КК України, у постанові про притягнення як обвинуваченого має бути зазначено: які конкретні дії інкримінуються йому за кожною статтею кримінального закону.

Слід також зазначити, що деякі вчені, наприклад В. М. Савицький, дотримуються точки зору про необхідність наводити у постанові про притягнення як обвинуваченого докази, на яких ґрунтується обвинувачення, вважають, що повинні вказуватися не самі докази (фактичні дані), а лише основні джерела, з яких вони взяті [183, с. 199]. Інші ж, навпаки, вважають, що у постанові потрібно наводити фактичні дані, однак слідчий не зобов'язаний вказувати відомості про тих осіб, чиїми показаннями підтверджуються ці фактичні дані [67, с. 208]. Але якщо вже вести мову про необхідність посилатися на докази, то їх потрібно наводити цілком, у єдності складових їх елементів (фактичних даних та їх джерел), а не посилатися лише на один з них.

Також вважалося, що посилання на докази у постанові про притягнення як обвинуваченого не тільки не обов'язкові, а й не бажані, оскільки ознайомлення обвинуваченого з доказами до його першого допиту істотно обмежує можливості тактичного маневрування [150, с. 129—130]. Це судження дуже категоричне. Більш переконливою є точка зору, відповідно до якої слідчий не зобов'язаний посилатися на докази у постанові, але таке право у нього є [198, с. 87].

Після притягнення особи як обвинуваченого доказування у стадії досудового розслідування продовжується з метою з'ясування інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці обставини повинні бути викладені в *обвинувальному висновку*, про зміст якого йдеться у ст. 223 КПК України. Однак редакція даної норми потребує вдосконалення. Зокрема у ній слід докладніше вказати ті фактичні обставини справи, що повинні бути встановлені і викладені в обвинувальному висновку. Законодавче закріплення системи цих обставин спонукало б слідчого на завершальному етапі доказування у стадії досудового розслідування ще раз проаналізувати, наскільки повно з'ясоване те, що має значення для справи.

Дані про особу обвинуваченого пропонується вказувати в описовій частині обвинувального висновку, а не в резолютивній, як того вимагає ч. 4 ст. 223 КПК України. Слід зауважити, що у вирокі суду такі дані викладаються не в описовій і не в резолютивній частинах цього акта, а у його вступній частині (ст. 333 КПК України). Навряд чи з цим можна погодитися. Необхідність викладення обставин, що характеризують особу обвинуваченого (підсудного), саме в описовій частині обвинувального висновку (вироку) диктується тим, що вони є елементом предмета доказування і повинні бути встановлені за допомогою доказів. Причому, якщо ці обставини з'ясовані недостатньо повно, вирок підлягає скасуванню (п. 3 ст. 367 КПК України). Підтвердити ж повноту і достовірність їх встановлення можна тільки тоді, коли вони будуть викладені в описовій частині розглянутих рішень і обгрунтовані відповідними доказами.

Відомо, що всі інші процесуальні рішення (постанова, ухвала, вирок) містять три частини: вступну, описову і резолютивну. І лише обвинувальний висновок, згідно з ч. 2 ст. 223 КПК України, складається з двох частин: описової і резолютивної. Тому потрібно, на наш погляд, виділити в обвинувальному висновку три частини. У ньому слідчий дає остаточну оцінку доказам, а також обгрунтовує висновки, що випливають з цієї оцінки. У ч. 2 ст. 223 КПК України йдеться, що в описовій частині обвинувального висновку викладаються «докази, які зібрані по справі». Очевидно те, що посиланнями на докази необхідно підтвердити також висновки про наявність всіх інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Згідно з ч. 2 ст. 223 КПК України в обвинувальному висновку викладаються доводи, що наводяться обвинуваченим «на свій захист, і результати їх перевірки». Наведене формулювання, з нашої точки зору, також неточне, оскільки інформація виправдовувального характеру може виходити не лише від обвинуваченого, а й міститися у інших доказах: показаннях свідків, документах тощо. Відповідно до ч. 4 ст. 75 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, однак незгода їх з висновком повинна бути мотивованою. Відповідні докази також викладаються в обвинувальному висновку. Слідчий може визнати неприпустимою для використання як доказ інформацію, отриману органом дізнання чи слідчим, що раніше здійснював провадження у даній справі. Своє ставлення до цих відомостей він також має викласти у обвинувальному висновку.

Тому є більш точним положення, закріплене у ч. 1 ст. 334 КПК України, відповідно до якого суд у вирокі повинен вказати «докази, на яких ґрунтується висновок суду... з зазначенням мотивів, з яких суд відкинув інші докази». Аналогічне формулювання слід включити й у норму, що визначає зміст обвинувального висновку. Уточнена редакція цієї норми наведена у додатку до роботи.

1.4. Криміналістичні аспекти процесу доказування на досудовому слідстві

Стаття 4 КПК України вимагає, щоб органи слідства та дізнання, порушивши кримінальну справу, вжили *всіх передбачених законом заходів* до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання. Але деякі автори пишуть про те, що процес доказування носить виключно процесуальний характер [158; 172]. Виходячи з цього, збирання, оцінка, дослідження і перевірка доказів як елементи процесу доказування регламентовані кримінально-процесуальним законодавством. Це положення підлягає уточненню, оскільки, як мінімум, у доказуванні застосовуються методи побудови слідчих версій, планування, організація і координація слідчої діяльності, які нормами кримінально-процесуального законодавства України не регламентовані.

З аналізу закону та самого процесу доказування на досудовому слідстві з неминучістю випливає висновок, що його зміст розкривається в ряді характеристик. Серед них виділяють правову, психологічну і криміналістичну характеристики процесу доказування.

Правова характеристика процесу доказування виявляється, наприклад в тому, що по-перше, об'єктом цієї діяльності є правовідносини, які носять караний характер, а вирішувати питання про наявність таких подій і притягнення до відповідальності певних осіб слідчий зобов'язаний з позицій існуючих норм кримінального права; по-друге, процес доказування являє собою сукупність прав і обов'язків слідчого, і кожна його дія тягне за собою серйозні наслідки, в цьому проявляється особлива суспільна значущість такого роду діяльності; по-третє, всі слідчі дії в процесі доказування або безпосередньо регулюються законом, або засновані на ньому, і їх виконання або неналежне виконання відповідно тягне за собою порушення закону. Крім того, закон не тільки встановлює певний порядок всього розслідування, а й регулює

відносини слідчого з учасниками кримінального процесу, визначає послідовність виконання різних дій, обмежує діяльність слідчого певними термінами. Правове регулювання професійної діяльності слідчого поступово накладає свій відбиток на особистість. При плануванні своєї діяльності він уявно проводить зіставлення майбутніх дій з нормами чинного законодавства, що їх регламентують.

Діяльність слідчого в процесі розслідування взагалі та процесу доказування зокрема протікає в області складних людських відносин, нерідко вона супроводжується негативними емоціями і необхідністю їх стримування. У пошуках істини у справі слідчий наштовхується на пасивний або активний опір з боку зацікавлених у неправильному вирішенні справи осіб. Це вимагає від слідчого спеціальних якостей, які дозволяють йому ефективно здійснювати різноманітну діяльність. До основних видів такої діяльності належать:

- пізнавально-пошукова, яка полягає в збиранні початкової інформації про злочин, необхідної для вирішення професійних завдань;

- реконструктивна, тобто відтворювальна, яка сприяє висуненню робочих гіпотез (версій). Як результат — планування розслідування;

- комунікативна — отримання необхідної інформації за допомогою спілкування з людьми;

- організаційна, яка полягає у вольових діях по реалізації та перевірці гіпотез і планів;

- вдосконалювальна — тобто приведення всієї здобутої інформації в спеціальну, передбачену законом форму.

Психологічна характеристика процесу доказування тісно переплітається з її криміналістичною характеристикою, тобто таким її описуванням, в якому головна увага приділяється його криміналістично значущим ознакам. З цієї точки зору процес доказування можна охарактеризувати як цілеспрямований планомірний процес, який передбачає реконструкцію (відновлення) миттєвої події злочину по виявлених слідах і пізнання слідчим дійсного. З цієї метою проводяться слідчі дії та інші дії, направлені на виявлення доказової інформації. У випадку, коли така інформація очевидна і зрозуміла, вона використовується для побудови інформаційної моделі розслідуваної події. Якщо така інформація для слідчого неочевидна або незрозуміла, слідчий для її виявлення та наукового пояснення, відповідно, потребує допомоги. Ця допомога може надходити як від спеціалістів-практиків або

можливо використовувати рекомендації науки криміналістики, яка виконує пізнавальну функцію процесу доказування. Вона розробляє систему прийомів, методів та засобів збирання, дослідження та використання доказів, крім того вона є каналом впровадження використання науково-технічних досягнень в процесі доказування для його удосконалення, яке в свою чергу не протікає автоматично, а вимагає певного забезпечення, так як основний суб'єкт процесу доказування — слідчий, оскільки в зв'язку специфікою його професії, завдань, що ним вирішуються, він виступає переважно як споживач і користувач досягненнями науково-технічного потенціалу.

Використання науково-технічного потенціалу на досудовому слідстві може бути розглянуте в двох аспектах: як один із способів здійснення слідчої діяльності і як умова її вдосконалення. У першому випадку вказаний процес виступає у вигляді складового компонента структури слідчої діяльності і для нього характерна суворе регламентація й формалізація внаслідок кримінально-процесуального характеру досудового слідства. У другому випадку використання науково-технічного потенціалу, як умова вдосконалення слідчої діяльності, являє собою поки ще відкриту тему і вимагає наукової розробки, осмислення і аналізу.

Ще зовсім недавно було написано, що криміналістика являє собою кримінально-процесуальну дисципліну, продовження чи спеціальний курс кримінального процесу [198, с. 102]. В часи панування подібних точок зору важко було навіть порушувати питання про існування особливого, самостійного виду діяльності — *криміналістичної*. Хоча прихильники кримінально-процесуальної «монополії» на розслідування належно знали історію держави та права і пам'ятали, що розслідування як вид практичної діяльності існувало задовго до появи кримінально-процесуального права в людському суспільстві, як, втім, і до появи науки криміналістики.

У наші дні, звичайно, ніхто не заперечує самостійності криміналістики, але висловлювання процесуалістів про роль і місце криміналістичної діяльності в кримінальному процесі дуже обережні. З одного боку, визнається те, що криміналістика має свій предмет у загальному об'єкті дослідження, тобто у кримінальному процесі, і тому відіграє певну самостійну роль, а, з іншого — ця роль відводиться їй знов-таки в кримінально-процесуальній діяльності, тому що жодної іншої у рамках процесу нібито немає і бути не може. Питання про існування криміналістичної діяльності замовчується. Ось як, наприклад, виглядає ігнорування криміналістичної діяльності у кримінальному процесі у авторів «Те-

орії доказів у радянському кримінальному процесі»: «Образно говоря, теория доказательств рассматривает «стратегию» процесса доказывания, то есть наиболее важные и общие правила допроса, обыска и т. п. Но на этом уровне общности остаются вне рассмотрения *особенности* допроса лица, желающего или не желающего давать правдивые показания, *особенности* обыска в помещении и на открытой местности, *особенности* изъятия следов или рук следов взлома». «Исследование этих *особенностей*, лежащих на уровне тактических, методических и технических *особенностей* осуществлении общих задач доказывания...», составляет область приложения криминалистики [31, с. 28—29]. Якщо криміналістика дійсно займається лише «особливостями», то бути їй рано чи пізно спеціальним курсом науки кримінального процесу, як вважав М. С. Строгович [198, с. 102]. Але справа навіть не у цьому. Визнання криміналістики самостійною наукою серед юридичних наук чомусь не викликає за собою наступний необхідний логічний крок — визнання того, що серед різноманітних видів людської діяльності є один вид, який цією наукою вивчається, формується й удосконалюється, що є частиною її предмета, — криміналістична діяльність.

«Криминалистика берет участие в расследовании... своими специальными средствами, приемами и методами...», — вважав А. Н. Васильев [132, с. 4,63]. Він писав, що криміналістика «свої» методи, прийоми і засоби розробляє і надає не для «своїєї» діяльності, а для якоїсь «чужої», у якої немає «своїх» методів, прийомів і засобів чи відчувається їх гострий дефіцит? Цей автор також зазначав, що основне призначення криміналістики у тому й полягає, щоб своїми методами допомогти найбільш правильному і повному виконанню вимог кримінально-процесуального закону. Тим самим варто визнати, що застосування криміналістики носить кримінально-процесуальний характер, оскільки її положення і застосування входять складовою у кримінально-процесуальну діяльність із розслідування злочину» [132, с. 12, 64].

Але якби кримінально-процесуальна діяльність з розслідування раптом виявилася без криміналістичних методів, прийомів, способів і засобів (деякі з них згадані в тексті закону, але не перестали бути криміналістичними за своєю сутністю), то вона була б нездатною вирішити завдання, зазначені в законі.

Самостійність існування криміналістичної діяльності як окремого виду людської діяльності підтверджується також наявністю в неї об'єктивних критеріїв, які відрізняють її від інших.

Критерієм служить тотожність чи подібність розбіжності основних, найбільш важливих елементів діяльності: *суб'єктів, цілей і завдань, методів та засобів, предметів діяльності*. Одна діяльність від іншої відрізняється або всіма зазначеними елементами, або тільки деякими з них у різних сполученнях. Той самий суб'єкт може виконувати два чи декілька видів діяльності, що відрізняються методами і засобами, а також завданнями при загальній для них меті. Різні суб'єкти можуть вирішувати те саме завдання або навіть мати одну мету, але різними методами і засобами, властивими різним видам діяльності. Для одних видів діяльності обов'язково необхідний спеціальний суб'єкт (слідчий, експерт, суддя), для інших видів — суб'єктом може бути будь-яка особа, тому що ці види відрізняються лише особливим предметом, специфічними завданнями, а також методами і засобами. Одним словом, сполучення тотожних, подібних і різних елементів можуть бути найрізноманітнішими, але головне (системоутворююче) значення найчастіше за все мають такі елементи: ціль, завдання, методи і засоби. Специфічні завдання, а також методи і засоби їх вирішення дозволяють відрізнити один вид діяльності від іншого навіть при тотожності суб'єкта, мети і предмета діяльності, тобто у найскладніших випадках.

Саме так, за методами і засобами, розрізняють, кримінально-процесуальну та криміналістичну діяльність, які здійснюються одним і тим самим суб'єктом—слідчим при вирішенні будь-якого комплексного завдання, загального для цих видів діяльності.

Менш придатна для класифікації така підстава, як суб'єкт (навіть якщо це спеціальний суб'єкт). Якщо за цією підставою класифікувати види діяльності, то бачимо давно відому і таку, що не дає можливостей одержати нові знання, схему: дізнавальна, слідча, експертна, судова, перекладацька, прокурорська діяльність тощо. Так що за наявності загальної, комплексної мети (чи завдання) у декількох видів діяльності для їх розрізнення слід звертати увагу не стільки на суб'єктів (суб'єкт може бути той самий), скільки на методи, способи і засоби вирішення завдання.

Отже, є специфічні завдання, тобто *криміналістичні*, чого ніхто не заперечує. Хоча вони часто є складовими загальних, комплексних завдань, тобто завдань для декількох видів діяльності. Є і специфічні, тобто *криміналістичні методи, прийоми, способи і засоби* діяльності, чого також ніхто не заперечує.

Залишається одне: визнати очевидність існування специфічної діяльності, яка полягає у розв'язанні даних завдань цими методами і засобами, і дати останній правильну назву, що відповідає

її криміналістичній сутності, а саме криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві.

Підводячи підсумки першого розділу, можна виділити окремі суттєві положення та зробити висновки стосовно наявності та значущості процесуальних і криміналістичних аспектів процесу доказування для досягнення мети кримінального судочинства на досудових стадіях кримінального процесу. А саме:

Доказування — це діяльність суб'єктів кримінального процесу по збиранню (формуванню), перевірці і оцінці доказів та їх процесуальних джерел, а також по формуванню на даній основі певних тверджень і наведення аргументів для їх обґрунтування. Виходячи з цього, елементами процесу доказування як діяльності є: об'єкт, предмет, суб'єкт, цілі і завдання, методи та засоби, межі доказування. Отже:

- об'єктом доказування є подія злочину в усіх її численних проявах, а предметом доказування — юридично значущі обставини і сторони розслідуваної події, з'ясування яких необхідно для підсумкового вирішення справи. Основним змістом предмета доказування завжди є склад злочину. Елементами предмета доказування є фактичні обставини, які відповідають елементам складу злочину;

- суб'єктами процесу доказування є особи, які здійснюють доказування (збирання, дослідження, перевірку, оцінку доказів), відповідальні за нього і мають право на активну й тривалу участь у процесі доказування для досягнення своїх або представницьких інтересів, що охороняються законом;

- ціллю процесу доказування є встановлення істини у справі, тобто бажаного кінцевого результату, який досягається шляхом отримання достовірних даних про важливі обставини, що цікавлять слідчого як основного суб'єкта розслідування злочинів;

- завданнями процесу доказування на досудовому слідстві є швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних;

- методами та засобами слідчого, які він має право використовувати у процесі доказування, є процесуальні рішення, кримінально-процесуальні дії та інші заходи. Закон дає не тільки перелік слідчих дій, а й вказує на процесуальні умови і порядок їх проведення;

- межами доказування є такий ступінь достатності і достовірності системи доказів, що дозволяє зробити єдиний і неспростовний підсумок як по кожному елементу доказування, так і у справі

в цілому. Вони характеризуються повним, всебічним і об'єктивним дослідженням всіх обставин справи.

Єдиним для процесу доказування є те, що всі його елементи повинні бути підпорядковані принципам кримінального судочинства.

Доказування здійснюється на всіх стадіях кримінального процесу. На різних його стадіях виявляються ті чи інші особливості, котрі впливають із завдань стадії та процесуальних умов, у яких відбувається процесуальна діяльність.

Наявність особливостей доказування у стадії порушення кримінальної справи проявляється в тому, що його суб'єкти в своєму арсеналі мають обмежену законом можливість провадження процесуальних та слідчих дій, а саме огляд місця події, накладення арешту на майно та зняття інформації з каналів зв'язку.

Тому уявляється доцільним дозволити проведення до порушення кримінальної справи, крім огляду місця події, ще й таку слідчу дію, як огляд предметів і документів, наданих заявником та іншими особами, а також витребуваних особою, яка здійснює перевірку даних про злочин у момент їх отримання. Результати такого огляду повинні бути занесені до протоколу надання предмета чи документа або оформлятися окремим протоколом слідчої дії.

У законі слід також закріпити норму, відповідно до якої у випадках, передбачених п. 1 ст. 76 КПК України, судово-медична експертиза може бути проведена до порушення кримінальної справи, якщо без цього не можна вирішити питання про наявність чи відсутність підстав для прийняття рішення за заявою чи повідомленням.

Так як предмет доказування у стадії порушення кримінальної справи набагато вужчий, ніж у стадії досудового розслідування, немає необхідності встановлювати всі ознаки складу злочину. При визначенні ж кола обставин, що повинні бути виявлені для прийняття такого рішення, варто враховувати особливості конструкції складів конкретних злочинів.

Отже на стадії порушення кримінальної справи необхідно встановити:

1) наявність чи відсутність діяння, про яке надійшли заява або повідомлення;

2) наявність чи відсутність у цьому діянні ознак злочину (суспільної небезпечності, а також обставин, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину, а у випадках, коли йдеться про злочин, відповідальність за який може нести тільки особа,

котра має ознаки спеціального суб'єкта злочину, — наявність або відсутність даних ознак);

3) наявність чи відсутність обставин, які виключають провадження у справі. Вказані обставини утворюють предмет доказування на першочерговому етапі кримінального процесу.

Що ж стосується стадії *досудового розслідування*, то на ній найбільш повно проявляються усі елементи кримінально-процесуального доказування, і слідчий вправі використовувати всі передбачені законом джерела (ч. 2 ст. 65 КПК України) і способи (ч. 1 і ч. 2 ст. 66 КПК України) одержання фактичних даних, що дає можливість належним чином перевірити й оцінити всі одержані докази і прийняти правильне рішення, яким завершується провадження у даній стадії.

Особливий інтерес становить розгляд питання про те, які обставини повинні бути встановлені до моменту *притягнення особи як обвинуваченого*. Для того, щоб процесуальний акт «Притягнення особи як обвинуваченого» був обґрунтованим, необхідно встановити всі (і обов'язкові, і факультативні) ознаки складу злочину, незалежно від того, наведені вони у відповідній кримінально-правовій нормі чи ні. Що ж стосується інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі (що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшуючі і обтяжуючі його відповідальність, які послужили причинами злочину чи умовами, що сприяли його вчиненню, тощо), то вони можуть бути виявлені і після притягнення особи як обвинуваченого.

Процесуальне становище підозрюваного має багато спільного з процесуальним становищем обвинуваченого, що, однак, не дає підстави вести мову про повну рівність їх прав і обов'язків. Підозрюваний стає таким не тому, що стосовно нього порушено кримінальну справу; що він затриманий або до нього застосовано запобіжний захід. Навпаки, застосування до нього названих примусових заходів, а також вказівка його прізвища у постанові про порушення справи обумовлені тим, що він підозрюється у вчиненні злочину. Тому в КПК України варто вказати, що як підозрюваний притягується особа, щодо якої зібрані докази, які свідчать про її можливу причетність до злочину, але недостатні для пред'явлення їй обвинувачення. Особа має набувати статус підозрюваного після винесення слідчим спеціальної постанови. За наявності передбачених законом підстав підозрюваний може бути затриманий або до нього може бути застосовано запобіжний захід до притягнення його як обвинуваченого. У разі ж відсутності підстав для обрання вказаного заходу в підозрюваного відби-

рається письмове зобов'язання про явку за викликом та необхідність повідомляти про зміну місця проживання.

Що ж стосується користі даної пропозиції, то її реалізація дозволила б допитувати як підозрюваних осіб, що підозрюються у вчиненні злочину, і за відсутності підстав для їх затримання або застосування до них запобіжного заходу. Крім того, такий порядок притягнення осіб як підозрюваних та їх допит дав би можливість обґрунтованіше вирішити питання про наступне їх притягнення як обвинувачених (або про зняття з них усіх підозр і повної реабілітації), оскільки слідчий міг би врахувати ті доводи, які підозрюваний висуне на своє виправдання, і результати перевірки останніх.

Після притягнення особи як обвинуваченого доказування у стадії досудового розслідування продовжується з метою з'ясування інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці обставини повинні бути викладені в *обвинувальному висновку*, про зміст якого йдеться у ст. 223 КПК України. Однак редакція даної норми потребує вдосконалення.

Відомо, що всі інші процесуальні рішення (постанова, ухвала, вирок) містять три частини: вступну, описову і резолютивну. І лише обвинувальний висновок, згідно з ч. 2 ст. 223 КПК України, складається з двох частин: описової і резолютивної. Тому в обвинувальному висновку потрібно виділити три частини. В ньому слідчий дає остаточну оцінку доказам, а також обґрунтовує висновки, що впливають з цієї оцінки.

Отже, процес доказування взагалі, й зокрема на досудових стадіях кримінального процесу — це процесуальна діяльність суб'єктів, яка, з одного боку, має практичну спрямованість (збирання, дослідження, перевірка й оцінка доказів), а з іншого — носить розумовий характер, якому притаманне логічне обґрунтування як самої діяльності, так і доказового значення її результатів.

У практичному аспекті процес доказування на досудовому слідстві може бути умовно поділений на декілька взаємопов'язаних складових: збирання (пошук, виявлення та закріплення), дослідження, перевірка, оцінка і використання доказів.

Розумовий процес доказування на досудовому слідстві визначається його змістом, у якому присутні і поєднуються пізнавальні (пошукові та інформаційні процеси), комунікативні (фіксація і забезпечення передавання фактичних даних у часі та просторі), посвідчуючі (закріплення, підтвердження достовірності фактичних даних) і обґрунтовуючі (використання доказів при встановленні істини) елементи.

І практичний (пізнавально-посвідчуючий та комунікативний), і розумовий (оціночний та обґрунтовуючий) аспекти діяльності суб'єктів доказування мають криміналістичний характер, що відображає існування специфічної діяльності, яка полягає у розв'язанні завдань процесу доказування криміналістичними прийомами, методами і засобами. В свою чергу, вирішення цих завдань неможливе без наявності відповідної, відособленої, самостійно функціонуючої сфери криміналістичної діяльності, яка по суті носить характер обслуговування або забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві і має бути досліджена як з точки зору окремого явища, так і з точки зору організації його впливу на практику розслідування злочинів.

РОЗДІЛ II

ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

2.1. Предмет криміналістичного забезпечення розслідування злочинів

Предметом дослідження будь-якого явища є виявлення його закономірностей та особливостей, тому для розгляду предмета криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві потрібно розглянути закономірності та особливості *процесу доказування* на досудовому слідстві та *криміналістичного забезпечення* розслідування злочинів як окремих явищ. Оскільки закономірності та особливості *процесу доказування* на досудовому слідстві були нами розглянуті вище, залишається проаналізувати закономірності та особливості *криміналістичного забезпечення* розслідування злочинів.

У юридичній літературі вже мали місце спроби розглянути криміналістичне забезпечення як окремий об'єкт дослідження. Появі нового терміна передувала значна робота з його обґрунтування, окреслення змісту, визначення поняття [98; 100].

Так, у 1996 р. у Академії внутрішніх справ Російської Федерації створена кафедра криміналістичного забезпечення органів внутрішніх справ, у назві якої відобразився цей напрям діяльності та знайшов використання даний термін.

Одним з перших ужив цей термін у юридичній літературі науковець з тоді Київської вищої школи МВС СРСР В. В. Чурпіта в статті «Использование сведений о способе совершения преступления в криминалистическом обеспечении раскрытия преступлений», використаний він також у назві збірки наукових праць Академії МВС колишнього СРСР, де вона була надрукована [224, с. 114—123].

Але ні у зазначеній статті, ні у інших публікаціях цієї збірки не розкривається саме поняття криміналістичного забезпечення, а висвітлюються окремі аспекти розслідування, розкриття та запобігання злочинам.

Те ж саме стосується видання «Криміналістика. Курс лекцій» (Розділ другий Особливої частини «Методико-криміналістическое обеспечение предварительного расследования»), підготовленого В. О. Образцовим і яке вийшло у світ в 1996 р. [175, с. 448].

У 1997 р. А. В. Іщенко, Н. Д. Іщенко, І. О. Ієрусалимов підготували та видали довідник дисертацій, захищених у спеціалізованих вчених радах України, який має назву «Криміналістическое обеспечение борьбы с преступностью» [97].

У тому ж році за редакцією Т. В. Аверьянкової та Р. С. Белкіна вийшла книга «Криміналістическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования» [2, с. 398].

Автори одними з перших висловили думку про існування криміналістичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ як самостійної специфічної діяльності, що є системою криміналістичних знань і заснованих на них навичок та умінь співробітників правоохоронних органів використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи і технології їх використання з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів [2, с. 64].

У 1997 р. у окремій главі підручника «Криміналістика» В. О. Образцов розглядав поняття та зміст криміналістичного забезпечення кримінального судочинства. Він визначив, що суть криміналістичного забезпечення кримінального судочинства полягає у наданні посадовим особам правоохоронних органів, котрі професійно ведуть боротьбу зі злочинністю, наукової продукції, що розроблюється у криміналістиці, освоєння та використання якої сприяє підвищенню ефективності вирішення завдань, що стоять перед споживачами такої продукції [136, с. 25—30].

На сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків по розробці нових, пристосованих відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань [98, с. 17].

Отже, було б не зовсім правильно стверджувати, що проблема криміналістичного забезпечення розслідування злочинів є для криміналістики новою. Практично всі дослідники цієї проблеми тією чи іншою мірою займалися криміналістичним забезпечен-

ням практики. Але ніхто, як нам відомо, не розглядав предмет криміналістичного забезпечення, тобто постановка проблеми закономірностей і особливостей останнього відрізняється певною новизною у теоретичному та практичному відношеннях.

При висвітленні даного питання назване криміналістичне забезпечення, як і будь-яка діяльність, у найбільш загальному вигляді складається з трьох компонентів: суб'єкт, об'єкт та зв'язок між ними. Останній не є чимось постійним, а відрізняється різними поєднаннями, які у певні періоди часу можуть передувати один одному, змінюють один одного або співіснують один з одним. Він забезпечує об'єднання суб'єкта і об'єкта в єдину цілісну систему. На наш погляд, це є закономірностями предмета криміналістичного забезпечення як виду діяльності. Зміст особливостей даного забезпечення полягає у тому, що:

- його об'єктом буде діяльність з використання науково-технічного потенціалу розслідування злочинів, який складається з криміналістичних знань, криміналістичної освіти і криміналістичної техніки. Це — основа криміналістичного забезпечення, що існує відносно незалежно від процесу доказування, а тому потребує відповідного забезпечення реалізації;

- суб'єктами такого забезпечення будуть органи законодавчої влади, управління, а також науково-дослідні організації та навчальні заклади, наукові і практичні працівники, педагоги;

- взаємозв'язки і взаємовідносини між вказаними компонентами розподіляються за основними напрямками: правового (законодавчого), організаційно-управлінського, наукового забезпечення.

Такий зміст криміналістичного забезпечення відрізняється від його розуміння іншими авторами, тому потребує детальнішого аналізу і обґрунтування [2, с. 64].

Під знаннями взагалі розуміють перевірений практикою і посвідчений логікою результат процесу пізнання діяльності, адекватне його відображення у свідомості людини у вигляді суджень, понять, теорій [112, с. 9]. Відповідно *криміналістичні знання* можна визначити як систему інформації про рівень пізнання закономірностей, що складають зміст предмета криміналістики та надають практиці засоби, методи й рекомендації з розкриття і розслідування злочинів. У сучасних умовах криміналістичні знання поділяють на фундаментальні та прикладні [96, с. 103—119]. Крім того вони є спеціальними (прикладними) і професійними (набутими в результаті професійної підготовки) [112, с. 19]. Так, Т. Авер'янова і Р. Белкін вважають, що ці знання втілені у

двох формах: фундаментальній та прикладній. Причому фундаментальні становлять зміст загальної теорії криміналістики і часткових (приватних) криміналістичних теорій і вчень. Прикладні знання виступають у формі наукових рекомендацій практиці, криміналістичних прийомів, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних операцій та процедур, методик розслідування злочинів, техніко-криміналістичних засобів і технологій.

Структура прикладних криміналістичних знань містить:

- їх характеристику та цілі використання;
- вказівки і типові ситуації їх застосування;
- алгоритм (програму) дій стосовно мети та ситуації;
- приблизний розрахунок сил, засобів і часу;
- характеристику типових помилок, які допускаються при їх використанні;
- очікуваний ефект здійснення [2, с. 57].

Криміналістичні знання як система криміналістичної інформації у ході розслідування набувають доказового значення лише за умови, коли вони представлені певним способом і за допомогою криміналістичних засобів.

Таким є спосіб управління (протоколювання, фотографування), а результатом його використання — форма представлення криміналістичних знань, яка отримує статус доказів [158, с. 12—18].

Виділяються такі форми представлення криміналістичних знань у процесі доказування: вербальна, графічна, іконічна, комбінована тощо [178, с. 74].

Частина криміналістичної інформації увійде в обсяг доказів і буде іменуватися доказовою, інша її частина у процесі доказування використовуватися не буде і не матиме процесуального характеру, однак і вона має істотне значення. Ці знання містяться у відповідних джерелах (монографіях, дисертаціях, статтях, доповідях тощо) і розподіляються за відповідними інформаційними потоками.

Спрямованість інформаційних потоків поширення криміналістичних знань різноманітна. Це пояснюється різними обставинами. Одним з важливих факторів, що впливають на спрямованість даних потоків, є джерело виникнення криміналістичних знань. Якщо вони з'являються у сфері теорії, то можуть бути кореспондовані відразу як мінімум у двох інформаційних потоках.

У одному випадку криміналістичні знання поширюються за допомогою публікацій у спеціальній літературі або виступів на наукових конференціях, сприймаються зацікавленими особами і використовуються у роботі. Однак вказаний шлях забезпечення

практики названими криміналістичними знаннями ускладнюється обмеженістю числа учасників конференцій, а також необхідністю аналізу значного обсягу опублікованої інформації кожним практичним працівником.

У іншому разі інформація сприймається від джерела безпосередньо зацікавленим державним органом і спрямовується по внутрішньовідомчих інформаційних каналах. Таке сприйняття відбувається у більшості випадків через ознайомлення зі звітами про результати науково-дослідної роботи певного колективу за конкретний період або внаслідок ініціативних пропозицій розробників рекомендацій, в тому числі й дисертантів.

Однак у даній ситуації доведення інформації до зацікавлених осіб ставиться в залежність від ініціативи певного працівника, тобто від суб'єктивного фактора: в одному випадку — практичного, в іншому — наукового.

Використання інформації у внутрішньовідомчих інформаційних потоках може відбуватися і як наслідок публікації або наукового повідомлення. Крім того, приймально-передавальною ланкою може виступати і система навчальних закладів.

Дещо інакше формуються потоки інформації при поширенні криміналістичних знань, що виникають на практиці. У такому разі інформація може залишитися у рамках конкретного колективу або як позитивний досвід сприйнята і поширена вищестоящими органами. Може бути продубльований і названий вище шлях — публікація або наукове повідомлення і далі по відомих каналах. У всіх випадках формування інформаційних потоків утвориться ще й безпосереднє спілкування працівників.

Така множинність потоків, природно, розширює пізнавальні можливості суб'єкта доказування, однак має і негативні сторони. Найбільш значущі з них можуть виявитися в утворенні інформаційної лавини, коли публікується багато праць, що не мають ні наукової цінності, ні новизни.

Разом з тим, коли важливі криміналістичні знання потрапляють у неозорий потік різних теорій, їх новизна і цінність можуть бути визначені лише невеликим числом фахівців. Це, у свою чергу, призводить до того, що споживачі сприймають лише те, з чим вони в даний час можуть справитися, що потрібно для виконання вузьких завдань, залишаючись абсолютно необізнаними, навіть у найближчих галузях знань.

Названі проблеми властиві не тільки сфері інформаційного обміну криміналістичними знаннями, а й всій науковій комунікації. Тому оптимальним інформаційним забезпеченням процесу

доказування може бути визнана ситуація, коли кожний його суб'єкт міг би мати у своєму розпорядженні названі знання в повному обсязі, а також був би позбавлений необхідності переробляти відомості, які йому не потрібні.

Створення вказаних умов і є сутністю забезпечення процесу доказування криміналістичними знаннями, оформленого у науково організовану систему їх впровадження для застосування на практиці.

Для того, щоб вказані знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти, в результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань та вмінь співробітників ОВС, необхідних їм для здійснення своїх функцій і підвищення кваліфікації.

Криміналістична освіта — це система навчання з використання прийомів, методів, методик і технічних засобів криміналістики у практичній діяльності та залучення тих, хто навчається, до необхідних умінь і навичок. Через дану освіту криміналістичні знання впроваджуються у практику органів внутрішніх справ, а саме через навчальну дисципліну «Криміналістика», яка є необхідним та обов'язковим компонентом усіх рівнів професійної підготовки співробітників.

Забезпечення всебічного розвитку розумових та фізичних здібностей майбутніх правознавців, їх професійної підготовки, виховання як особистостей вимагає від вузів вдосконалення діяльності. Змістовні і структурні зміни у системі вищої освіти, забезпечення підготовки спеціалістів залежать від вдосконалення, перш за все, форм навчальної роботи, надання їй комплексності та універсальності.

Тому криміналістична освіта повинна передбачати викладання більшості навчального матеріалу проблемного характеру, творче вивчення рекомендованої літератури і самостійне отримання нових знань для вирішення поставлених проблем.

Зміст вказаної освіти повинен відображати сучасні концепції криміналістичної науки, узагальнений досвід роботи слідчих апаратів, криміналістичних служб та оперативно-розшукових підрозділів, а також досвід правоохоронних органів закордонних країн з розкриття, розслідування та запобігання злочинам.

Вивчення криміналістики має на меті одержання теоретичних знань, умінь і практичних навичок.

Спеціалізація у процесі викладання криміналістики повинна реалізовуватися на основі принципу зв'язків теорії з практикою, практичного досвіду з наукою, взаємозв'язку теоретичного та

практичного навчання, що передбачає організацію застосування теоретичних положень у практиці слідчої діяльності.

Основна мета викладання криміналістики — прищеплення навичок практичної діяльності слідчого, вміння застосовувати при розслідуванні злочинів криміналістичних прийомів та засобів.

Питання про навички при вивченні криміналістики набувають особливого значення через те, що доводиться опановувати різні знання з цієї дисципліни, які потребують відпрацювання навичок різного рівня.

У психології відрізняють такі види навичок: рушійні /моторні/, сенсорні /сприйняття/, розумові та вольові. У процесі оволодіння професією слідчого формуються вказані навички. Так, при огляді місця події навички сприйняття відіграють вирішальну роль. Виявлення, фіксація та вилучення слідів потребують застосування прийомів і засобів криміналістичної техніки, для чого важливі рушійні навички [90, с. 71].

Якість підготовки молодих фахівців, які проходять слідчу спеціалізацію, значною мірою залежить від характеру спецкурсів, що вивчаються ними на відповідних кафедрах. Тому для забезпечення органічного поєднання теорії і практики при викладанні криміналістики розроблена і впроваджена у практику підготовки слідчих система спеціалізованих навчальних курсів. Як показує практика, під час навчання в ході вдало підібраних за тематикою і змістом спецкурсів майбутні фахівці отримують значний обсяг спеціальної інформації, потрібної для подальшої роботи. Зокрема, вони закріплюють пізнання з теорії загального курсу криміналістики, розширюють їх з найбільш важливих і актуальних питань цієї науки і суміжних дисциплін, набувають практичних навичок у застосуванні криміналістичної техніки, в організації і плануванні розслідування, побудові версій і тактиці проведення окремих слідчих дій.

При розробленні навчально-методичних матеріалів спецкурсів повинні враховуватися потреби слідчої практики, аналіз організаційних і процесуальних проблем роботи слідчого, рівень знань слухачів з тих чи інших практично важливих розділів і тем загального курсу криміналістики.

Наприклад, у Київському національному університеті внутрішніх справ України викладаються такі спецкурси, як: «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Доказування на досудовому слідстві», «Практикум із складання процесуальних документів», «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

при розслідуванні злочинів», «Організація роботи підрозділів слідства та дізнання» тощо. Так, викладання першого з названих спецкурсів спрямовано на комплексне, повне і всебічне отримання слухачами навичок розкриття та розслідування окремих видів злочинів.

Спеціалізований навчальний курс «Доказування на досудовому слідстві» переслідує мету прищепити курсантам практичні навички із збирання, дослідження та оцінки доказів при розслідуванні кримінальних справ. До того ж ці питання розглядаються стосовно конкретних злочинів (Додаток 1).

Спеціалізований навчальний курс «Практикум із складання процесуальних документів» спрямований на прищеплення слухачам практичних навичок складання процесуальних документів при проведенні окремих слідчих дій. При проведенні практичних занять з цієї дисципліни відпрацьовуються також тактичні прийоми, які слідчий використовує для ефективного вирішення слідчих ситуацій з конкретних кримінальних справ.

Розроблений та викладається спецкурс «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів» спрямований на прищеплення слухачам практичних навичок ефективного застосування форм та методів взаємодії слідчого з оперативними апаратами у процесі розкриття і розслідування конкретних видів злочинів.

Вивчення названих спецкурсів дозволяє відпрацювати у майбутніх слідчих вміння глибокого аналізу всіх обставин справи, збирання доказів, їх всебічної оцінки й тактично правильного оперування ними при доказуванні, висуванні і перевірці слідчих версій, аналізі слідчих ситуацій, процесуально правильного оформлення результатів слідчих дій, а також їх організаційного і тактичного забезпечення.

Криміналістична підготовка, яка є складовою навчального процесу, як й інша подібна діяльність, потребує комплексного забезпечення, тобто створення системи заходів, покликаних зробити можливим, дійсним та безумовним підвищення рівня підготовки майбутніх слідчих. Крім того, опанування знаннями може здійснюватись у різних формах та потребує постійної уваги. На його ефективність можуть впливати багато факторів — організаційних, методичних, психологічних тощо. Але в сучасних умовах першочергового значення набуває інформаційне забезпечення вивчення окремих питань. Воно є сукупністю заходів, які охоплюють збирання, обробку, накопичення та розподіл наукової інформації. При цьому інформаційне забезпечення виступає не

тільки як необхідна умова підвищення ефективності навчального процесу, а й як самостійна частина наукової праці у вигляді науково-інформаційної діяльності професорсько-викладацького складу вузу. Насамперед викладач формулює конкретні питання, що підлягають вивченню, тому що кожна тема відрізняється різноманітністю та багатоплановістю інформації. Не менш важливим є визначення бажаного рівня знань, якого повинні досягти майбутні фахівці. Їх забезпечення навчальною літературою, технічними засобами, значну частину методичної допомоги доцільно здійснювати шляхом підготовки і видання спеціальних збірників навчально-методичних матеріалів, що включають різні питання організаційного, інформаційного, технічного та методичного забезпечення. У багатьох випадках це повинно бути доповнено консультативною роботою викладача, в якій перевага має віддаватися індивідуальним бесідам.

Таким чином, можемо констатувати, що забезпечення слідчої спеціалізації передбачає проведення комплексу заходів, до яких можуть бути віднесені:

- розподіл навчального матеріалу та встановлення обсягу, який повинен бути відпрацьований майбутніми фахівцями, вивчення окремих питань, що підлягають засвоєнню;

- конкретизація рівня та глибини знань, умінь і навичок, якими фахівці повинні володіти, з урахуванням професійної сфери їх майбутньої діяльності та спеціалізації;

- визначення бюджету та часу на підготовку;

- передбачення в навчальному плані занять, цілком присвячених методиці самостійної роботи (підготовці до семінарських і практичних занять, навчанню методам роботи з науковою, навчальною та довідковою криміналістичною літературою);

- забезпечення навчальною, методичною та довідковою літературою, наочними посібниками;

- створення умов для самостійного відпрацювання навичок застосування технічних засобів (приладів, інструментів, матеріалів тощо);

- забезпечення в необхідних випадках місця самостійної роботи, в тому числі й моделювання відповідного оточення у фотолабораторії, класах, на навчальних криміналістичних полігонах;

- консультування та методична допомога;

- визначення форм, засобів і методів самоконтролю та контролю знань, включаючи використання тренажерів, програмного опитування, впровадження навчання за системою: завдання — самостійне його виконання — контроль.

Отже вказані заходи можна поділити за такими основними напрямками:

— організаційне забезпечення (централізація та координація навчання майбутніх фахівців);

— наукове забезпечення у формах:

а) науково-технічного забезпечення (пошук, вибір, пристосування та використання досягнень науково-технічного прогресу в навчальному процесі);

б) науково-методичне забезпечення (розроблення рекомендацій з самопідготовки і створення необхідних умов для сприйняття цих рекомендацій);

— інформаційне забезпечення.

Підводячи підсумки аналізу криміналістичної освіти, можна констатувати, що забезпечення криміналістичної підготовки суб'єктів доказування (насамперед слідчого) є її складовою та засобом підвищення ефективності впровадження криміналістичних знань у практичну діяльність.

Особливість криміналістичних знань полягає у тому, що значна їх частина реалізується на практиці тільки із застосуванням певних технічних засобів. Реалізація криміналістичних знань та отриманих у процесі криміналістичної освіти вмій і навичок з виявлення, збирання, дослідження та використання доказової інформації для розкриття і розслідування злочинів неможлива без наявності як самої криміналістичної техніки, так і без організаційно-функціональної системи з інформаційного забезпечення про можливість її застосування під час розслідування злочинів [2, с. 27].

Саме тому третім компонентом науково-технічного потенціалу розслідування злочинів, реалізація якого потребує відповідного криміналістичного забезпечення у діяльності слідчого, є *криміналістична техніка*.

Немає рації у наукових дослідженнях і у практичному застосуванні вживати поняття криміналістичної техніки, науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних засобів у одних випадках у значенні устаткування, пристроїв, пристосувань, апаратів, матеріалів, інструментів, а у інших — як наведені значення, а також прийоми їх застосування. Це так званий вузький і широкий зміст вживаних термінів. Ними можна оперувати в дослідженнях, що не мають практичного значення, тому що непотрібність опису якоїсь сукупності приладів чи одного з них без викладення їх юридичних (криміналістичних і процесуальних) цілей та розв'язуваних завдань, технічних і та-

ктичних правил, прийомів їх застосування для одержання оптимальних, достовірних та значущих результатів навряд чи може бути піддана сумніву. Тому необхідно використовувати у науковому обігу поняття «криміналістична техніка» (науково-технічні і техніко-криміналістичні засоби) лише як систему технічних засобів і методів їх застосування. Цієї точки зору дотримувався свого часу М. О. Селіванов. Він запропонував таке визначення техніко-криміналістичного засобу, як пристрій, пристосування чи матеріал, використовуваний для збирання і дослідження доказів чи створення умов, що утруднюють вчинення злочинів [187, с. 34].

Вище уже висловлене негативне ставлення до розмежування розглянутих понять на широкі і вузькі. Але у даному разі слід зазначити, що у правильному, власне кажучи, визначенні Р. С. Белкіна об'єктивно не вийшло «вузького» змісту. Тому що в ньому йдеться не про пристрої, пристосування чи матеріали як такі, а про «пристрої, пристосування чи матеріали, використовувані для збирання і дослідження». Тобто про засоби й методи їх застосування, тому що технічні засоби, що пристосовуються і розроблені для боротьби зі злочинністю, як це неминуче впливає з визначення Р. С. Белкіна, не можуть розглядатися окремо від прийомів їх використання у криміналістичних цілях [33, с. 61].

Крім того, Р. С. Белкін пропонує взагалі відмовитися від терміна «науково-технічний засіб» у криміналістичних дослідженнях і практичній діяльності, цілком замінивши його терміном «техніко-криміналістичний засіб», оскільки, на його думку, перший термін не відбиває специфічних, криміналістичних цілей застосування засобів і у цілому претензійний. Тому що низка техніко-криміналістичних засобів не може бути названа науковими (наприклад, щуп, молоток, валик тощо). Така заміна не вважається вдалою. Термін «науково-технічні засоби», у якому дефіс рівнозначний «і», поєднує засоби всіх рівнів науковості, що можуть застосовуватися у криміналістиці (від ЕОМ до молотка і голки). У той час як запропонований новий термін семантично значно вужче змісту, що вже ним позначається. Крім того, науково-технічні засоби, застосовувані у криміналістиці, як слушно зазначається у літературі, поділяються на:

- а) спеціально створені для цілей криміналістики;
- б) пристосовані для цих цілей;
- в) загальнозживані, використовувані у криміналістичних цілях без переробок і пристосувань.

Варто підкреслити, що саме ці загальнозживані, які не мають специфічного, криміналістичного призначення засоби, до котрих належать засоби фотографії, кінематографії, звукозапису і відеозапису, а також майже всі інструменти та матеріали, прилади і пристосування, складають найбільшу частину засобів криміналістики. У зв'язку з цим не можна погодитися з віднесенням до криміналістичних універсальних чи загальнотехнічних засобів, використовуваних у криміналістичних цілях без перероблення чи пристосування. Полеміка, що розгорнулася з цього питання, не може бути зведена тільки до різного тлумачення термінів. «Криміналістичні засоби» і «засоби криміналістики» — не просто різний порядок слів, а вираження предметної належності. Це — наукове питання. При його вирішенні висновки повинні бути засновані на загальноприйнятому в науці положенні, що методами даної конкретної науки є ті, які виникли саме в її надрах. У той же час цією наукою можуть використовуватися методи і засоби інших наук, наприклад, математичні, фізичні тощо. Таке ж становище спостерігається й у криміналістиці. Таким чином, слід розрізняти методи і засоби криміналістики і криміналістичні засоби і методи. Перше поняття значне ширше за друге.

Що ж стосується визначення меж переробки, з досягненням яких загальнотехнічний засіб перетворюється у криміналістичний, і ускладнень, пов'язаних з цим, тут, мабуть, потрібно скористатися критеріями новизни, що містяться у нормах винахідницького і патентного права.

Таким чином, науково-технічні засоби, використовувані у слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загальнотехнічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» варто охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, використовувані (у плані нашого дослідження) у слідчій роботі в процесі доказування, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» — технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього шляхом змін загальнотехнічних засобів [1, с. 5].

З огляду на виводлені положення, аналізуючи наявні у літературі визначення і поняття науково-технічних засобів, можна дати їм таке визначення.

Науково-технічні засоби, застосовувані у слідчій роботі, є системою загальнотехнічних, пристосованих і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосовань, матеріалів, а також методів і прийомів їх застосування з

метою найбільш ефективного проведення досудового розслідування, дізнання і запобігання злочинам.

Різні точки зору у криміналістичній літературі існують не тільки щодо поняття техніко-криміналістичних засобів, а також щодо їх класифікації. Автори неоднаково підходять до підстав такої класифікації і, отже, по-різному їх класифікують.

Професор М. О. Селіванов техніко-криміналістичні засоби класифікує за двома підставами: за походженням і за цільовим призначенням.

За походженням техніко-криміналістичні засоби він поділяє на дві групи:

- засоби, розроблені відповідно до загальної техніки і пристосовані до спеціальних криміналістичних завдань (засоби фото- і кінозйомки, звукозапис, відеозапис і деякі інші);

- створені виключно для вирішення криміналістичних завдань (спеціальні фотокамери криміналістичного призначення, засоби для копіювання слідів рук парами йоду тощо) [187, с. 105].

За цільовим призначенням техніко-криміналістичні засоби цей вчений також поділяє на дві групи:

- техніку, призначену для слідчих і фахівців-криміналістів і застосовувану з метою виявлення, вилучення і фіксації доказів (засоби фотозйомки і для роботи зі слідами, апаратура для звукозапису тощо);

- техніку, застосовувану при дослідженні речових доказів і, головним чином, при провадженні криміналістичних експертиз (засоби і методи судово-дослідницької фотографії, засоби вимірювальної техніки, аналітичні люмінесцентні лампи, лупи, мікроскопи тощо) [187, с. 109—129].

Аналогічної класифікації техніко-криміналістичних засобів дотримуються професори А. І. Вінберг і В. П. Колмаков, які поділяють їх на техніку, спеціально виготовлену для цілей криміналістики, пристосовану для цих цілей, універсальну чи загальнотехнічного використання без переробки чи пристосування.

Розглядаючи питання про класифікацію, професор Р. С. Белкін вперше виділяє таку групу, як «польові техніко-криміналістичні засоби». Під ними він розуміє ті засоби і методи, які використовуються чи можуть бути використані не у кабінеті слідчого або у лабораторії експерта, а безпосередньо у «польових умовах» — на місці події при огляді чи при провадженні там інших слідчих дій або дослідницьких експертних операцій (набори техніко-криміналістичних засобів для роботи у «польових умо-

вах» слідчі валізи, спеціальні комплекти техніко-криміналістичних засобів для прокурорів, криміналістів тощо) [33, с. 12].

У спеціальній літературі зустрічається й інша класифікація техніко-криміналістичних засобів. Так, Є. П. Іщенко поділяє ці засоби на чотири групи за такими підставами:

- за виникненням: а) засоби, створені і використовувані тільки у криміналістичній практиці; б) засоби, запозичені з інших галузей науки і техніки та пристосовані для криміналістичних цілей; в) засоби, запозичені із загальної техніки і використовувані без змін;

- за видом: а) прилади; б) апаратура й устаткування; в) інструменти і пристосування; г) пристосування і матеріали; д) комплекти науково-технічних засобів;

- за суб'єктом застосування: а) слідчими для збирання доказової інформації; б) експертами при провадженні експертних досліджень; в) фахівцями при провадженні слідчих дій; г) оперативними працівниками при провадженні оперативно-розшукових заходів;

- за цільовим призначенням: а) засоби виявлення слідів злочину і предметів — речових доказів; б) засоби фіксації слідів (у широкому розумінні); в) засоби, призначені для закріплення і вилучення слідів та речових доказів; г) засоби, призначені для експертного дослідження кримінально-судових доказів; д) засоби криміналістичного обліку, розшуку злочинців і викраденого майна; е) засоби наукової організації праці слідчого; є) засоби, використовувані для запобігання злочинним посяганням і фіксування злочинних посягань на місці злочину.

Оцінюючи свою систему класифікації техніко-криміналістичних засобів, автор слушно підкреслює, що вона має потребу в подальшому розробленні й удосконаленні [101, с. 7]. Дійсно, поділ зазначених засобів за видом на: а) прилади; б) апаратуру і устаткування, інструменти та пристосування — не чіткий. Власне кажучи, немає різниці між приладами й апаратурою. Інструмент теж у ряді випадків може називатися приладом (мікрометр, вимірювальна лупа тощо). Викликає сумнів також поділ технічних засобів за суб'єктом застосування, оскільки багато технічних засобів використовуються і слідчим, і спеціалістом, і експертом, і оперативним працівником.

Наукове розроблення проектів підзаконних актів, що регламентують техніко-криміналістичне забезпечення розслідування. Багато питань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування, як уже зазначалося вище, регулюється відомчими акта-

ми: наказами, інструкціями, положеннями, настановами й іншими документами. Підготовка проектів названих документів керівниками відомств нерідко доручається науково-дослідним установам даного відомства. Участь вчених у цій роботі забезпечує високу якість підзаконних нормативних документів, точну їх відповідність чинному законодавству, що, врешті-решт, позитивно позначається на рівні технічної оснащеності слідчих апаратів, органів дізнання, експертних установ, рівнів використання наявної у їх розпорядженні техніки.

Наукове узагальнення практики використання техніко-криміналістичних засобів і розроблення пропозицій з її удосконалення. На озброєнні правоохоронних органів є багато різної криміналістичної техніки. Знання ефективності її використання має важливе теоретичне і практичне значення. Тому багато вчених-криміналістів при роботі над дисертаціями, підручниками, науковими статтями й іншими працями ретельно висвітлюють практику використання техніко-криміналістичних засобів, виявляють позитивні і негативні їх моменти та розробляють пропозиції з удосконалення останніх. Способи вивчення практики бувають найрізноманітніші: вивчення протоколів слідчих дій, анкетування слідчих, працівників дізнання й експертно-криміналістичних підрозділів, особисті бесіди з цією категорією працівників, участь у інспектуванні слідчих апаратів, апаратів дізнання тощо.

За результатами вивчення практики вчені вносять різні пропозиції, суть яких часто зводиться до наступного:

- пропозиції з усунення виявлених недоліків у застосуванні техніко-криміналістичних засобів;
- пропозиції з поширення позитивного досвіду;
- пропозиції про вилучення із застосування неефективних технічних засобів, пропозиції з розроблення досконаліших інструкцій та інших керівних документів із застосування техніко-криміналістичних засобів;
- пропозиції з розробки й взяття для застосування на практиці нових приладів, наукових методів і методик та інші.

Пропозиції за результатами узагальнення практики використання техніко-криміналістичних засобів викладаються вченими у наукових працях або доповідних записках на ім'я керівників відомств, які і приймають рішення з їх реалізації.

Розроблення нових техніко-криміналістичних засобів. Якщо йдеться про техніко-криміналістичні засоби у вузькому їх розумінні, тобто про прилади, різні пристосування, засоби копіювання слідів тощо, то серйозна робота з їх розроблення проводиться

по лінії МВС, у складі якого є Науково-дослідний інститут спеціальної техніки, що займається розробленням зазначених засобів. Ним розроблено багато техніко-криміналістичних засобів, які знаходяться на озброєнні правоохоронних органів: пересувні криміналістичні лабораторії, уніфіковані валізи для оглядів місць подій, різні порошки для виявлення невидимих слідів рук, пошукові прилади, численні прилади для лабораторних досліджень речових доказів тощо.

Розроблення техніко-криміналістичних засобів провадять також кафедри криміналістики вищих навчальних закладів. Вагомі результати у цій галузі досягнуті у колишній Київській вищій школі МВС СРСР (нині Київський національний університет внутрішніх справ). Працівниками кафедри криміналістики цього навчального закладу розроблені: пристрій для ідентифікації магнітофона, на якому був зроблений запис; обчислювальний комплекс для ідентифікації особистості за голосом, комплект криміналістичних широкозахватних магнітних щіток; сублиматор парів йоду з водяним підігрівом; прилад для поновлення залитих текстів методом електрофорезу тощо. Наукові розробки із створення нових техніко-криміналістичних засобів учені правоохоронних органів здійснюють, як правило, із залученням профільних науково-дослідних інститутів, спеціалізованих конструкторських бюро, промислових підприємств і об'єднань. У цьому разі роль науковців НДУ правоохоронних органів зводиться до підшукування установ, здатних здійснити відповідне розроблення технічного засобу, підготовку технічних завдань і вимог на новий виріб, випробування його дослідних зразків, підготовку інструкцій із застосування й організації дослідної експлуатації.

Наукове випробування приладів і матеріалів, що випускаються промисловими підприємствами різних відомств з метою визначення можливості використання їх у криміналістичних цілях. При розслідуванні злочинів широко використовуються технічні засоби як спеціально розроблені для використання при провадженні слідчих дій і виконанні експертиз, так і інші, вироблені для використання у промисловості, наукових дослідженнях, у побуті. Це — фотоапарати, фотоматеріали, кінокамери, магнітофони, мікроскопи та інші дослідницькі прилади, зліпочні маси, освітлювальна апаратура тощо. Вчені й експерти-криміналісти постійно стежать за появою нової техніки і матеріалів, що випускаються промисловими підприємствами, відвідують виставки, науково-дослідні установи, конструкторські бюро з метою виявлення технічних засобів, що можуть знайти застосування у подо-

ланні злочинності. Прилади, які становлять інтерес, і матеріали ретельно вивчаються. У разі потреби одержуються їхні зразки й апробуються у криміналістичних лабораторіях. При позитивних результатах вчені вносять пропозиції про забезпечення такими приладами чи матеріалами слідчих апаратів, органів дізнання і експертно-криміналістичних підрозділів. Так, за пропозицією вчених-криміналістів правоохоронні органи України свого часу почали широко оснащуватися металошукачами, репортерськими фотосумками, фотоспалахами, дзеркальними фотоапаратами «Зеніт», диктофонами, ультрафіолетовими освітлювачами, електронно-оптичними перетворювачами тощо. Без позитивного висновку вчених щодо доцільності використання нових технічних засобів у діяльності правоохоронних органів жодна організаційна робота із забезпечення ними практичних апаратів не провадиться.

Наукове розроблення прийомів, методів і методик виявлення, фіксації, вилучення і дослідження речових доказів. Наукові прийоми, методи і методики відіграють при провадженні слідчих дій і експертних досліджень таку ж важливу роль, як і технічні засоби. Без них техніка не може ефективно використовуватися. Тому в системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування питанням розроблення і впровадження наукових методів і методик приділяється серйозна увага. Розробленням їх займаються, власне кажучи, всі науково-дослідні установи правоохоронних органів, кафедри криміналістики юридичних вузів, фахівці-криміналісти практичних підрозділів.

Наукових методів і методик криміналістичного характеру розроблено багато. Вони викладені у дисертаціях, підручниках, навчальних посібниках, наукових працях, статтях й інших публікаціях. Спроби їх класифікації ще ніхто не починав, хоча необхідність у цьому є. Це важливо хоча б тому, що не всі методи і методики вимагають однакового підходу при оцінці їх значущості для практики. Всі криміналістичні методи і методики доцільно поділити на два класи (групи). До одного з них варто відносити методи і методики, що не потребують спеціального схвалення компетентним органом. Це в основному методики, пов'язані із застосуванням техніко-криміналістичних засобів при провадженні слідчих дій. Наприклад, методи фотографічної зйомки на місці події, прийоми використання пошукової техніки при обшуку, способи виготовлення зліпків зі слідів тощо. Другий клас мають складати методи і методики, що перед застосуванням повинні пройти ретельне апробування

фахівцями і мають бути схвалені уповноваженим на те органом. Власне кажучи, тут йдеться про експертні методики. У даний час методики, застосовувані при проведенні експертиз, у більшості випадків ніким не затверджуються. Їх ефективність перед публікацією не перевіряється і про них часто можна судити лише за тими даними, що їх наводить автор. Така практика має потребу в змінах, оскільки не завжди забезпечує надійність експертних досліджень.

Участь вчених у техніко-криміналістичній підготовці кадрів. Одне із завдань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування — це належна технічна підготовка працівників правоохоронних органів: слідчих, працівників дізнання, фахівців експертно-криміналістичних підрозділів. Адже в остаточному підсумку саме від цього залежить рівень використання наявної техніки. Важлива роль у вирішенні вказаного завдання приділяється професорсько-викладацьким складом кафедр криміналістики юридичних вузів, вченими науково-дослідних установ правоохоронних органів. Вони вирішують багато важливих питань технічної підготовки:

- визначають необхідний обсяг технічних знань для різних категорій працівників (слідчих, працівників дізнання, експертів-криміналістів) з урахуванням розв'язуваних ними практичних завдань, розробляють програми технічної підготовки для студентів юридичних вузів і середніх навчальних закладів, з також для курсів і зборів з підвищення кваліфікації слідчих, працівників дізнання, експертів; готують підручники, навчальні й наочні посібники з використання техніко-криміналістичних засобів;

- безпосередньо беруть участь у навчальному процесі, виступають з лекціями;

- проводять практичні заняття на курсах і зборах з підвищення кваліфікації.

Вивчення і поширення зарубіжного досвіду використання в розслідуванні техніко-криміналістичних засобів. За кордоном на основі сучасних досягнень природних і технічних наук розроблено немало криміналістичних методик і технічних засобів, які успішно використовуються у боротьбі зі злочинністю. Багато з них становлять інтерес також для нашої практики. Тому вчені уважно стежать за криміналістичними новинками, що з'являються за рубежом, вивчають їх і публікують відповідну інформацію для ознайомлення з нею практичних працівників.

Отже, як вбачається із зазначеного вище, на даний час у криміналістиці існує багато думок як щодо поняття техніко-криміна-

лістичних засобів, так і їх класифікації. Але все ж нас цікавить інший аспект, про що і йтиметься далі.

Йдеться про техніко-криміналістичне забезпечення цієї діяльності, спрямоване на створення умов постійної готовності до застосування засобів і методів криміналістичної техніки і реалізації останніх у кожному конкретному випадку розслідування та запобігання злочинам [146, с. 63].

Отже, на основі вищерозглянутих положень підрозділу можна зробити висновки, що, по-перше, *об'єктом* криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві є діяльність з використання науково-технічного потенціалу в процесі доказування, який складається з криміналістичних знань, криміналістичної освіти та криміналістичної техніки. По-друге, *суб'єктами* цього специфічного виду діяльності будуть виступати органи законодавчої влади, управління, а також науково-дослідні організації і навчальні заклади, безпосередньо наукові й практичні працівники, педагоги. По-третє, *взаємозв'язки і взаємовідносини* між вказаними суб'єктами розподілятимуться за каналами: правового (законодавчого), організаційно-управлінського, наукового забезпечення тощо.

Відповідно можна навести *визначення* криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві. Це самостійна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів по створенню необхідних умов з оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві.

2.2. Цілі і завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві

Оскільки доказування у кримінальному процесі носить цілеспрямований характер, визначення цілей його криміналістичного забезпечення на досудовому слідстві має важливе теоретичне та практичне значення.

Державні органи повинні чітко уявляти, заради чого вони здійснюють свою діяльність, досягнення якого результату вони повинні прагнути. Це необхідно, насамперед, для того, щоб норми права, які встановлюють ціль процесу доказування на досудовому слідстві, застосовувались в точній відповідності з їх призначенням, а також для визначення ефективності дій названих органів із застосування норм, що регулюють даний процес доказування на досудовому слідстві.

Отже, щоб встановити, наскільки ефективно застосовуються норми кримінально-процесуального законодавства, які визначають порядок збирання, дослідження і оцінки доказів, слід співставити результати діяльності з доказування з тими цілями, які закріплені у законі.

Перед тим, як розглянути ціль криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві, необхідно звернутися до її філософського значення.

У філософії приділяється велика увага таким категоріям, як «ціль», «засіб», «результат». Зокрема, під ціллю розуміють те, заради чого здійснюється та чи інша діяльність. «Цель как философская категория, — зазначає Д. А. Каримов, — лежит в основе познания права, процесса его создания реализации, развития и усовершенствования» [107, с. 307].

Ціль — категорія соціальна. Ставити собі цілі і здійснювати їх може тільки людина. Як пише С. І. Ожегов, ціль виступає як спосіб інтеграції різних дій людини в деяку послідовність чи систему, як одна з форм детермінації людської діяльності. Це модель, начебто завчасно побудований результат діяльності людини; ідеально розумове, те, що передує результату діяльності [177, с. 713]. Як безпосередній мотив ціль спрямовує і регулює діяльність. Зміст її залежить від об'єктивних законів дійсності, реальних можливостей суб'єкта та застосовуваних засобів.

Ціль є продукт усвідомлення людиною своїх потреб. Вона досягається в результаті практичної діяльності людей. Те, що мислиться як результат, заради якого діють люди, внаслідок їх діяльності із суб'єктивного перетворюється в об'єктивне. Тому чітке формулювання та постановка цілі будь-якої діяльності обумовлює вибір засобів та методів її ефективного здійснення.

Досягнення цілей означає їх знищення, заперечення, але в ту ж мить — це крок до подальшого руху. Тобто, ціль може виступати як засіб для досягнення інших цілей [206, с. 93].

Важливим аспектом для розуміння значення цілей у практичній діяльності є необхідність розгляду поняття «ціль» і його співвідношення з поняттями «результат» і «завдання» діяльності. В людській діяльності і ціль, і завдання повинні розглядатися як очікуваний, бажаний, планований результат цієї діяльності, у багатьох випадках навіть обов'язок, спеціально вказаний у законі чи іншому нормативному акті, наказі тощо.

Цілі повинні бути реальними, досяжними, бо в іншому випадку діяльність фактично перетворюється в безцілну. Якщо ціль задалегідь не може бути охоплена поняттям бажаного результа-

ту, якщо вона не може бути спланована у вигляді конкретного результату, то й не може бути ціллю. Таким чином, зв'язок «ціль є очікуваний результат» однозначна. А зв'язок зворотного спрямування — «результат є реалізованою ціллю», хоча і правильний логічно, проте не є однозначним. Він слухний лише для тих випадків, коли ціль досягається. Він неправильний при частковому здійсненні цілі, а тим більше при появі очікуваних побічних результатів.

Але теоретично можна розглядати «ціль» і «результат» як взаємозалежні поняття, бо у кримінально-процесуальній діяльності результат повинен відповідати цілі, яка поставлена державою.

Співвідношення поняття «ціль» і «завдання» більш складне. Навіть спеціалісти часто їх змішують, використовуючи як синоніми. Справа у тому, що ціль в одній системі може бути завданням, а в іншій — навпаки. В кожній конкретній діяльності її ціль — це головне завдання і, між іншим, кінцеве, вирішенням якого діяльність закінчується. Коли будується дім, то закрити вікна — завдання, а здача готового будинку — ціль, після якої жодних завдань виникнути не повинно [186, с. 27].

Інші завдання, крім кінцевих, цілями для даної діяльності не є і не вважаються, а якщо й називаються іноді такими, то із застереженням: «проміжні» або «часткові».

Але те, що є ціллю для даної системи, є лише одним із завдань в системі більш складного рівня. Якщо діяльність — це спорудження селища, а не одного будинку, то здача одного будинку — це одне з багатьох завдань, а ціль діяльності — здача всього селища. І навпаки, те, що виглядає в даній системі як завдання, є ціллю для системи діяльності нижчого рівня, який входить як підсистема в дану систему. Так, те, що для системи розслідування виглядає як вирішення ідентифікуючого завдання щодо одного з багатьох об'єктів, є ціллю для відповідної експертизи — системи діяльності нижчого рівня, а ціль слідчого експерименту — одне з багатьох завдань одного з етапів розслідування [186, с. 27]. Завдання вирішуються для досягнення відповідної цілі, а ціль — це результат вирішення попередніх завдань. З цього випливає, що розмежовувати цілі і завдання можна лише в межах конкретної системи діяльності. Але і цілі, і завдання — це реально досяжні конкретні результати, визначені настільки конкретно, що ступінь їх досягнення можна визначити. Інакше вони — не цілі і не завдання, а щось інше, яке не має практичного значення.

На думку Н. І. Матузова: «Цель, взятая вместе со средствами и условиями её осуществления, выступает как задача. Задача — это

то, что требует исполнения, разрешения, претворения в жизнь. В повседневной жизни цель и задачи часто употребляются в одном и том же смысле как синонимы, однако полного совпадения между ними нет» [165, с. 228].

На наш погляд, це не зовсім точно. Засоби і умови не можуть охоплюватись ні поняттям цілі, ні поняттям завдання, так як вони мають самостійний зміст.

Якщо ціль чи завдання відповідає на питання: заради чого здійснюється та чи інша діяльність, який результат повинен бути досягнутий, то засоби вказують на шлях, спосіб вчинення цих завдань, цілей, відповідають на запитання: як досягнути бажаного результату.

Розглянемо вище зазначені положення на прикладі кримінально-процесуальної діяльності як різновиду соціальної.

Цілі кримінально-процесуального законодавства і процесуальної діяльності єдині, так як норми права реалізуються в процесі діяльності. Останнє положення, на нашу думку, повністю належить до процесу доказування на досудовому слідстві як основного змісту процесуальної діяльності.

Стосовно процесу доказування, то його ціллю є встановлення істини у справі. Тобто істина — бажаний кінцевий результат, який досягається шляхом отримання достовірних даних про важливі обставини, що цікавлять слідчого при розслідуванні злочинів.

Дана ціль досягається у процесі діяльності, яка здійснюється в установленому законом порядку та у визначеній ним процесуальній формі, тобто передбачається нормами кримінально-процесуального законодавства. Сутність процесу доказування полягає у збиранні, дослідженні, оцінці та використанні наявних доказів. При цьому законодавець зобов'язує слідчого з'ясувати всі обставини вчинення злочину, що зазначені у ст. 64 КПК України, та визначає засоби, які слідчий має право використовувати у процесі доказування. До них належать: процесуальні рішення, кримінально-процесуальні дії та інші заходи. Закон дає не тільки перелік слідчих дій, а й вказує на процесуальні умови і порядок їх провадження.

Оскільки предмет пізнання при доказуванні — злочин, тобто подія минулого, суб'єкт доказування не має можливості сприймати його безпосередньо. Це зумовлює необхідність застосування в процесі доказування на досудовому слідстві специфічних прийомів, засобів та методів, які не регламентуються кримінально-процесуальним законодавством, але надають реальну можли-

вість слідчому досліджувати даний предмет доказування на досудовому слідстві. Вони розробляються і впроваджуються у процес доказування при виявленні, фіксації і дослідженні доказів завдяки можливостям науки криміналістики. В цьому полягає, на наш погляд, *перша функція* криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві як необхідної умови його здійснення.

Доказування як пізнавальна діяльність слідчого повинно бути логічним, конкретним та раціональним. Це обумовлюється, поперше, завданням кримінального процесу — повного, об'єктивного та швидкого розкриття та розслідування злочинів, по-друге, природним бажанням слідчого як суб'єкта доказування та як людини взагалі використовувати лише такі прийоми, засоби та методи, які дозволяють йому з найменшою витратою сил, засобів і часу виконувати свої функціональні обов'язки.

Тобто, при встановленні істини у кожній конкретній кримінальній справі слідчий, насамперед, при виборі прийомів, засобів і методів розслідування спирається на результати аналізу слідчої ситуації, свої знання та досвід роботи, наукові і практичні рекомендації, які дозволяють йому формувати та ставити перед собою й іншими суб'єктами доказування завдання розслідування та визначати найбільш оптимальні шляхи їх вирішення.

Ця діяльність здійснюється слідчим шляхом пошуку, переробки та накопичення різноманітної за змістом та сутністю інформації. Але в силу багатьох об'єктивних та суб'єктивних обставин він неспроможний особисто знаходити, відбирати та аналізувати інформацію про існуючі можливості підвищення ефективності своєї діяльності. Наприклад, завдання, які постають при розслідуванні кожного конкретного злочину, слідчий відповідно вирішує у багатьох випадках або керуючись лише вимогами нормативно-правового характеру, або особистим досвідом. Коли ж до нього у провадження надходять справи іншої категорії, ніж ті, що він розслідував, слідчому важко правильно оцінити та проаналізувати ситуацію, яка склалася, зробити висновки з вихідних даних, сформувати і поставити перед собою та іншими суб'єктами розслідування завдання та визначити відповідні найбільш оптимальні шляхи їх вирішення.

Тому криміналістика формулює типові завдання розслідування злочинів, специфічні або особливі завдання конкретного розслідування залежно від особи підозрюваного чи потерпілого, способу вчинення злочину тощо. Криміналістика також за допо-

могою своїх рекомендацій та на підставі узагальнення практики дає можливість слідчому застосовувати найбільш ефективні прийоми, засоби і методи, виходячи з особливостей провадження окремих дій, розслідування окремих видів злочинів та слідчої діяльності взагалі. Крім того, криміналістика надає слідчому й методичну допомогу шляхом рекомендацій: де, як і коли він може отримати необхідну інформацію з метою її подальшого використання при розслідуванні злочинів. Тобто, йдеться про іншу функцію криміналістичного забезпечення, а саме: про діяльність з удосконалення процесу доказування, яка не має нормативного характеру, але безпосередньо впливає на ефективність і, насамперед, процесуальну діяльність слідчого.

На підставі викладеного можна сформулювати ціль криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві. Це — ефективна, раціональна, доцільна практична діяльність слідчого із встановлення істини у обставинах предмета доказування, яка має конкретні якісні та кількісні показники (високий рівень розкриття злочинів, мінімальна кількість кримінальних справ, повернених на додаткове розслідування, та виправдовувальних вироків) при суворому дотриманні принципів кримінального судочинства.

У літературі під завданням розуміється те, що потребує виконання, вирішення [190, с. 4]. У кожній конкретній діяльності її ціль — це головне, остаточне завдання, вирішенням якого закінчується діяльність. Ціль також інтерпретується як «предмет стремлення, то, что желателно осуществит [190, 870], а задача — то, что требует исполнения» [190, с. 206].

Інакше кажучи, завдання відображає те, що повинен, зобов'язаний досягти суб'єкт в результаті своєї діяльності. Підкреслюючи цей важливий момент, характерний для будь-якого соціального завдання, Н. П. Кузнецов пише, що завдання являє собою найбільш загальну, інтегруючу форму соціальної вимоги, якій суб'єкт повинен підкорити свою поведінку. Така поведінка відображає зміст завдання, а його вирішення передбачає досягнення визначеної цілі [144].

Таким чином, ціль та завдання діяльності є різними поняттями, які мають самостійні характеристики, при цьому ціллю конкретної системи діяльності є тільки кінцевий головний результат, після вирішення якого діяльність завершується. Але для досягнення кінцевого бажаного результату у процесі діяльності її суб'єкти здійснюють певні конкретні дії, кожна з котрих також закінчується відповідним результатом. Ці проміжні результати і є

завданнями, які, як було зазначено вище, на відміну від цілей, носять характер соціальної вимоги.

В цьому, на наш погляд, важливо розібратися настільки добре, щоб бачити можливість досягнення конкретного результату своєї діяльності і знати, якими шляхами його досягати з найменшою витратою сил, засобів та часу.

У системі кримінально-процесуальної діяльності можна виділити такі види завдань.

Залежно від рівня «підлеглості»:

- *Завдання кримінально-процесуальної діяльності.* Кримінально-процесуальна діяльність, як будь-який вид соціальної діяльності, теж має свої цілі та завдання. Цілями кримінально-процесуальної діяльності, виходячи з її змісту, є встановлення істини у кожній конкретній кримінальній справі, тобто досягнення бажаного кінцевого результату, а завданнями є: охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб; швидке і повне розкриття злочинів; викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК України).

- *Завдання процесу доказування.* Оскільки кримінально-процесуальне доказування є складовою всієї кримінально-процесуальної діяльності, то їх цілі не можуть не збігатися. Але щодо завдань кримінально-процесуальної діяльності та процесу доказування, то вони співвідносяться відповідно як загальні і часткові, вищого та нижчого рівнів вирішення. Загальні виступають як визначальний фактор вирішення часткових завдань, а завдання нижчого рівня вносять вклад у вирішення завдань більш високого рівня, а всі вони разом — у вирішення загальних завдань. Крім того, вирішення завдань доказування, зокрема на досудовому слідстві, необхідно розглядати у двох аспектах: пізнавальному (отримання знань від об'єктів) і процесуальному (досягнення необхідного результату, передбаченого КПК України), що відображає їх специфіку, виходячи із специфіки предмета доказування. З урахуванням зазначеного вище завданнями процесу доказування на досудовому слідстві будуть швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних. Вони сформульовані у ст. 2 КПК України, відповідно до якої прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і

ті, які виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність. Швидке і повне розкриття злочинів є головним завданням процесу доказування на досудовому слідстві, оскільки реалізація останнього сприяє вирішенню інших завдань та одночасно відображає його пізнавальний і процесуальний характер.

• *Завдання розкриття злочину та його розслідування.* Необхідним є визначення, насамперед, поняття «розкриття злочину». На підставі аналізу ст. 4 КПК України, в якій йдеться про обов'язок відповідних суб'єктів порушити кримінальну справу і розкрити злочин, можна зробити висновок, що розкриття злочину — це «встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину», але тільки таке встановлення, яке забезпечує притягнення винних до кримінальної відповідальності, бо у статті йдеться про необхідність вжиття «всіх передбачених законом заходів» до покарання винних. Розкриття злочину як пізнавальна діяльність здійснюється у конкретній кримінально-процесуальній формі (формі доказування), спрямована на встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 64 КПК України) та здійснюється шляхом провадження слідчих дій. При цьому саме пізнавальна сутність відмежовує слідчі дії від інших процесуальних. Швидке і повне дослідження обставин справи, що підлягають доказуванню на досудовому слідстві у ході проведення слідчих дій, є передумовою швидкого і повного розкриття злочину. Не можна розкрити злочин, не здійснивши розслідування у кримінальній справі. Таким чином, розкриття та розслідування злочину — це два поняття, які взаємообумовлені і взаємопов'язані. Проведення слідчих дій як засіб пізнання достатньо детально регламентовано законом, їх удосконаленням займається наука криміналістика, на яку покладений обов'язок розроблення і впровадження у процес доказування нових пізнавальних та інших засобів. Але нерідко на практиці дефіцит засобів поповнюється розробленням і застосуванням нових засобів, які не завжди науково обґрунтовані, а інколи й порушують чинне законодавство. У цьому зв'язку наукам кримінального процесу і криміналістики доцільно було б розробити систему даних засобів, теоретично обґрунтувати процесуальний порядок, тактику їх провадження. При цьому необхідно мати на увазі і те, що вибір засобів не може бути довільним. Він детермінований юридичною діяльністю, практикою, яка склалася, законодавством.

У системі кримінально-процесуальної діяльності також можна виділити такі види завдань в залежності від послідовності їх ви-

рішення. Загальновідомий поширений поділ розслідування на два етапи: «першочерговий» та «наступний» [146]. Але ж поділ будь-якої системи на складові може бути зроблений з різним ступенем деталізації. Можна поділити її на великі «блоки», а можна розбити ці блоки на менші складові. Це залежить від конкретних потреб дослідження чи практичної діяльності. Важливо лише, щоб структурування виконувалося не самовільно, а на підставі співвідношення цілей та завдань. Саме останні, які завжди можна уявити за ієрархічним принципом у вигляді «дерева цілей», повинні визначати межі того чи іншого етапу досудового слідства, межі стадій кримінального процесу і, навіть, межі функцій у діяльності органів дізнання і досудового слідства. А тому типові завдання розслідування повинні відповідати таким етапам цього процесу:

• *Перший — підготовчий.* Це — стадія порушення кримінальної справи, перша стадія кримінального процесу зі всіма властивими їй завданнями, методами і засобами діяльності. Першу стадію кримінального процесу можна вважати підготовчим етапом розслідування тому, що до початку цього етапу нема і не може бути ніяких процесуальних завдань і жодних процесуальних розслідувань, які спрямовані на вирішення цих завдань, а на даній стадії процесу вже є процесуальна діяльність і, що найголовніше, вона полягає у пошуку, збиранні і обробці криміналістичної інформації про можливий злочин. Окрім слідчих дій, які дозволяються законом на даній стадії, для цього проводяться інші дії, що віднесені до перевірочних: отримання пояснень; витребування документів та інших матеріалів. Незважаючи на те, що названі дії не проводяться, «окрім огляду місця події», слідчий чи дізнавач застосовують багато методів, прийомів, способів та засобів криміналістики протягом виконання перевірочних дій, (наприклад, способи виявлення підробки при огляді документів). Головне завдання даного етапу — обґрунтоване правильне вирішення питання про порушення кримінальної справи «позитивної чи негативної». Для цього етапу вона є ціллісною діяльністю, яка досягається послідовним вирішенням багатьох типових завдань меншого масштабу: а) прийняття первинної інформації; б) пошук і отримання додаткової інформації; в) проведення огляду місця події; г) організація проведення оперативного-розшукової інформації органами дізнання; д) оцінка ситуації, підготовка та прийняття рішення; е) винесення підсумкового процесуального рішення. Кожне з цих завдань може бути поділене на ще детальніші завдання, які будуть мати значення індивідуальних завдань конкретного розслідування.

• *Другий етап* — *першочерговий*. Головне його завдання — розкриття злочину. Якщо злочинець переховується і його місцеперебування невідоме, то додається ще одне «стратегічне» завдання — розшук обвинуваченого чи підозрюваного. Отже, розкриття «завжди» і розшук «інколи» — головні типові завдання першочергового етапу розслідування, який може закінчитися тільки успішним вирішенням завдань, переходом розслідування в наступний, основний етап. В іншому випадку розслідування припиняється чи призупиняється ще до закінчення цього етапу, тобто до вирішення його головних завдань. Завдання розкриття злочину вирішуються шляхом виконання першочергових слідчих дій і оперативно — розшукових заходів, з яких багато є невідкладними. Потім виконуються наступні дії, навіть до успішного вирішення завдань. Важливу роль на цьому етапі відіграє пошукова діяльність, яка є чи пошуком невстановлених об'єктів чи пошуком встановлених. Вирішуються і управлінські завдання: аналіз та оцінка першочергових слідчих дій; складання плану розслідування тощо.

• *Третій етап розслідування* — основний. Головні, тобто стратегічні завдання даного етапу: а) всебічне, повне, об'єктивне дослідження всіх обставин справи; б) забезпечення правильного застосування закону; в) забезпечення відшкодування матеріальної шкоди та інших збитків від злочину. На цьому етапі розслідування вирішуються управлінські завдання стратегічного рівня: оцінка слідчої ситуації, організація слідчих і слідчо-оперативних операцій, прийняття та обґрунтування важливих рішень у справі; на тактичному рівні вирішуються управлінські завдання, тобто приймаються рішення, які належать до підготовки і проведення окремих слідчих дій. На технологічному рівні вирішуються завдання: який спосіб фіксації необхідно застосувати в даному випадку, якими методами провести експертизу речового доказу. Цей етап розслідування завершується прийняттям управлінського рішення про закінчення діяльності по збиранню, аналізу і використанню судових доказів та іншої криміналістичної інформації, тобто про виконання всіх завдань даного етапу.

• *Четвертий етап* — *заключний*. Головне його завдання — вирішення справи, прийняття остаточного управлінського рішення (ті управлінські завдання і управлінські рішення, які передбачені кримінально-процесуальним законом, прийнято називати процесуальними завданнями і рішеннями, але вони залишаються у той же час і управлінськими) органів слідства у даній справі. Варіантів два: направити справу до суду чи зупинити справу.

Прийняття рішення передусе його підготовка, яка складається з підведення підсумків діяльності на попередніх етапах, з аналізу

всіх матеріалів справи, всієї зібраної інформації. Це управлінські завдання. Але ознайомлення обвинуваченого та інших учасників процесу з матеріалами справи — завдання виконавче. Розгляд заявлених клопотань про доповнення слідства та прийняття за ними обґрунтованих рішень — це управлінське завдання. Виконання клопотань (тобто виконання додаткових слідчих дій) — виконавче завдання. Всі завдання — як управлінські, так і виконавчі — це проміжні завдання, які здійснюються для вирішення головного.

Кінцеве головне вирішення органу слідства у справі, яке відображає ступінь досягнення цілей всього розслідування, подається в обвинувальному висновку чи у постанові про зупинення справи. Таким чином, завдання швидкого і повного розслідування є загальним для всіх його стадій. І, очевидно, що кожна стадія має своє певне завдання, яке не повинно суперечити загальним завданням процесуального права.

У системі кримінально-процесуальної діяльності можна виділити такі види завдань в залежності від доказового значення результатів їх вирішення:

- *Процесуальні завдання.* «Суто процесуальними» можна вважати лише такі, які знаходять відображення в нормах Кримінально-процесуального кодексу України. Таким завданням є, наприклад, забезпечення обвинуваченому права на захист та інші.

- *Криміналістичні завдання.* «Суто криміналістичними» можна вважати лише ті, які вирішуються за допомогою криміналістичних засобів, прийомів та методів та не мають нормативного характеру. Наприклад, встановлення траєкторії польоту кулі, виявлення невидимих слідів рук тощо. Але визначення криміналістичного завдання однаково стосується завдань кримінально — процесуальних, оперативно — розшукових, інших.

- *Комплексні завдання.* Комплексними необхідно визнати такі, які вирішуються одночасно шляхом процесуального закріплення використання криміналістичних засобів, прийомів та методів. Це — фіксація доказів протоколом, фотографуванням, копіюванням та іншими засобами, вирішення питання про склад учасників слідчої дії тощо [86, с. 99].

В залежності від рівня конкретизації завдань кримінально — процесуальної діяльності, що включає процес доказування, який здійснюється шляхом розкриття та розслідування злочинів, можна виділити:

- *«Стратегічні»* — завдання розкриття злочинів, що є завданням вищого рівня діяльності.

• «*Тактичні*» — завдання розслідування, які містять вужчі, тобто завдання отримання доказів при провадженні окремих слідчих дій.

• «*Технологічні*» — завдання, які вирішуються за допомогою конкретних методів і засобів, необхідність використання яких, у свою чергу, виступає як завдання «проміжне», вужче. Наприклад, виявлення слідів рук, виготовлення фотознімків на місці події, фонограма допиту [86, с. 99].

Аналіз класифікації завдань кримінально-процесуальної діяльності дає підстави для висновку: чим вищий рівень завдання, тим воно «масштабніше», тим більше його складність і «комплексність». У багатьох випадках лише на базовому рівні виявляється можливим відрізнити «суто криміналістичні завдання» від «суто процесуальних», а на тактичному рівні це зробити вже важче. Що ж стосується стратегічного рівня, то лише деякі управлінські завдання (аналіз і оцінка слідчої ситуації, побудова версій, планування розслідування) можна віднести до суто криміналістичних завдань [186, с. 40]. Вирішення часткових завдань є методом чи засобом вирішення більш загальних і масштабніших завдань. Найбільш конкретними завданнями, які вирішує суб'єкт доказування на досудовому слідстві, є технологічні, тобто завдання з використання криміналістичних прийомів, засобів та методів для отримання доказів. Ці завдання ще називають криміналістичними [178, с. 120].

Слід зазначити, що, незважаючи на наявність криміналістичних засобів, прийомів, методів та методик взагалі, слідчий може вирішувати технологічні завдання, тобто використовувати тільки ті з них, яким його навчали, про котрі він знає, які вже розроблені та впроваджені у практику доказування. Мова йде про створення умов для вирішення технологічних завдань доказування на досудовому слідстві, тобто про необхідність криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві.

Крім того, відомо, що завдання взагалі — це свідоме і сформульоване людиною протиріччя між ціллю виконуваної ним функції, з одного боку, і реальними можливостями її досягнення в умовах конкретної ситуації — з другого, яке призводить до вибору одного з варіантів дій. Тобто, рішення приймає людина, у процесі доказування — слідчий, якій формулює та ставить перед собою завдання. Цей суб'єктивний фактор відображається у постановці різних завдань та прийнятті різних рішень. Все залежить від результатів співставлення ситуації з ціллю і мотивами системи, а також її стану, тобто здатностей та можливостей [186, с. 42].

Таким чином, вирішення технологічних завдань доказування на досудовому слідстві полягає у створенні всіх необхідних умов для отримання криміналістичних знань шляхом криміналістичної освіти та застосування їх за допомогою криміналістичної техніки у процесі швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних. Крім того з вище вказаної кваліфікації завдань їх можна класифікувати як комплексні, всеохоплюючі та багаторівневі.

Отже, дослідження питання щодо завдань криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві має велике значення як для визначення його сутності взагалі, так і для правильного практичного застосування і подальшого удосконалення цього специфічного виду діяльності.

Але це питання залишається спірним і дискусійним у юридичній літературі, тож потребує своєї подальшої розробки.

2.3. Критерії та шляхи підвищення ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві

У юридичній літературі ефективність нерідко розглядається як співвідношення мети (планового результату) і фактично досягнутого або як корисні зміни, додержані через реалізацію норм у співвідношенні з понесеними при цьому витратами [145, с. 18—25]. Аналіз названого та інших джерел вказує, що всі визначення ефективності базуються на тому його понятті, яке дається економічною наукою, де під ефективністю праці розуміється «результат досягнення поставлених соціальних цілей при максимально возможной экономии общественного труда, или, иными словами, достижение определенной цели при наименьших производственных затратах» [230, с. 27].

Таким чином, ефективність розглядається у співвідношенні цілі і результату: ціль — ціле, а результат — його частина. Результат може повністю або частково збігатися з ціллю або не збігається з нею. Для з'ясування цього необхідно співставити потенційно можливий результат, який виступає як ціль діяльності, і реально отриманий результат. Якщо буде збігатися результат з ціллю діяльності, яка спричинила результат, то у тій чи іншій мірі вказана діяльність буде вважатися результативною (ефектив-

ною). Ступінь її ефективності залежить від того, наскільки збігається результат з досягнутою ціллю.

Людська діяльність характеризується спрямованістю на будь-яку ціль, а остання вказує на відповідний інтерес, який визначає специфічні потреби суб'єкта. Виходячи з цього, можна припустити, що ефективність діяльності полягає в її спроможності досягати максимально важливого результату з найменшою затратою сил, задовольняючи при цьому визначену соціальну потребу.

Визначення ефективності має не тільки теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, так як «от деятельности требуют эффективности не в силу притягательности этого слова, а в силу того, что хотят получить определенный результат при минимальных затратах» [111, с. 60—67].

Дана вимога стосується також процесуальної діяльності у сфері кримінального судочинства, зокрема процесу доказування як її серцевини та його криміналістичного забезпечення.

Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві — самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів із створення необхідних умов для отримання шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві по збиранню, дослідженню, перевірці та оцінці фактичних даних (доказів) і використання їх з метою встановлення істини у кримінальній справі.

Виходячи з даного визначення, одним з основних принципів вказаного виду діяльності є її ефективність, оскільки саме цей принцип відповідає призначенню криміналістичного забезпечення — вдосконаленню процесу доказування на досудовому слідстві.

При цьому, як уже зазначалось, принципу ефективності повинні відповідати не тільки процес доказування, а й саме криміналістичне забезпечення як окрема складова визначеного вище поняття, оскільки сутність ефективності є універсальною щодо будь-якого з видів людської діяльності.

Таким чином, зміст ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві складається з:

1. Ефективності процесу доказування на досудовому слідстві.
2. Ефективності криміналістичного забезпечення.

При визначенні поняття ефективності стосовно процесу доказування на досудовому слідстві необхідно мати на увазі, що в цьому плані воно є особливим, «частковим» по відношенню до загального поняття ефективності кримінально-процесуальної діяльності.

Під ефективністю кримінально-процесуальної діяльності розуміється досягнення цілей кримінального процесу в найбільш короткий, частіше за все встановлений законом строк, з найменшою шкодою для відповідних прав та інтересів громадян, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності, при максимально можливій економії процесуальних сил та засобів, а також забезпеченні потреб суспільства у обмеженні та стриманні злочинності, шляхом здійснення активної боротьби з цим анти-соціальним явищем.

На відміну від цього ефективність процесу доказування на досудовому слідстві передбачає, передусім, ефективність пізнавальної діяльності в процесі збирання, дослідження та оцінки доказів шляхом використання найбільш ефективних криміналістичних засобів, прийомів та методів.

Стосовно процесу доказування на досудовому слідстві його ефективність при збиранні, дослідженні та оцінці доказів шляхом використання найбільш ефективних криміналістичних засобів, прийомів та методів має специфіку. Остання полягає у тому, що ефективність повинна бути пов'язана не тільки з економією часу і засобів, а, передусім, із забезпеченням повноти вирішення завдань процесу доказування на досудовому слідстві, тобто із завданнями швидкого і повного розкриття злочину, викриття винних, недопущення притягнення до відповідальності невинних, з досягненням більшої гарантії прав та інтересів учасників кримінально-процесуальної діяльності. У суперечність даним вимогам економія не може і ніколи не повинна досягатися [84, с. 38].

Що стосується ефективності криміналістичного забезпечення, то його основу будуть складати ефективні криміналістичні знання, ефективна криміналістична освіта та ефективна криміналістична техніка. Тому ефективні криміналістичні знання повинні відповідати таким критеріям:

- *Науковість.* Цей критерій полягає у відповідності криміналістичних знань останнім досягненням наукового, соціального і технічного прогресу.

- *Обґрунтованість.* Розроблення криміналістичних знань повинно базуватися на досягненнях фундаментальних наук, достовірних знаннях, перевірених практикою.

- *Доступність*. Вона визначається структурою планів, програм, способом викладення наукових криміналістичних знань у монографіях, дисертаціях, книгах, статтях, а також порядком введення та оптимальною кількістю наукових криміналістичних понять і термінів, які отримуються.

- *Послідовність*. Кожне нове криміналістичне знання спирається на попереднє, яке вже розроблене та впливає з нього.

- *Систематичність*. Криміналістичне знання розглядається у системі, тобто в сукупності з іншими криміналістичними знаннями, взаємопов'язане, взаємообумовлене ними.

- *Відповідність віковим можливостям та рівню підготовки* суб'єктів, яким та чи інша система знань пропонується для отримання. Якщо матеріал, що пропонується, дуже легкий, то і знання, і пізнавальні сили зростають повільно, неадекватно їх можливостям.

- *Довготривалість*. Необхідно, щоб знання, уміння, навички, світоглядні та інші ідеї були осмислені, добре засвоєні й тривалий час зберігалися у пам'яті. Цей критерій рішуче відкидає схоластичне зазубрювання і механічне заучування матеріалу.

- *Новизна*. Дає змогу суб'єкту розвиватися та рухатися вперед на основі існуючого досвіду.

- *Проблемний характер*. Криміналістичні знання повинні відображати актуальні питання теорії і практики, сучасні досягнення суспільного і науково-технічного розвитку [214, с. 97].

Визначення тільки критеріїв ефективності криміналістичних знань не є достатнім для їх розуміння та відповідного застосування без активної, свідомої, систематизованої і цілеспрямованої пізнавальної діяльності — власне того, що називається освітою.

Тому необхідним та логічним буде формування критеріїв ефективної криміналістичної освіти. Серед них, насамперед, можна назвати:

- *Змістовність*. Зміст криміналістичної освіти повинен знайомити тих, хто навчається, з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів криміналістики, наближати їх до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку в майбутньому.

- *Наочність* криміналістичного навчання. Вимагає залучення до сприймання криміналістичних знань всіх органів чуття за допомогою технічних засобів навчання та відповідних методик їх застосування.

- *Систематичність і послідовність криміналістичного навчання*. Вимагає, щоб криміналістичні знання, уміння і навички формувались системно, в певному порядку, щоб кожний елемент

навчального матеріалу логічно пов'язувався з іншим, а нові знання спиралися на засвоєні раніше і створювали фундамент для оволодіння наступними знаннями, систематичного підвищення криміналістичної кваліфікації.

- *Наявність предметних та міжпредметних зв'язків* при викладанні навчального матеріалу з криміналістики з іншими предметами, які забезпечують відповідну спеціалізацію.

- *Індивідуальний підхід до майбутніх фахівців*. Дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному йти до оволодіння навчальним матеріалом своїм шляхом. Реалізуючи цей критерій, враховують рівень розумового розвитку, знань і вмінь, пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, вольового розвитку, працездатності.

- *Науковість*. В основі науковості лежить ряд важливих положень: злочин та діяльність з його розкриття і розслідування можна пізнавати за допомогою науки криміналістики; криміналістичні знання, перевірені практикою, дають об'єктивну картину розвитку злочинної та слідчої діяльності; криміналістика в суспільному житті відіграє важливу роль, що зумовлює спрямованість юридичної освіти на засвоєння наукових криміналістичних знань; науковість криміналістичного навчання забезпечується, передусім, змістом юридичної освіти, суворим дотриманням принципів її формування.

- *Зв'язок теорії з практикою*. Вимагає розуміння тими, хто навчається, значення теорії в житті, умілого застосування теоретичних знань для виконання практичних завдань, участі у вирішенні актуальних проблем сучасності.

- *Доступність*. Передбачає відповідність змісту, характеру і обсягу матеріалу, який вивчається, віковим особливостям і рівню підготовки.

- *Проблемність навчання*. Полягає у створенні проблемних ситуацій (проблемних завдань), що вирішуються при співучасті з тими, хто навчається, які стають немовби співучасниками науково-дослідної роботи на шляху до розв'язання проблеми та розвитку свої творчі здібності [214, с. 98].

Реалізація криміналістичних знань і отриманих у процесі юридичної освіти вмінь та навичок по виявленню, збиранню, дослідженню і використанню доказової інформації для розкриття та розслідування злочинів неможлива без криміналістичної техніки, критеріями ефективності якої є:

- *Науковість і сучасність*. Відповідність криміналістичних засобів, прийомів та методів їх застосування останнім досягненням науково-технічного прогресу.

- *Вигідність та зручність* застосування за умови, коли використання криміналістичної техніки матиме доказове значення, буде враховуватися судами та відобразатиметься у вироків [2, с. 69].

Таким чином, у найбільш узагальненому вигляді ефективність криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві полягає у досягненні поставленої мети з найменшою затратою сил, засобів та часу або у досягненні порівняно кращих результатів при витраті однакового часу чи рівної кількості засобів.

Слід зазначити, що перелік названих критеріїв ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування не є вичерпним, але їх аналіз достатній для висновку, що ефективність криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві потребує визначення шляхів або напрямів його підвищення. В українській мові «підвищити» — значить «покращити», «вдосконалити», зробити вищим, тобто вище того, що має місце в звичайних умовах [173, с. 678].

Стосовно нашого дослідження наведене означає: підвищити рівень здійснення різних сторін діяльності і за рахунок цього досягти результатів більш наближених у кількісному і якісному плані до цілей кримінального процесу доказування на досудовому слідстві, тобто, перевищуючи ті, які можна досягти при існуючих рівнях криміналістичного забезпечення.

Але при здійсненні цієї діяльності слід мати на увазі, що можуть бути досягнуті різні види результатів, зокрема позитивні, негативні або індиферентні.

Позитивною результативність можна вважати за умов підвищення рівня ефективності діяльності.

Негативний результат свідчить про нездатність засобів удосконалювати існуючу діяльність, підвищувати її результативність. Більше того, можливі випадки, коли даний засіб призводить до зниження її рівня.

Індиферентний результат вказує на те, що засіб не призвів ні до поліпшених, ні до погіршених результатів діяльності, тобто ефект залишився на рівні, котрий відповідає тому, який був до застосування даного засобу.

На досягнення даних результатів спрямовані відповідні засоби. Якщо внаслідок їх застосування отримується позитивний результат, то засоби, які приводять до нього, будуть адекватними поставленій цілі. Якщо ж одержуються негативні або індиферентні результати, то ці засоби є неадекватними.

Вибираючи той чи інший засіб для підвищення ефективності, необхідно передбачати, чи призведе він до поставленої цілі. Наголошуючи на правильному виборі засобів, можна виділити такі ситуації:

- коли вибраний засіб здатний адекватно перетворити ціль у дійсність;
- коли вибраний засіб не приведе до здійснення цілі;
- коли вибраний засіб хоч і приведе до досягнення цілі, але викличе ряд паралельних небажаних наслідків [229, с. 39—41].

Адекватне використання засобів визначає їх здатність впливати на даний вид діяльності таким чином, який, врешті-решт, дозволить повною мірою реалізувати їх потенційні можливості.

У плані підвищення ефективності діяльності бажано, щоб результатом застосування будь-якого засобу стало виникнення першої з вказаних ситуацій, тобто, щоб ціль була перетворена у дійсність. У цьому випадку можна вважати, що вибраний засіб призвів до виникнення позитивної ситуації. При появі інших ситуацій можна зробити висновок про недоцільність застосування даного засобу і, відповідно, про необхідність його заміни іншим, більш удосконаленим, здатним забезпечити перетворення негативної ситуації в позитивну.

Що стосується підвищення ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві, то даний процес вимагає:

- вивчення потреб практики процесу доказування на досудовому слідстві в криміналістичних знаннях, криміналістичній освіті, криміналістичній техніці;
- розроблення відповідно до виявлених потреб конкретних засобів криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві;
- експериментальна перевірка здійснених розробок та заходів;
- попередня оцінка результатів з позицій їх відповідності цілям і умовам кримінально-процесуальної діяльності;
- інформування адресатів про новинки, що пропонуються;
- впровадження в діяльність правоохоронних органів;
- безпосередня перевірка практикою впроваджених новинок;
- збір і узагальнення даних про результати застосування і дієвість рекомендацій, що використовуються, з метою встановлення

їх характеру (наявність потрібної відповідності, необхідність доопрацювання, відмова від впровадження).

Кожний з цих напрямів вимагає свого розвитку і дослідження, але ця робота виходить за межі завдань, визначених при підготовці роботи.

Підводячи підсумки другого розділу, можна виділити окремі суттєві положення та зробити певні висновки стосовно наявності та значущості криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві для ефективності здійснення кримінально-процесуальної діяльності. А саме:

Криміналістичне забезпечення, як і будь-який самостійний вид діяльності, у найбільш загальному вигляді складається з трьох компонентів: об'єкт, суб'єкт та зв'язки між ними.

Об'єктом криміналістичного забезпечення буде діяльність з використання науково-технічного потенціалу розслідування злочинів, який складається з криміналістичних знань, криміналістичної освіти і криміналістичної техніки.

Криміналістичні знання як система криміналістичної інформації у ході розслідування набуває доказового значення лише за умови, коли вона представлена певним способом і за допомогою криміналістичних засобів.

Спрямованість інформаційних потоків поширення криміналістичних знань різноманітна. Це пояснюється різними обставинами. Одним з важливих факторів, що впливають на спрямованість даних потоків, є джерело виникнення криміналістичних знань, а саме сфера теорії та практики.

Оптимальним інформаційним забезпеченням процесу доказування може бути визнане таке, при якому кожний його суб'єкт міг би мати у своєму розпорядженні названі знання в повному обсязі, а також був би позбавлений необхідності опрацьовувати відомості, які йому не потрібні.

Криміналістична освіта — це система навчання використанню прийомів, методів, методик і технічних засобів криміналістики у практичній діяльності та залучення тих, хто навчається, до необхідних умінь і навичок.

Основна мета викладання криміналістики — прищеплення навичок практичної діяльності слідчого, вмілого застосування при розслідуванні злочинів криміналістичних прийомів та засобів.

При розробленні навчально-методичних матеріалів спецкурсів повинні враховуватися потреби слідчої практики, аналіз організаційних і процесуальних проблем роботи слідчого, рівень знань

слухачів з тих чи інших практично важливих розділів і тем загального курсу криміналістики.

Забезпечення криміналістичної підготовки суб'єктів процесу доказування (насамперед слідчого) є її складовою та засобом підвищення ефективності впровадження криміналістичних знань у практичну діяльність.

Криміналістичну техніку (науково-технічні та техніко-криміналістичні засоби) треба розуміти як систему технічних засобів і методів їхнього застосування.

Науково-технічні засоби, які використовуються у слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загальнотехнічних засобів.

Науково-технічні засоби, які застосовуються у слідчій роботі, є системою загальнотехнічних, пристосованих і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, матеріалів, речовин, а також методів, методик, прийомів і способів їхнього застосування з метою найбільш ефективного проведення досудового розслідування, дізнання і запобігання злочинам.

Це — основа криміналістичного забезпечення, що існує відносно незалежно від процесу доказування, а тому потребує відповідного забезпечення реалізації.

Суб'єктами такого забезпечення є органи законодавчої влади, управління, а також науково-дослідні організації та навчальні заклади, наукові і практичні працівники, педагоги. Але для організаційної завершеності і підвищеності ефективності системи криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві необхідно створення міжвідомчого органу з відповідними функціями.

Взаємозв'язки і взаємовідносини між вказаними суб'єктами розподіляються за основними каналами: наукового, інформаційного, правового (законодавчого) та організаційно-управлінського забезпечення. Таким чином, канали *наукового та інформаційного забезпечення* формуються і охоплюють сферу вироблення криміналістичних знань, які повинні відповідати потребам слідчої практики та ґрунтуватися на таких критеріях, як науковість, обґрунтованість, систематичність, доступність. Що стосується *правового (законодавчого) забезпечення*, то воно повинно регулювати правовідносини сфері використання науково-технічних досягнень в кримінально-процесуальній діяльності, у тому числі в процесі доказування на досудовому слідстві. Це можуть бути як норми, які *декларують право основного суб'єкта доказування* — слідчого на забезпечення, в тому

числі криміналістичне, його діяльності, закони, які *регулюють загальні положення* вищезазначеної діяльності, так і нормативні акти, які регулюють *механізм його здійснення*. Врешті-решт, організаційно-управлінське забезпечення здійснюється в процесі реалізації центром по координації розробки та втілення в правоохоронну практику наукових досягнень таких функцій: вивчення потреб слідчої практики в необхідності криміналістичних рекомендацій; координування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт по створенню криміналістичних рекомендацій; ознайомлення з рекомендаціями, які пропонуються до впровадження і їх експертна оцінка; проведення експериментальних перевірок рекомендацій, що пропонуються до впровадження; організація впровадження криміналістичних рекомендацій в слідчу практику; здійснення обліку підготовлених до впровадження криміналістичних рекомендацій; збір і аналіз інформації про ефективність рекомендацій, що застосовуються в процесі доказування на досудовому слідстві.

Таким чином, на підставі вищезазначеного, криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві може бути визначене як самостійна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів по створенню необхідних умов з оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві.

Специфічні завдання, цілі, а також методи і засоби їх вирішення дозволяють відрізнити один вид діяльності від іншого, тому розгляд і визначення цілей та завдань криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві є необхідним для розуміння його сутності, проблем та надання відповідних пропозицій і рекомендацій по його удосконаленню.

Ціль криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві — це ефективна, раціональна, доцільна, практична діяльність слідчого із встановлення істини у обставинах предмета доказування, яка має конкретні якісні та кількісні показники (високий рівень розкриття злочинів, мінімальна кількість кримінальних справ, повернених на додаткове розслідування, та виправдувальних вироків) при суворому дотриманні принципів кримінального судочинства.

У системі кримінально-процесуальної діяльності можна виділити процесуальні, криміналістичні і комплексні види завдань в залежності від доказового значення результатів їх вирішення:

«Суто процесуальними» можна вважати лише такі, які знаходять відображення у нормах Кримінально-процесуального кодексу України. Таким завданням є, наприклад, забезпечення обвинуваченому права на захист та інші.

«Суто криміналістичними» можна вважати лише ті, які вирішуються за допомогою криміналістичних засобів, прийомів та методів та не мають нормативного характеру. Наприклад, встановлення траєкторії польоту кулі, виявлення невидимих слідів рук тощо. Але визначення криміналістичного завдання однаково стосується завдань кримінально-процесуальних, оперативнорозшукових, інших.

Комплексними необхідно визнати такі, які вирішуються одночасно шляхом процесуального закріплення використання криміналістичних засобів, прийомів та методів. Це — фіксація доказів у протоколі, фотографуванням, копіюванням та іншими засобами, вирішення питання про склад учасників слідчої дії тощо.

В залежності від рівня конкретизації завдань кримінально-процесуальної діяльності, що включає процес доказування, який здійснюється шляхом розкриття та розслідування злочинів, можна виділити стратегічні, тактичні та технологічні завдання.

«Стратегічні» — завдання розкриття злочинів, що є завданням вищого рівня діяльності.

«Тактичні» — завдання розслідування, тобто завдання отримання доказів при провадженні окремих слідчих дій.

«Технологічні» — завдання, які вирішуються за допомогою конкретних методів і засобів, необхідність використання яких, у свою чергу, виступає як завдання «проміжне», вужче. Наприклад, виявлення слідів рук, виготовлення фотознімків на місці події, фонограма допиту.

Аналіз класифікації завдань кримінально-процесуальної діяльності дає підстави для висновку: чим вищий рівень завдання, тим воно «масштабніше», тим більше його складність і «комплексність». У багатьох випадках лише на базовому рівні виявляється можливим відрізнити «суто криміналістичні завдання» від «суто процесуальних», а на тактичному рівні це зробити вже важче.

Найбільш конкретними завданнями, які вирішує суб'єкт доказування на досудовому слідстві, є технологічні, тобто завдання з використання криміналістичних прийомів, засобів та методів для отримання доказів. Ці завдання ще називають криміналістичними [178, с. 120].

Вирішення технологічних завдань доказування на досудовому слідстві полягає у створенні всіх необхідних умов для отримання криміналістичних знань шляхом криміналістичної освіти та застосування їх за допомогою криміналістичної тех-

ніки у процесі швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних. Крім того з вищевказаної кваліфікації завдань можна їх класифікувати як комплексні, всеохоплюючі та багаторівневі.

Оскільки предмет пізнання при доказуванні — злочин, тобто подія минулого, суб'єкт доказування не має можливості сприймати його безпосередньо. Це зумовлює необхідність застосування у процесі доказування на досудовому слідстві специфічних прийомів, засобів та методів, які не регламентуються кримінально-процесуальним законодавством, але надають реальну можливість слідчому досліджувати даний предмет доказування на досудовому слідстві. Вони розробляються і впроваджуються у процес доказування при виявленні, фіксації і дослідженні доказів завдяки можливостям науки криміналістики. У цьому полягає перша функція криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві як необхідної умови його здійснення.

Криміналістика формулює типові завдання розслідування злочинів, специфічні або особливі завдання конкретного розслідування залежно від особи підозрюваного чи потерпілого, способу вчинення злочину тощо. Криміналістика також за допомогою своїх рекомендацій та на підставі узагальнення практики дає можливість слідчому застосовувати найбільш ефективні прийоми, засоби і методи, виходячи з особливостей провадження окремих дій, розслідування окремих видів злочинів та слідчої діяльності взагалі. Крім того, криміналістика надає слідчому й методичну допомогу шляхом рекомендацій: де, як і коли він може отримати необхідну інформацію з метою її подальшого використання при розслідуванні злочинів. Тобто йдеться про іншу функцію криміналістичного забезпечення, а саме: про діяльність із вдосконалення процесу доказування, яка не має нормативного характеру, але безпосередньо впливає на ефективність і, насамперед, процесуальну діяльність слідчого.

Якщо буде збігатися результат з ціллю діяльності, яка спричинила результат, то тією чи іншою мірою вказана діяльність буде вважатися результативною (ефективною). Ступінь її ефективності залежить від того, наскільки збігається результат з досягнутою ціллю.

Зміст ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві складається з ефективності

процесу доказування на досудовому слідстві та ефективності криміналістичного забезпечення.

Ефективність процесу доказування на досудовому слідстві передбачає, передусім, ефективність пізнавальної діяльності у процесі збирання, дослідження та оцінки доказів шляхом використання найбільш ефективних криміналістичних засобів, прийомів та методів. Що стосується ефективності криміналістичного забезпечення, то його основу будуть складати ефективні криміналістичні знання, ефективна криміналістична освіта та ефективна криміналістична техніка.

У найбільш узагальненому вигляді ефективність криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві полягає у досягненні поставленої мети з найменшою затратою сил, засобів та часу або у досягненні порівняно кращих результатів при витраті однакового часу чи рівної кількості засобів.

Слід зазначити, що перелік критеріїв ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування не є вичерпним, але їх аналіз достатній для висновку, що ефективність криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві потребує визначення шляхів або напрямів його підвищення. Стосовно нашого дослідження наведено означає — підвищити рівень здійснення різних сторін діяльності і за рахунок цього досягти результатів більш наближених в кількісному і якісному плані до цілей кримінального процесу доказування на досудовому слідстві, тобто, перевищуючи ті, яких можна досягти при існуючих рівнях криміналістичного забезпечення.

Таким чином, підвищення ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві вимагає: вивчення потреб практики процесу доказування на досудовому слідстві в криміналістичних знаннях, криміналістичній освіті, криміналістичній техніці; розроблення відповідно до виявлених потреб конкретних засобів криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві; експериментальної перевірки здійснених розробок та заходів; попередньої оцінки а результатів з позицій їх відповідності цілям і умовам кримінально-процесуальної діяльності; інформування адресатів про новинки, що пропонуються; впровадження у діяльність правоохоронних органів; безпосередньої перевірки практикою впроваджених новинок; збирання і узагальнення даних про результати застосування і дієвість рекомендацій, що використовуються, з метою встановлення їх характеру (наявність потрібної відповідності, необхідність доопрацювання, відмова від впровадження).

ВИСНОВКИ

Виходячи з поставленої мети, взаємопов'язаних між собою задач роботи можна визначити такі теоретичні положення і розроблені відповідні рекомендації щодо вдосконалення криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві, а саме:

1. Процес доказуванням — це складна практична і розумова діяльність, яка має на меті досягнення істини у кримінальній справі, носить кримінально-процесуальний і криміналістичний характер та здійснюється слідчим шляхом встановлення предмета дослідження, тобто обставин, які мали місце в минулому.

2. Процес доказування — це, насамперед, пошук і збирання доказів, які здійснюються за допомогою криміналістичних прийомів, методів і засобів, тобто і практичний, і розумовий аспекти діяльності суб'єктів доказування мають криміналістичний характер. Діяльність суб'єктів доказування неможлива без наявності відповідної, відособленої, самостійно функціонуючої специфічної діяльності, яка полягає у обслуговуванні або забезпеченні процесу доказування на досудовому слідстві з метою підвищення його ефективності.

3. Ця діяльність по створенню необхідних умов з оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві визначається як криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві. Зміст криміналістичного забезпечення складається з криміналістичних знань, криміналістичної освіти і криміналістичної техніки.

4. Ціль криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві — ефективна, раціональна, доцільна, практична діяльність слідчого із встановлення істини у обставинах предмета доказування, яка має конкретні якісні та кількісні показники при суворому дотриманні принципів кримінального судочинства.

Завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві полягають у створенні всіх необхідних умов для отримання криміналістичних знань шляхом криміналістичної освіти та застосування їх за допомогою криміналістичної техніки у процесі швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних.

5. Аналіз сучасного стану слідчої практики дозволяє виявити недостатність рівня знань практичних працівників слідчих підрозділів, недоліки в їх криміналістичній підготовці, проблеми у використанні криміналістичної техніки.

Це свідчить про необхідність належного криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві та визначення напрямів його здійснення і шляхів удосконалення.

6. З метою організації ефективного криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві у сфері розробки та реалізації криміналістичних знань пропонується визначення вимог до них, а саме: відповідність останнім досягненням наукового, соціального і технічного прогресу; наявність джерела криміналістичних знань у вигляді досягнень фундаментальних наук, перевірених практикою знань; необхідність спираючого на попереднє знання, його базування на вже розроблене знання; похідність знання від розробленого; доступність знань, легкість у їх засвоєнні та зберіганні тривалий час у пам'яті; здатність відображати актуальні питання теорії і практики.

У сфері криміналістичної освіти як профільної спеціалізації для слідчих пропонується: проведення комплексу заходів, спрямованих на пропорційний розподіл навчального матеріалу, який повинен бути відпрацьований майбутніми фахівцями; встановлення відповідного обсягу часу для вивчення окремих тем, що підлягають засвоєнню; конкретизація рівня та глибини знань, умінь і навичок, якими фахівці повинні володіти, шляхом розробки кваліфікаційної характеристики слідчого; підготовка методичних рекомендацій та передбачення в учбовому плані занять, цілком присвячених методиці самостійної роботи (підготовці до семінарських і практичних занять, навчанню методам роботи з науковою, навчальною та довідковою криміналістичною літературою); підготовка та придбання у достатній кількості навчальної, методичної та довідкової літератури, наочних посібників; створення умов для самостійного відпрацювання навичок застосування технічних засобів (приладів, інструментів, матеріалів тощо); обладнання місць для самостійної роботи, в тому числі і

моделювання відповідного оточення у фотолабораторії, класах, на навчальних криміналістичних полігонах; консультування та методична допомога; визначення форм, засобів і методів самоконтролю та контролю знань, у тому числі з використання тренажерів, програмного опитування, впровадження навчання по системі: завдання — самостійне його виконання — контроль.

Зазначені заходи поділяються за такими основними напрямками:

— організаційне забезпечення (централізація та координація навчання майбутніх фахівців);

— наукове забезпечення у формах:

а) науково-технічного забезпечення (пошук, вибір, пристосування та використання досягнень науково-технічного прогресу в навчальному процесі);

б) науково-методичне забезпечення (розроблення рекомендацій з самопідготовки і створення необхідних умов для прийняття цих рекомендацій);

— інформаційне забезпечення.

У сфері розробки та використання криміналістичної техніки пропонується наукове обґрунтування проектів підзаконних актів, що регламентують техніко-криміналістичне забезпечення розслідування; викладання вченими у наукових працях або доповідних записках на ім'я керівників відомств, які приймають рішення з їх реалізації за результатами узагальнення практики використання техніко-криміналістичних засобів; розроблення нових техніко-криміналістичних засобів; наукове випробування приладів і матеріалів, що випускаються промисловими підприємствами різних відомств, з метою визначення можливості використання їх у криміналістичних цілях; наукове розроблення прийомів, методів і методик виявлення, фіксації, вилучення і дослідження речових доказів; участь вчених у техніко-криміналістичній підготовці кадрів; вивчення і поширення зарубіжного досвіду використання в досудовому розслідуванні техніко-криміналістичних засобів.

7. Що стосується змін до чинного кримінально-процесуального законодавства відносно процесу доказування на досудовому слідстві, пропонується, зокрема, для забезпечення використання як доказів кіно-, відео-, аудіозаписів, отриманих від громадян анонімно, доповнити ч. 2 ст. 65 КПК України після словосполучення «...за результатами оперативно-розшукових заходів» словосполученням «...та кіно-, відео-, аудіозаписів, отриманих від громадян анонімно».

Щодо специфічного способу перевірки заяв (повідомлень) про злочини, тобто одержання пояснень (ст. 97 КПК України), то порядок здійснення таких дій не врегульований ні чинним кримінально-процесуальним законодавством, ні проектами КПК України. Цю прогалину необхідно заповнити з урахуванням того, що одержання пояснень як спосіб збирання доказів повинен бути позбавлений елементів процесуальної форми, обов'язкової для допиту. Наведене свідчить про доцільність запровадження у КПК України самостійної статті, що регламентує одержання пояснень. Як зразок редакція цієї норми подана у додатку.

Уявляється доцільним дозволити проведення до порушення кримінальної справи крім огляду місця події ще й огляду предметів і документів, наданих заявником та іншими особами, а також витребуваних особою, яка здійснює перевірку даних про злочин. Результати такого огляду повинні бути занесені до протоколу надання предмета чи документа або оформлятися окремим протоколом.

У законі слід встановити правило, відповідно до якого у випадках, передбачених п. 1 ст. 76 КПК України, судово-медична експертиза може бути проведена до порушення кримінальної справи, якщо без цього не можна вирішити питання про наявність чи відсутність підстав для прийняття рішення за заявою чи повідомленням.

У стадії порушення кримінальної справи необхідно встановити:

1) наявність чи відсутність діяння, про яке надійшли заява або повідомлення;

2) наявність чи відсутність у цьому діянні ознак злочину (суспільної небезпечності, а також обставин, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину, а у випадках, коли йдеться про злочин, відповідальність за який може нести тільки особа, котра має ознаки спеціального суб'єкта злочину, — наявність або відсутність даних ознак);

3) наявність чи відсутність обставин, які виключають провадження у справі, зазначених у ч. 1 запропонованої нами статті про nereабілітуючі підстави для припинення кримінальної справи. Вказані обставини утворюють предмет доказування на першочерговому етапі кримінального процесу.

У КПК України слід вказати, що як підозрюваний притягується особа, щодо котрої зібрані докази, які свідчать про її можливу причетність до злочину, але недостатні для пред'явлення їй обвинувачення.

З метою підвищення ефективності роботи слідчого кращим був би такий порядок, за якого слідчий з додержанням процесуальних норм збирав би докази, не даючи їм юридичної оцінки, а тільки оцінюючи їх доказове значення і, виходячи з них, робив би висновок про наявність підстав до того, щоб особа постала перед судом, який один був би вправі кваліфікувати діяння і призначати покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аверьянова Т.В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. В.* Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. — М., 1999.
2. *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С.* Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. — М., 1997.
3. Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений: Труды Академии МВД России / Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др. — М., 1996.
4. *Аленин Ю. П.* Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступлений: Автореф. дис. д-ра юрид. наук. — Харьков, 1997.
5. *Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И.* Криминалистика: Учеб. пособ. / Под ред. Н. И. Порубова. — Минск, 1997.
6. *Андросюк В. Г.* Психологія слідчої діяльності. — К., 1994.
7. *Ароцкер Л. Ю.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1964.
8. *Арсеньев В. Д.* Доказывание фактических обстоятельств дела в отдельных стадиях советского уголовного процесса // Тр. Иркут. ун-та. Сер. юрид. — 1969. Т. 45. — Вып. 8. — Ч. 4.
9. *Арсеньев В. Д.* О соотношении криминалистики и теории судебных доказательств // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: Мат. Минской науч. конф. — Минск, 1973.
10. *Арсеньев В. Д.* Вопросы общей теории судебных доказательств. — М., 1964.
11. *Арсеньев В. Д.* Основы теории доказательств в советском уголовном процессе: Учебное пособие. — Иркутск, 1970.
12. *Баев О. Я.* Тактика следственных действий. — Воронеж, 1995.
13. *Бажанов М. И.* Об истинности процессуальных актов в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства. — Харьков, 1968.
14. *Баженов Н. А., Шейфер С. А.* Порядок проведения судебно-медицинской экспертизы требует усовершенствования // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1975. — Вып. 23.

15. *Балашов А. Н.* Действительно ли возбуждение уголовного дела — первоначальная стадия уголовного процесса? // Соц. законность. — 1989. — № 8.
16. *Батаев И. А.* Оперативно-розыскное и криминалистическое обеспечение процесса расследования краж из квартир граждан: Дис... канд. юрид. наук. — Ижевск, 1998.
17. *Бахин В. П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962—2002). — К., 2002.
18. *Бахин В. П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. — К., 1991.
19. *Бахин В. П.* Цели изучения следственной практики // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1990. — № 40.
20. *Бахин В. П., Карпов Н. С.* Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980—2002 гг.). — К., 2002.
21. *Бахін В. П., Цымбал П. В.* Удосконалення форм використання науково-технічних досягнень у розслідуванні // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: Міжвуз. зб. наук. праць. — К., 1993.
22. *Бахин В. П., Ищенко А. В., Кузьмичев В. С., Цымбал П. В.* Проблемы рационализации следствия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.
23. *Бахин В. П., Ищенко А. В.* Функции науки криминалистики и совершенствование следственной практики // Проблемы дальнейшего усиления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел: Межвуз. сб. науч. тр. — К., 1986.
24. *Бахин В. П., Ищенко А. В., Кузьмичев В. С.* О необходимости новых форм и методов борьбы с преступностью // Вестник Днепропетровского ун-та. — Днепропетровск, 1995. — Вып. 2.
25. *Бахін В. П., Лиса Т. В.* Систематизація криміналістичних рекомендацій як засіб удосконалення слідчої діяльності // Вісник Київського університету: Юридичні науки. — К., 1988. — № 29.
26. *Бахін В. П., Лисиченко В. К.* Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів: Зб. наук. праць. — К., 1996.
27. *Бахин В. П., Садченко А. А.* Понятие и сущность потребностей следственной практики // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1989. — № 39.
28. *Бахін В. П., Садченко О. О., Кузьмичов В. С.* Потреби слідчої практики: Навчальний посібник. — К., 1993.
29. *Бедняков Д. И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений. — М., 1991.
30. *Бекешко С. П., Матвиенко Е. А.* Подозреваемый в советском уголовном процессе. — Минск, 1969.

31. *Белкин Р. С.* Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973.
32. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: В 3-х т. — Т. 1: Общая теория криминалистики. — М., 1997.
33. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: В 3-х т. — Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М., 1997.
34. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М., 2001.
35. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. — М., 1988.
36. *Белкин Р. С., Винберг А. И.* Криминалистика и доказывание. — М., 1969.
37. *Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д.* Роль криминалистических знаний в профессиональной подготовке следователя: Рецензия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.
38. *Білоусов О. І.* Проблеми теорії оцінки доказів у кримінальному судочинстві. — К., 1996.
39. *Бояров В. І.* Про деякі питання криміналістичного забезпечення розслідування серійних вбивств // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. — Ч. 1. — К., 2001.
40. *Бурданова В. С.* Криминалистические проблемы обеспечения всесторонности, полноты и объективности расследования преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — М., 1992.
41. *Бурданова В. С., Владимиров В. Ю., Бородин В. Н.* Криминалистическое обеспечение операций по борьбе с терроризмом // Вестник Санкт-Петербургского ун-та МВД России. — СПб., 2000. — № 1.
42. *Варфоломеева Т. В.* Защита в уголовном судопроизводстве. — К., 1998.
43. *Васильев А. Н.* Рассмотрение сообщений о совершенных преступлениях. — М., 1978.
44. *Винберг А. И.* Теория судебных доказательств в науке советской криминалистики // Сов. гос-во и право. — М., 1977. — № 12.
45. *Волов В. Г.* Теоретические основы и практика оценки эффективности деятельности следственных подразделений и следователей органов внутренних дел: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1982.
46. *Волынский В. А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1991.
47. *Волынский В. А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Пособие. — М., 1994.
48. *Гавло В. К.* Некоторые методологические проблемы информационно-познавательной деятельности на первоначальном этапе рассле-

дования преступлений // Актуальные проблемы следственной деятельности. — Свердловск, 1990.

49. *Галаган В. И.* Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская академия внутренних дел. — К., 1992.

50. *Гапанович Н. Н.* Отказ в возбуждении уголовного дела. — Минск, 1977.

51. *Голубенко Г. А.* Технично-криміналістическе забезпечення раскрытия квартирных краж на первоначальном этапе расследования (По материалам органов полиции Республики Молдова): Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1993.

52. *Гончаренко В. И.* Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.

53. *Гончаренко В. Г.* Експертизи в судовій практиці: Навч. посібник. — К., 1993.

54. *Гора И. В.* Научно-методическое обеспечение расследования преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Национальная академия службы безопасности Украины. — К., 1996.

55. *Горбачевський В. Я., Захаров В. І., Іерусалимов І. О., Моргуєн В. І.* Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів минулих років (умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень): Навчально-практичний посібник. — К., 2001.

56. *Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С.* Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. — Воронеж, 1978.

57. *Грамович Г. И.* Некоторые вопросы технико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тез. науч.-практ. конф. / Редкол.: В. Ф. Берзин (отв. ред.) и др. — К., 1993.

58. *Гуренко М. М., Іщенко А. В.* Проблеми конституційного забезпечення прав і свобод людини та громадянина // Вісник Львівського ін-ту внутрішніх справ: Збірник / Гол. ред. В. Л. Регульський. — Львів, 2001.

59. *Джавадов Ф. М.* Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: Автореф. Дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2000.

60. *Доля Е. А.* Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. — М., 1996.

61. *Домбровский Р. Г.* Познание и доказывание в расследовании преступлений: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Киевск. гос. ун-т. — К., 1990.

62. *Домбровский Р. Г.* Субъекты криминалистической деятельности // Совершенствование методов борьбы с преступностью. — Рига, 1984.

63. *Дубинский А. Я.* Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы социалистической законности. — Х., 1989. — Вып. 24.

64. *Егоров К.* Криминалістическе забезпечення государственного обвинения // Законность. — М., 1994. — № 11.

65. *Жбанков В. А.* К вопросу о криминалистическом обеспечении правоохранительной деятельности таможенных органов // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.

66. *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Возбуждение уголовного дела. — М., 1961.

67. *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе. — М., 1965.

68. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №44.

69. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4.

70. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22; № 39.

71. Закон України «Про службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27.

72. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11.

73. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48.

74. Закон України «Про науково-технічну інформацію» // Правовой курьер. — К., 1991. — № 17—18.

75. Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9.

76. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994// Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28.

77. *Закатов А. А.* О производстве первоначальных неотложных следственных действий // Актуальные проблемы следственной деятельности: Межвуз. сб. науч. тр. / Редкол.: И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин (отв. ред.) и др. — Свердловск, 1990.

78. *Зеленецкий В. С.* Прокурорский надзор за исполнением закона о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств уголовного дела в стадии предварительного расследования. — Харьков, 1990.

79. *Иванов А. Н.* Проблемы технико-криминалистического обеспечения производства отдельных следственных действий // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.

80. *Иерусалимов И. А.* Информационное обеспечение использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Национальная академия внутренних дел Украины. — К., 1997.

81. *Иерусалимов І. О.* Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів: Автореф. дис....

канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 1997.

82. *Іерусалимов І. О.* Деякі фактори та умови реалізації досягнень науково-технічного потенціалу у слідчій практиці // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів // Зб. наук. праць УАВС. — К., 1996.

83. *Іерусалимов І. О.* Оптимізація забезпечення слідчої діяльності // Науковий вісник НАВСУ. — К., 1997. — № 1.

84. *Іерусалимов І. О.* Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності: Навчальний посібник. — К., 2000.

85. *Іерусалимов І. О.* Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. — Львів, 2000.

86. *Іерусалимов І. О., Алексєєв О. О.* Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень в слідчій діяльності: Навчальний посібник. — К., 2001.

87. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Цілі криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. 2 частина. — К., 2001.

88. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Криміналістичні аспекти забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Актуальні проблеми криміналістики: Мат. конф. — Донецьк, 2001.

89. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 9.

90. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Предмет криміналістичного забезпечення розслідування злочинів // Право України. — 2002. — № 6.

91. *Ишин А. М.* Теоретические аспекты информационного обеспечения органов предварительного следствия в ходе расследования преступлений. — Калининград, 2003.

92. *Ищенко А. В.* Основні напрями наукових криміналістичних досліджень // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: Тези доп. наук.-практ. конф. / Редкол.: П. В. Коляда (голова) та ін. — К., 2000.

93. *Ищенко А. В.* К вопросу об организации научного обеспечения судебно-экспертной деятельности // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тез. науч.-практ. конф.) / Редкол.: В. Ф. Берзин (отв. ред.) и др. — К., 1993.

94. *Ищенко А. В.* Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.

95. *Ищенко А. В.* Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: Автореф. дис. .... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Українська академія внутрішніх справ. — К., 1996.
96. *Ищенко А. В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. — К., 2003.
97. *Ищенко А. В., Ищенко Н. Д., Иерусалимов И. А.* Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью. — Киев, 1997.
98. *Ищенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. — К., 2002.
99. *Ищенко А. В., Карпов Н. С.* Научное обеспечение практики борьбы с преступностью: Учебное пособие. — К., 1997.
100. *Ищенко А. В., Матвиенко В. В.* Криминалистическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений: учебно-справочное пособие. — Одесса, 1999.
101. *Ищенко Е. П.* Проблемы первоначального этапа расследования преступлений. — Красноярск, 1987.
102. *Ищенко Е. П., Скорченко П. Т.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.
103. *Каз Ц. М.* Пределы доказывания в стадии возбуждения уголовного дела // Уч. зап. Саратовского юрид. ин-та. 1964. — Вып. 11.
104. *Каз Ц. М.* Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. — Саратов, 1968.
105. *Казьмин И. Ф.* Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса. — М., 1986.
106. *Каневский Л. Л.* Вопросы совершенствования подготовки и повышения профессионального мастерства следователей // Проблемы совершенствования деятельности правоохранительных органов и повышения профессионального мастерства в борьбе с преступностью: Тез. респ. науч.-практ. конф. — Уфа, 1990.
107. *Каримов Д. А.* Философские проблемы права. — М., 1972.
108. *Карнеева Л. М.* Проблемы соотношения теории криминалистики и уголовно-процессуальной науки со следственной практикой // Актуальные проблемы советской криминалистики. / Редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.) и др. — М., 1980.
109. *Карнеева Л. М.* Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела // Сов. государство и право. — 1975. — № 2.
110. *Карпов Н. С., Евдокименко С. В.* Злочинна діяльність. — К., 2001.
111. *Касавин И. Т.* О социальном содержании понятия «рациональность» // Философия науки. — 1985. — № 6.
112. *Клименко Н. И.* Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учеб. пособие. — К., 1990.
113. *Клименко Н. И., Кириченко А. А.* Криминалистика как наука и учебная дисциплина. — Днепропетровск, 1994.
114. *Клименко В. М.* Проблеми встановлення доказів в оперативно-розшуковій інформації // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — Донецьк, 1999. — № 1.

115. *Клочков В. В.* Научные проблемы повышения эффективности деятельности по расследованию преступлений и координации научных исследований // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. — М., 1983. — № 75.

116. *Колдин В. Я.* Актуальные вопросы теории и методологии криминалистики // Методологические и теоретические проблемы юридической науки / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 1986.

117. *Коломацкий В. Г.* Криминалистическое обеспечение деятельности МВД Социалистической Республики Вьетнам // Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений органами внутренних дел (Вопросы криминалистики): Труды Академии МВД СССР. — М., 1990.

118. *Коломацкий В. Г.* Система криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел // Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений: Труды Академии МВД России. — М., 1996.

119. *Комиссарова Я. Ю.* Техничко-криминалистическое обеспечение производства автороведческой экспертизы // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.

120. *Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции. — Харьков, 1997.

121. *Коновалова В. Е.* К вопросу о взаимосвязи криминалистики с уголовно-процессуальным правом // Мат. науч. конф. профессорско-преподавательского состава Харьковского юридического ин-та. — Харьков, 1986.

122. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1996.

123. *Костицкий М. В.* Информационное обеспечение профилактики преступлений. Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львовский государственный университет. — М., 1978.

124. *Костицкий М. В.* Управління в органах внутрішніх справ належне наукове забезпечення // Право України. — 1996. — № 6.

125. *Кондратьев Я. Ю., Моисеев С. М. та ін.* Довідник кваліфікаційних характеристик працівників органів внутрішніх справ. — К., 2001.

126. *Копнин П. В.* Гносеологические и логические основы науки. — М., 1974.

127. Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, прийнятий 19 травня 2003 р. Верховною Радою України у першому читанні.

128. Кримінальний кодекс України // Кодекси України. — К., 2002. — № 1.

129. Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. — К., 2002. — № 1.

130. Криминалистика / Под ред. А. И. Винберга и С. П. Митричева. — Ч. 2. — М., 1952.

131. Криміналістика: Учеб. для юрид. вузов / Под ред. Р. С. Белкина, Г. Зуйкова. — М., 1968.
132. Криміналістика: Учебник / Под ред. А. Н. Васильева. — М., 1980.
133. Криміналістика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. — М., 1981.
134. Криміналістика: Підручник / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтєвський та ін. — К., 1997.
135. Криміналістика: Учеб. / Под ред. Н. П. Яблокова, 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2001.
136. Криміналістика: Учебник / Под ред. В. А. Образцова. — М., 1997.
137. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / За редакцією проф. В. Ю. Шепітько. — Харків, 1998.
138. Криміналістика: В 3-х томах: Учеб. — Т. 1. История, общая и частные теории / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, И. А. Возгрин. и др. — М., 1995.
139. Криміналістика: Учебное пособие / А. В. Дулов, Т. И. Громович, А. В. Лапин и др. / Под ред. А. В. Дулова. — Минск, 1996.
140. Криміналістичне забезпечення роботи органів внутрішніх справ по укріпленню законності і правопорядка, усилению охраны прав граждан: Сб. науч. тр. Акад. МВД СССР / В. П. Божьев, В. А. Жбанков, В. Г. Коломацкий и др. — М., 1990.
141. Криміналістична техніка: Курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтєвський та ін. — К., 2001.
142. Криміналістичне забезпечення роботи органів внутрішніх справ по укріпленню законності і правопорядка, усилению охраны прав граждан // Сб. науч. тр. Акад. МВД СССР. — М., 1990.
143. *Крючатов И. А.* Обоснованное возбуждение уголовного дела — гарантия соблюдения социалистической законности // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства. — Харьков, 1968.
144. *Кузнецов Н. П.* Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. — Воронеж, 1983.
145. *Кузнецов Н. П.* Проблемы эффективности права в развитом социалистическом обществе // Проблемы государства и права. — М., 1974. — Вып. 9.
146. *Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І.* Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. — К., 2001.
147. *Кузьмічов В. С.* Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. — К., 2000.
148. *Кузьмічов В. С.* Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Українська академія внутрішніх справ. — К., 1996.
149. *Кузьмічев В. С.* Теория и практика следственной деятельности. — К., 1997.

150. *Ларин А. М.* Работа следователя с доказательствами. — М., 1996.
151. *Ларин А. М.* Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. — Ташкент, 1982.
152. *Ларин А. М.* Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. — М., 1986.
153. *Лисиченко В. К.* Нова Конституція України і питання вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів // Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства: Збірник наукових праць / Редкол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. — К., 1997.
154. *Лисиченко В. К., Бахин В. П.* Научно-методическое обеспечение расследования преступлений. // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тез. науч.-практ. конф. / Редкол.: В. Ф. Берзин (отв. ред.) и др. — К., 1993.
155. *Лисогор В. Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. Частина I. — К., 2001.
156. *Лузгин И. М.* Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. — М., 1969.
157. *Лузгин И. М.* Методологические проблемы расследования. — М., 1977.
158. *Лукашенко В. Я.* Криміналістическіе средства и методы представления информации на предварительном следствии: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская академия внутренних дел. — К., 1992.
159. *Лукашевич В. Г.* Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учеб. пособие. — К., 1989.
160. *Лук'янчиков Є. Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. — К., 2005.
161. *Лупинская П. А.* Доказывание в советском уголовном процессе: Учебное пособие. — М., 1966.
162. *Манаев Ю. В.* Обоснованность процессуальных решений следователя // Сов. гос-во и право. — 1987. — № 5.
163. *Мартинovich И. И.* Некоторые вопросы возбуждения уголовного дела // Уч. зап. Белорусского ун-та. — 1957. — Вып. 34.
164. *Матвієнко В. В.* Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2000.
165. *Матузов Н. И.* Личность, права, демократия. — Саратов, 1972.
166. *Махов В. Н.* Законодательство о возбуждении уголовного дела // Законность. — 1997. — № 1.
167. *Михайленко А. Р.* Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. — К., 1999.

168. *Михеенко М. М.* Содержание предмета доказывания по уголовному делу // Проблемы розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. — К., 1999.

169. *Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України. — К., 1999.

170. *Нагнойный Я. П.* О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 4. — К., 1967.

171. *Незванова Г. Г.* Проверка оснований к возбуждению уголовного дела // Науч. тр. Ташкентского ун-та. — 1967. — Вып. 309.

172. *Николайчик Н. И.* Проблемы доказывания, осуществляемого в стадии возбуждения уголовного дела // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности в СССР. — Минск, 1983.

173. Новый тлумачний словник української мови: У 4-х т. / В. Яременко, О. Сліпушко (уклад.). — К., 1998. — Т. 2.

174. Нормативні акти України щодо охорони правопорядку / Укр. акад. внутр. справ; Упоряд; В. П. Лисюченко та ін. — 2-е вид., допов. і змін. — К., 1998.

175. *Образцов В. А.* Криминалистика: Курс лекцій. — М., 1996.

176. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — М., 1963.

177. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — М., 1988.

178. *Полевой Н. С.* Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.

179. *Полянский Н. Н.* Вопросы теории советского уголовного процесса. — М., 1956.

180. *Полянский Н. Н.* Практика расследования преступлений. — СПб., 1991.

181. *Прокофьев Ю. Н.* Процессуальная форма документов на стадии возбуждении уголовного дела // Проблемы Советского государства и права. — Иркутск, 1975. — Вып. 9—10.

182. *Рахунов Р. Д.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. — М., 1954.

183. *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М., 1975.

184. *Савицкий В. М.* Язык процессуального закона (вопросы терминологии). — М., 1987.

185. *Садченко А. А.* Изучение потребностей следственной практики как условие ее совершенствования: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская академия внутренних дел. — К., 1989.

186. *Самыгин Л. Д.* Расследование преступлений как система деятельности. — М., 1989.

187. *Селиванов Н. А.* Основы криминалистической техники: Гл. 8 в учебнике «Криминалистика» / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. — М., 1988.

188. *Сидоров В. Е.* Криминалистическое обеспечение доказывания на первоначальном этапе расследования // Актуальные проблемы дока-

звания в советском уголовном процессе: Тезисы выступлений на теоретическом семинаре, проведенном ВНИИ МВД СССР 27 марта 1981 г. — М., 1981.

189. *Скорченко П. Т.* Криминалистика. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений: Учебное пособие для вузов. — М., 1999.

190. Словник української мови. — Т. III. — К., 1972.

191. Советский энциклопедический словарь. — М., 1983.

192. *Сокол В. Ю.* Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений (методологические и организационные аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук. — Краснодар, 1998.

193. *Соколов А. Ф.* О технико-криминалистическом (правовом и организационном) обеспечении расследования преступлений // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.

194. *Степанов В. В.* Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. — Саратов, 1972.

195. *Стремовский В. А.* Предварительное расследование в советском уголовном процессе. — М., 1958.

196. *Строгович М. С.* Избранные труды. — Т. 3. — Теория судебных доказательств. — М., 1991.

197. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — Т. 1. — М., 1968.

198. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — Т. 2. — М., 1970.

199. *Строгович М. С.* Теория судебных доказательств. — М., 1991.

200. *Строгович М. С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе. — М., 1951.

201. *Терехов Д.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе // Соц. законность. — 1951. — № 6.

202. *Тертышник В. М.* Уголовный процесс: Учеб. пособие. — 2-е изд., переизд. и доп. — Х., 1999.

203. *Тертышник В. М., Слинко С. В.* Теория доказательств: Учебное издание. — Харьков, 1998.

204. *Тетерин Б. П.* О способах собирания доказательств в уголовном процессе // Правоведение. — 1964. — № 2.

205. *Томин В. Т.* Острые углы доктринального обеспечения радикальной реформы уголовного судопроизводства. — Нижний Новгород, 1991.

206. *Трубников Н. Н.* О категориях «цель», «средство», «результат». — М., 1968.

207. Уголовный процесс: Учебн. для юрид. ин-тов и фак. / Под ред. В. П. Божьева. — М., 1998.

208. Уголовный процесс: Учебн. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М., 1995.

209. Уголовный процесс / Под ред. К. Ф. Гуценко. — М., 1996.

210. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии. — Тбилиси, 2000.
211. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П. А. Лупинская. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1999.
212. *Удовенко Ж. В.* Забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: окремі проблеми // Право України. — 2002. — № 5.
213. *Удовенко Ж. В.* Закономірності та особливості процесу доказування на досудовому слідстві // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2002. — № 2.
214. *Удовенко Ж. В.* Проблеми ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 2.
215. *Удовенко Ж. В.* Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: у 2-х ч. — Ч. II. — К., 2002.
216. *Ульянова Л. Т.* О доказывании в стадии возбуждения уголовного дела // Вестник Московского ун-та. Серия. 12. — Право. — 1971. — № 3.
217. *Фаткуллин Ф. Н.* Общие проблемы процессуального доказывания. — Казань, 1973.
218. *Фаткуллин Ф. Н.* Общие проблемы процессуального доказывания. — 2-е изд., доп. — Казань, 1976.
219. *Фаткуллин Ф. Н.* Изменение обвинения. — М., 1971.
220. Философский словарь. — М., 1981.
221. *Франциров Ю., Николайченко В., Громов Н.* Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела // Российская юстиция. — 1999. — № 3.
222. *Фуфыгин Б. В.* Представление доказательств в советском уголовном процессе // Уголовно-процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. — Калинин, 1982.
223. *Хомич В.* Предшествующая проверка материалов, которые послужили поводом к возбуждению уголовного дела // Законность. — 1995. — № 12.
224. *Чурпита В. В.* Использование сведений о способе преступления в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений // Криминалистическое обеспечение работы органов внутренних дел по укреплению законности и правопорядка, усилению охраны прав граждан: Сб. науч. тр. Академии МВД СССР — М., 1990.
225. *Шейфер С. А.* Собираание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. — Саратов, 1986.
226. *Шейфер С. А.* Использование непроцессуальных познавательных мероприятий в доказывании по уголовному делу // Государство и право. — 1997. — № 9.
227. *Шенітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В. Я. Тація. — Х., 2001.

228. *Шумило М. Є.* Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія. — Х., 2001.
229. *Элькинд П. С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. — Ленинград, 1976.
230. Эффективность и качество управленческой деятельности / Под общ. ред. Цветкова. — К., 1980.
231. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — Т. 1.
232. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К., 1999. — Т. 2.
233. Юридичний словник-довідник / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — К., 1996.
234. *Юркова Г. В.* Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: Автореф. дис.... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / Національна Академія внутрішніх справ України, — К., 2001.
235. *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории // Вестник Московского университета. — Серия 11: Право. — 2000. — № 2.
236. *Якимович Ю. К., Пан Т. Д.* Досудебное производство по УПК РФ. — СПб., 2003.
237. *Якуб М. Л.* О совершенствовании уголовно-процессуального законодательства // Вестник Московского ун-та. Право. — 1964. — № 2.
238. *Ясинский Г.* Надзор прокурора за законностью возбуждения уголовных дел // Соц. законность. — 1965. — № 6.
239. *Яшин В. Н., Победкин А. В.* Возбуждение уголовного дела: Теория, практика, перспективы. — М., 2002.
-
-

ДОДАТКИ

Додаток 1

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ СЛІДЧИХ І КРИ-
МІНАЛІСТІВ ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ СЛІДЧИХ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА СПЕЦІАЛЬНОГО КУРСУ «ДОКАЗУВАННЯ В ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ»

Київ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма спецкурсу «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України» є робочою навчальною програмою для курсантів факультету по підготовці слідчих ННПСК КНУВС.

Навчальна програма розроблена на базі програми курсу «Кримінальний процес».

Весь спеціальний курс «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України» базується на основі єдності аудиторної та позааудиторної роботи курсантів з поступовим введенням різних форм індивідуальної роботи і обов'язковим контролем із боку викладача. Аудиторні заняття проводяться в межах затвердженої сітки годин у формі лекційних, семінарських та практичних занять.

Зміст самостійної роботи визначається тематичним планом, методичними матеріалами та завданнями викладача.

Одним із розділів кримінального процесу, що є однією із профілюючих дисциплін, яка викладається на факультеті по підготовці слідчих ННПСК КНУВС, є спецкурс «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України».

Метою викладання вказаного спецкурсу є підготовка для органів внутрішніх справ України висококваліфікованих спеціалістів, які досконало знають кримінальне судочинство і зможуть на високому рівні розслідувати кримінальні справи в умовах значного і якісного посилення боротьби із злочинністю.

Концепція вивчення спеціального курсу у вищому навчальному закладі МВС України зорієнтована на оволодіння практичними навичками щодо збирання, перевірки і оцінки доказів при розслідуванні тих категорій кримінальних справ, що віднесені до компетенції органів МВС.

Навчання майбутнього слідчого спрямоване, перш за все, на формування інтелектуально активного слідчого, який у змозі з отриманим багажем знань самостійно, логічно і без порушень чинного законодавства здійснювати процес доказування по справі.

На заняттях із спеціального курсу «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України» обов'язковим є звернення до передового досвіду слідчих-практиків, ознайомлення з матеріалами справ, що розслідувались в різних регіонах України.

Таким чином, основні завдання вивчення спецкурсу полягають:

— у засвоєнні курсантами положень теорії доказів, суті діяльності органів досудового слідства, прокуратури, суду у сфері кримінального судочинства;

— у виробленні в курсантів умінь та навичок застосування кримінально-процесуальних норм в типових ситуаціях, які виникають у діяльності органу дізнання та слідчого у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи;

— у закріпленні навичок швидкого прийняття рішень в процесі розслідування кримінальних справ та доказуванні вини осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності;

— у формуванні в курсантів переконаності в необхідності суворого дотримання законності під час розслідування кримінальних справ і роботи з доказами, почуття відповідальності перед суспільством і громадянами під час боротьби із злочинністю.

Вивчення курсантами спецкурсу «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України» передбачає глибоке засвоєння законодавчих та інших нормативних документів, а також літератури, що рекомендована для вивчення.

Зміст спецкурсу визначено з урахуванням попереднього вивчення курсантами суспільних (філософія) та юридичних (теорія держави та права, кримінальне право, правоохоронні органи, цивільне право, цивільний процес, державне право, кримінальний процес) дисциплін.

Спецкурс складається з 8 тем і розрахований на 72 годин: лекції — 16 годин, семінари — 28 годин, практичні заняття — 28 годин. Вивчення спецкурсу закінчується складанням іспиту.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п теми	Назва теми	Загалом	Лекцій	Семінарів	Практичних занять
1	Поняття, суть та значення кримінально-процесуального доказування	4	2	2	—
2	Предмет, межі і суб'єкти доказування в кримінальному процесі	8	2	4	2
3	Поняття і класифікація доказів та їх джерел	10	2	4	4
4	Характеристика джерел доказів	16	4	6	4
5	Способи збирання доказів та їх процесуальних джерел	10	2	4	4
6	Перевірка та оцінка доказів і їх джерел	8	2	2	4
7	Особливості процесу доказування в стадії порушення кримінальної справи	6	-	2	4
8	Особливості доказування по деяких категоріях кримінальних справ(неповнолітніх, неосудних та інші)	10	2	4	4
Всього		72	16	28	28

2. Структура та зміст спеціального курсу «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України»

Тема 1. Поняття, суть та значення кримінально-процесуального доказування

Загальні положення теорії доказів. Поняття і зміст. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Значення вчення про докази для успішного виконання завдання кримінального судочинства.

Теорія пізнання як основа теорії доказів. Встановлення істини — мета доказування. Зміст і характер об'єктивної істини в кримінальному процесі. Абсолютна та відносна істина.

Конституція України і процесуальні гарантії встановлення істини по кримінальній справі. Система доказового права.

Поняття доказування та зміст доказування.

Тема 2. Предмет, межі і суб'єкти доказування в кримінальному процесі

Предмет і межі доказування, їх співвідношення. Предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх. Предмет доказування в справах осіб, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру.

Суб'єкти кримінального процесу, на яких лежить обов'язок доказування. Повноваження особи, що проводить дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора в доказуванні. Значення презумпцій та преюдицій у доказуванні.

Суб'єкти судочинства, які мають право брати участь у доказуванні. Участь в доказуванні, обвинуваченого, захисника, підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Участь в доказуванні інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Тема 3. Поняття і класифікація доказів та їх джерел

Поняття і значення доказів у кримінальному процесі України. Належність і допустимість доказів. Співвідношення доказів і даних, отриманих оперативно-розшуковим шляхом. Поняття і види процесуальних джерел. Класифікація доказів і її практичне значення. Підстави для проведення класифікації. Використання оперативно-розшукової інформації в процесі доказування. Застосування науково-технічних засобів у доказуванні.

Тема 4. Характеристика джерел доказів

Показання свідків. Поняття, предмет і значення показань свідків. Особи, що не можуть бути свідками. Імунітет свідка. Права, обов'язки і відповідальність свідків. Чинники, що впливають на вірогідність показань свідків. Оцінка показань свідків. Процесуальні гарантії повноти і достовірності показань свідків.

Показання потерпілого. Поняття і значення показань потерпілого. Предмет показань потерпілого. Права, обов'язки та відповідальність потерпілого як особи, що дає показання. Оцінка показань потерпілого. Процесуальні гарантії повноти і достовірності показань потерпілого.

Показання підозрюваного. Поняття і значення показань підозрюваного. Предмет показань підозрюваного. Права і обов'язки підозрюваного як особи, що дає показання. Оцінка та перевірка показань

підозрюваного. Процесуальні гарантії повноти і достовірності показань підозрюваного.

Показання обвинуваченого, їх поняття і значення. Предмет показань обвинуваченого. Права обвинуваченого при дачі показань. Оцінка показань обвинуваченого, їх перевірка. Доказове значення визнання обвинуваченим своєї вини. Оцінка слідчим факту відмови обвинуваченого від дачі показань. Самообмова, обмова і їх доказове значення. Процесуальні гарантії достовірності і повноти показань обвинуваченого.

Висновок експерта. Зміст понять «експерт», «експертиза», «висновок експерта». Поняття і значення висновку експерта. Предмет висновку експерта. Відмінність висновку експерта від рекомендацій і пояснень спеціаліста, що залучається для участі в слідчій дії. Підстави для призначення експертизи. Види висновку експерта. Зміст і оцінка висновку експерта. Випадки обов'язкового призначення і проведення експертизи. Додаткова, повторна, комісійна і комплексна експертизи.

Речові докази. Поняття і значення речових доказів. Юридична природа зразків для порівняльного дослідження. Види речових доказів. Оцінка речових доказів. Зберігання речових доказів. Визначення долі речових доказів по закінченні розслідування та судового розгляду кримінальної справи. Процесуальні гарантії достовірності речових доказів.

Протоколи слідчих і судових дій як джерела доказів. Оцінка протоколів слідчих і судових дій. Процесуальні гарантії, їх повноти і вірогідності. Протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Поняття та значення.

Документи як докази. Відмінності документів від речових доказів. Перевірка документів, їхня оцінка.

Юридична природа фотографічних негативів і знімків, кінострічок, відеозаписів, фонограм, планів, схем, зліпків і відтисків слідів, виконаних при провадженні слідчих дій. Умови їх використання в процесі доказування.

Тема 5. Способи збирання доказів та їх процесуальних джерел

Поняття способу збирання доказів. Класифікація способів. Слідчі дії як основні способи збирання доказів. Інші способи збирання доказів, їх особливості. Участь потерпілого, його представника, підозрюваного, обвинуваченого, захисника у збиранні доказів. Права інших учасників кримінального процесу у збиранні доказів.

Тема 6. Перевірка та оцінка доказів і їх джерел

Поняття і значення перевірки та оцінки доказів. Роль внутрішнього переконання особи, що проводить дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суду в оцінці доказів. Значення закону і право-

свідомості в оцінці доказів. Практика як критерій істини в кримінальному судочинстві. Відмінність перевірки від оцінки доказів.

Тема 7. Особливості процесу доказування в стадії порушення кримінальної справи

Завдання стадії порушення кримінальної справи. Можливості отримання доказової інформації на цій стадії та її обсяг. Предмет доказування в стадії порушення кримінальної справи. Особливості перевірки та оцінки доказової інформації при вирішенні питання про порушення кримінальної справи. Способи збирання доказів на цій стадії. Права та обов'язки учасників процесу в стадії порушення справи.

Тема 8. Особливості процесу доказування по деяких категоріях кримінальних справ (щодо неповнолітніх, неосудних та інших)

Доказування у справах про злочини неповнолітніх та суспільно небезпечні дії неосудних. Особливості предмета доказування, суб'єкти доказування. Особливості збирання, перевірки та оцінки доказів. Оцінка показань неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

3. Форми контролю знань та умінь курсантів

Протягом навчального семестру з метою контролю за якістю теоретичних знань курсантів передбачається проведення контрольних робіт по кожній темі.

Спеціальний курс завершується складанням іспиту за екзаменаційними білетами. Структура білета передбачає:

- 1) два теоретичні питання з усіх тем, передбачених програмою;
- 2) практичне завдання.

4. Самостійна робота

Протягом всього часу засвоєння спеціального курсу «Доказування в досудових стадіях кримінального процесу України» курсанти активно залучаються до самостійної роботи, яка передбачає позааудиторне, вибіркове виконання завдань по опрацюванню літератури з проблем доказування на досудовому слідстві.

5. Рекомендована література

1. *Аверьянова Т. В., Белкин Р. С.* Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. — М., 1997.

2. Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений: Труды Академии МВД России / Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др. — М., 1996.

3. *Ароцкер Л. Ю.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1964.

4. *Арсеньев В. Д.* Доказывание фактических обстоятельств дела в отдельных стадиях советского уголовного процесса // Тр. Иркут. ун-та. Сер. юрид. — 1969. Т. 45. — Вып. 8. — Ч. 4.

5. *Арсеньев В. Д.* О соотношении криминалистики и теории судебных доказательств // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: Мат. Минской науч. конф. — Минск, 1973.

6. *Арсеньев В. Д.* Вопросы общей теории судебных доказательств. — М., 1964.

7. *Арсеньев В. Д.* Основы теории доказательств в советском уголовном процессе: Учебное пособие. — Иркутск, 1970.

8. *Бажанов М. И.* Об истинности процессуальных актов в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства. — Харьков, 1968.

9. *Баженов Н. А., Шейфер С. А.* Порядок проведения судебно-медицинской экспертизы требует усовершенствования // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1975. — Вып. 23. — С. 154—171.

10. *Балашов А. Н.* Действительно ли возбуждение уголовного дела — первоначальная стадия уголовного процесса? // Соц. законность. — 1989. — № 8.

11. *Батаев И. А.* Оперативно-розыскное и криминалистическое обеспечение процесса расследования краж из квартир граждан: Дис. ... канд. юрид. наук. — Ижевск, 1998.

12. *Бахін В. П., Цымбал П. В.* Удосконалення форм використання науково-технічних досягнень у розслідуванні // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: Міжвуз. зб. наук. праць. — К., 1993.

13. *Бахин В. П., Ищенко А. В., Кузьмичев В. С., Цымбал П. В.* Проблемы рационализации следствия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.

14. *Бахин В. П., Ищенко А. В.* Функции науки криминалистики и совершенствование следственной практики // Проблемы дальнейшего усиления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел: Межвуз. сб. науч. тр. — К., 1986.

15. *Бахин В. П., Ищенко А. В., Кузьмичев В. С.* О необходимости новых форм и методов борьбы с преступностью // Вестник Днепропетровского ун-та. — Днепропетровск, 1995. — Вып. 2.

16. *Бахін В. П., Лиса Т. В.* Систематизація криміналістичних рекомендацій як засіб удосконалення слідчої діяльності // Вісник Київського університету: Юридичні науки. — 1988. — № 29.

17. *Бахін В. П., Лисиченко В. К.* Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів: Зб. наук. праць. — К., 1996.

18. *Бедняков Д. И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений. — М., 1991.
19. *Бекешко С. П., Матвиенко Е. А.* Подозреваемый в советском уголовном процессе. — Минск, 1969.
20. *Белкин Р. С.* Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973.
21. *Белкин Р. С., Винберг А. И.* Криминалистика и доказывание. — М., 1969.
22. *Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д.* Роль криминалистических знаний в профессиональной подготовке следователя: Рецензия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами: Науч. тр. — К., 1992.
23. *Білоусов О. І.* Проблеми теорії оцінки доказів у кримінальному судочинстві. — К., 1996.
24. *Бурданова В. С.* Криминалистические проблемы обеспечения всесторонности, полноты и объективности расследования преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. — М., 1992.
25. *Васильев А. Н.* Рассмотрение сообщений о совершенных преступлениях. — М., 1978.
26. *Винберг А. И.* Теория судебных доказательств в науке советской криминалистики // Сов. гос-во и право. — М., 1977. — № 12.
27. *Волов В. Г.* Теоретические основы и практика оценки эффективности деятельности следственных подразделений и следователей органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1982.
28. *Вольнский В. А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1991.
29. *Вольнский В. А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Пособие. — М., 1994.
30. *Гавло В. К.* Некоторые методологические проблемы информационно-познавательной деятельности на первоначальном этапе расследования преступлений // Актуальные проблемы следственной деятельности. — Свердловск, 1990.
31. *Галаган В. И.* Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская академия внутренних дел. — К., 1992.
32. *Гапанович Н. Н.* Отказ в возбуждении уголовного дела. — Минск, 1977.
33. *Гончаренко В. И.* Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
34. *Гончаренко В. Г.* Експертизи в судовій практиці: Навч. посібник. — К., 1993.
35. *Гора И. В.* Научно-методическое обеспечение расследования преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Национальная академия службы безопасности Украины. — К., 1996.

36. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. — Воронеж, 1978.
37. Грамович Г. И. Некоторые вопросы технико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тез. науч.-практ. конф. — К., 1993.
38. Гуренко М. М., Ищенко А. В. Проблемы конституційного забезпечення прав і свобод людини та громадянина // Вісник Львівського ін-ту внутрішніх справ. — Львів, 2001.
39. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: Автореф. Дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2000.
40. Доля Е. А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. — М., 1996.
41. Домбровский Р. Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Киевск. гос. ун-т. — К., 1990.
42. Домбровский Р. Г. Субъекты криминалистической деятельности // Совершенствование методов борьбы с преступностью. — Рига, 1984.
43. Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы социалистической законности. — Х., 1989. — Вып. 24.
44. Егоров К. Криминалистическое обеспечение государственного обвинения // Законность. — М., 1994. — № 11.
45. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Возбуждение уголовного дела. — М., 1961.
46. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. — М., 1965.
47. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №44.
48. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4.
49. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22.; № 39.
50. Закон України «Про службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27.
51. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11.
52. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48.
53. Закон України «Про науково-технічну інформацію» // Правовой курьер. — К., 1991. — № 17—18.

54. Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9.
55. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994// Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28.
56. *Закатов А. А.* О производстве первоначальных неотложных следственных действий // Актуальные проблемы следственной деятельности: Межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1990.
57. *Зеленецкий В. С.* Прокурорский надзор за исполнением закона о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств уголовного дела в стадии предварительного расследования. — Харьков, 1990.
58. *Иванов А. Н.* Проблемы технико-криминалистического обеспечения производства отдельных следственных действий // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.
59. *Іерусалимов І. О., Алексеев О. О.* Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень в слідчій діяльності: Навчальний посібник. — К., 2001.
60. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Цілі криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. — Ч. 2. — К., 2001.
61. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Криміналістичні аспекти забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали конференції. — Донецьк, 2001.
62. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 9.
63. *Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В.* Предмет криміналістичного забезпечення розслідування злочинів // Право України. — 2002. — № 6.
64. *Ишин А. М.* Теоретические аспекты информационного обеспечения органов предварительного следствия в ходе расследования преступлений. — Калининград, 2003.
65. *Иценко А. В.* К вопросу об организации научного обеспечения судебно-экспертной деятельности // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тез. науч.-практ. конф.— К., 1993.
66. *Иценко А. В.* Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.
67. *Иценко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.— К., 2002.
68. *Иценко А. В., Карпов Н. С.* Научное обеспечение практики борьбы с преступностью: Учебное пособие. — К., 1997.
69. *Иценко Е. П.* Проблемы первоначального этапа расследования преступлений. — Красноярск, 1987.

70. *Ищенко Е. П., Скорченко П. Т.* Технично-криміналістическе обезпечення раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.
71. *Каз Ц. М.* Пределы доказывания в стадии возбуждения уголовного дела // Уч. зап. Саратовского юрид. ин-та. 1964. — Вып. 11.
72. *Каз Ц. М.* Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. — Саратов, 1968.
73. *Казьмин И. Ф.* Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса. — М., 1986.
74. *Карнеева Л. М.* Проблемы соотношения теории криминалистики и уголовно-процессуальной науки со следственной практикой // Актуальные проблемы советской криминалистики. — М., 1980.
75. *Карнеева Л. М.* Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела // Сов. государство и право. — 1975. — № 2.
76. *Карпов Н. С., Евдокименко С. В.* Злочинна діяльність. — К., 2001.
77. *Клименко В. М.* Проблеми встановлення доказів в оперативно-розшуковій інформації // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — Донецьк, 1999. — № 1.
78. *Коломацкий В. Г.* Система криміналістического обезпечення діяльності органів внутрішніх дел // Актуальные проблемы криміналістического обезпечення расследования преступлений: Труды Академии МВД России. — М., 1996.
79. *Комиссарова Я. Ю.* Технично-криміналістическе обезпечення производства автороведческой экспертизы // Технично-криміналістическе обезпечення раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.
80. *Коновалова В. Е.* К вопросу о взаимосвязи криминалистики с уголовно-процессуальным правом // Мат. науч. конф. профессорско-преподавательского состава Харьковского юридического ин-та. — Харьков, 1986.
81. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1996.
82. Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, прийнятий 19 травня 2003 р. Верховною Радою України у першому читанні.
83. Кримінальний кодекс України // Кодекси України. — К., 2002. — № 1.
84. Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. — К., 2002. — № 1.
85. Криміналістическе обезпечення роботи органів внутрішніх дел по укріпленню законности и правопорядка, усилению охраны прав граждан // Сб. науч. тр. Акад. МВД СССР. — М., 1990.
86. *Крючатов И. А.* Обоснованное возбуждение уголовного дела — гарантия соблюдения социалистической законности // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства. — Харьков, 1968.
87. *Кузнецов Н. П.* Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. — Воронеж, 1983.
88. *Кузьмічов В. С.* Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. — К., 2000.

89. *Кузьмичев В. С.* Теория и практика следственной деятельности. — К., 1997.
90. *Ларин А. М.* Работа следователя с доказательствами. — М., 1996.
91. *Ларин А. М.* Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. — Ташкент, 1982.
92. *Ларин А. М.* Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. — М., 1986.
93. *Лисиченко В. К.* Нова Конституція України і питання вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів // Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства: Збірник наукових праць. — К., 1997.
94. *Лузгин И. М.* Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. — М., 1969.
95. *Лупинская П. А.* Доказывание в советском уголовном процессе: Учебное пособие. — М., 1966.
96. *Маняев Ю. В.* Обоснованность процессуальных решений следователя // Сов. гос-во и право. — 1987. — № 5.
97. *Мартинович И. И.* Некоторые вопросы возбуждения уголовного дела // Уч. зап. Белорусского ун-та. — 1957. — Вып. 34.
98. *Махов В. Н.* Законодательство о возбуждении уголовного дела // Законность. — 1997. — № 1.
99. *Михайленко А. Р.* Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. — К., 1999.
100. *Михеєнко М. М.* Содержание предмета доказывания по уголовному делу // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. — К., 1999.
101. *Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України. — К., 1999.
102. *Нагнойный Я. П.* О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 4. — К., 1967.
103. *Незванова Г. Г.* Проверка оснований к возбуждению уголовного дела // Науч. тр. Ташкентского ун-та. — 1967. — Вып. 309.
104. *Николайчик Н. И.* Проблемы доказывания, осуществляемого в стадии возбуждения уголовного дела // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности в СССР. — Минск, 1983.
105. *Полянский Н. Н.* Вопросы теории советского уголовного процесса. — М., 1956.
106. *Полянский Н. Н.* Практика расследования преступлений. — СПб., 1991.
107. *Прокофьев Ю. Н.* Процессуальная форма документов на стадии возбуждения уголовного дела // Проблемы советского государства и права. — Иркутск, 1975. — Вып. 9—10.

108. *Рахунов Р. Д.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. — М., 1954.
109. *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М., 1975.
110. *Савицкий В. М.* Язык процессуального закона (вопросы терминологии). — М., 1987.
111. *Самыгин Л. Д.* Расследование преступлений как система деятельности. — М., 1989.
112. *Сидоров В. Е.* Криминалистическое обеспечение доказывания на первоначальном этапе расследования // Актуальные проблемы доказывания в советском уголовном процессе: Тезисы выступлений на теоретическом семинаре, проведенном ВНИИ МВД СССР 27 марта 1981 г. — М., 1981.
113. *Скорченко П. Т.* Криминалистика. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений: Учебное пособие для вузов. — М., 1999.
114. *Сокол В. Ю.* Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений (методологические и организационные аспекты): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Краснодар, 1998.
115. *Соколов А. Ф.* О технико-криминалистическом (правовом и организационном) обеспечении расследования преступлений // Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. — М., 2000.
116. *Степанов В. В.* Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. — Саратов, 1972.
117. *Стремовский В. А.* Предварительное расследование в советском уголовном процессе. — М., 1958.
118. *Строгович М. С.* Избранные труды. — Т. 3. — Теория судебных доказательств. — М., 1991.
119. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — Т. 1. — М., 1968.
120. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — Т. 2. — М., 1970.
121. *Строгович М. С.* Теория судебных доказательств. — М., 1991.
122. *Строгович М. С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе. — М., 1951.
123. *Терехов Д.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе // Соц. законность. — 1951. — № 6.
124. *Тертышник В. М.* Уголовный процесс: Учеб. пособие. — 2-е изд., пер. и доп. — Х., 1999.
125. *Тертышник В. М., Слинко С. В.* Теория доказательств: учебное издание. — Харьков, 1998.
126. *Тетерин Б. П.* О способах собирания доказательств в уголовном процессе // Правоведение. — 1964. — № 2.
127. Уголовный процесс: Учеб. для юрид. ин-тов и фак. / Под ред. В. П. Божьева. — М., 1998.

128. Уголовный процесс: Учеб. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М., 1995.
129. Уголовный процесс / Под ред. К. Ф. Гуценко. — М., 1996.
130. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии. — Тбилиси, 2000.
131. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П. А. Лупинская. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1999.
132. *Удовенко Ж. В.* Забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: окремі проблеми // Право України. — 2002. — № 5.
133. *Удовенко Ж. В.* Закономірності та особливості процесу доказування на досудовому слідстві // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2002. — № 2.
134. *Удовенко Ж. В.* Проблеми ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 2.
135. *Удовенко Ж. В.* Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: у 2-х ч. — Ч. II. — К., 2002.
136. *Ульянова Л. Т.* О доказывании в стадии возбуждения уголовного дела // Вестник Московского ун-та. Серия. 12. — Право. — 1971. — № 3.
137. *Фаткуллин Ф. Н.* Общие проблемы процессуального доказывания. — Казань, 1973.
138. *Фаткуллин Ф. Н.* Общие проблемы процессуального доказывания. — 2-е изд., доп. — Казань, 1976.
139. *Фаткуллин Ф. Н.* Изменение обвинения. — М., 1971.
140. *Хомич В.* Предшествующая проверка материалов, которые послужили поводом к возбуждению уголовного дела // Законность. — 1995. — № 12.
141. *Фуфыгин Б. В.* Представление доказательств в советском уголовном процессе // Уголовно-процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. — Калинин, 1982.
142. *Франциров Ю., Николайченко В., Громов Н.* Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела // Российская юстиция. — 1999. — № 3.
143. *Шейфер С. А.* Собираание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. — Саратов, 1986.
144. *Шейфер С. А.* Использование непроцессуальных познавательных мероприятий в доказывании по уголовному делу // Государство и право. — 1997. — № 9.
145. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. — Х., 2001.
146. *Шумило М. Є.* Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія. — Х., 2001.

147. *Элькинд П. С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. — Ленинград, 1976.

148. *Юркова Г. В.* Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: Автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Національна Академія внутрішніх справ України. — К., 2001.

149. *Якимович Ю. К., Пан Т. Д.* Досудебное производство по УПК РФ.— СПб., 2003.

150. *Якуб М. Л.* О совершенствовании уголовно-процессуального законодательства // Вестник Московского ун-та. Право. — 1964. — № 2.

151. *Ясинский Г.* Надзор прокурора за законностью возбуждения уголовных дел // Соц. законность. — 1965. — № 6.

152. *Яшин В. Н., Победкин А. В.* Возбуждение уголовного дела: теория, практика, перспективы. — М., 2002.

Пропозиції до внесення змін в КПК України

Стаття 65. Докази

(2) після словосполучення «... та іншими документами» доповнити словосполученням «... протоколами технічного документування за результатами анонімного надходження до правоохоронних органів кіно-, відео-, аудіозаписів.

Такими слід вважати будь-які матеріали (навіть якщо вони надійшли до правоохоронного органу анонімним шляхом), які були отримані за допомогою відео- або кінозйомки і про достовірність яких є висновки технічної експертизи.

Стаття ... Одержання пояснень

(1) Дізнавач, слідчий, прокурор, суддя вправі отримати пояснення заявника, а також інших осіб, які мають дані, необхідні для перевірки заяв або повідомлень про вчинений злочин або той, що готується.

(2) Пояснення може бути написано власноручно або записане дізнавачем, слідчим, прокурором чи суддею. У поясненні вказуються дані про особу, яка його надає (П.І.Б., рік народження, місце роботи та адреса, де він проживає) і надаються дані, що мають значення для перевірки заяви (повідомлення про злочин). Пояснення повинно бути підписано особою, від якої воно надійшло, а також дізнавачем, слідчим, прокурором чи суддею.

Стаття ... Доказування

(1) Доказування полягає в збиранні, перевірці, оцінці та використанні доказів.

(2) Ціллю доказування є встановлення об'єктивної істини.

Стаття ... Збирання доказів

Збирання доказів заключається у виявленні джерела даних про обставини, які мають значення для справи, отриманні і закріпленні цих даних в установленому чинним Кодексом порядку.

Стаття ... Виявлення джерела даних

Джерела даних про обставини, які мають значення для справи, можуть виявлятися як при здійсненні передбачених цим Кодексом дій уповноваженими на їх провадження особами, так і в результаті оперативно-розшукових заходів чи іншим шляхом.

У самостійній статті потрібно визначити способи отримання фактичних даних, вказуючи, що докази можуть бути отримані тільки за допомогою передбачених кримінально-процесуальним законодавством слідчих дій. Тут необхідно дати вичерпний перелік слідчих дій, а також визначити, які з них можуть проводитися в тій чи іншій стадії кримінального процесу.

С т а т т я ... П е р е в і р к а д о к а з і в

(1) Всі докази підлягають ретельній, повній, всебічній та об'єктивній перевірці.

(2) Перевірка складається з аналізу кожного доказу окремо, співставленні його з іншими доказами і в збиранні нових доказів.

С т а т т я ... О ц і н к а д о к а з і в

(1) Дізнавач, слідчий, прокурор та суд оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, які ґрунтуються на повному, всебічному і об'єктивному розгляді всіх доказів у сукупності, керуючись законом та правосвідомістю.

(2) Ніякі докази не мають завчасно встановленої сили.

(3) Кожен доказ підлягає оцінці з точки зору його відносності, допустимості, достовірності, а всі докази в сукупності — з точки зору їх достатності для прийняття рішення.

С т а т т я ... В и к о р и с т а н н я д о к а з і в

(1) Докази використовуються для встановлення обставин, які мають значення для справи та обґрунтуванні висновків, що впливають з них.

(2) Описова частина рішення повинна містити вказівку на обставини, які є підставою цього рішення. У випадках, передбачених цим Кодексом, в рішенні повинні бути наведені докази, які підтверджують наявність обставин для прийняття цього рішення.

С т а т т я ... П о н я т т я д о к а з і в

(1) Доказами в кримінальному процесі є отримані в визначеному законом порядку дані, за допомогою яких встановлюються або відхиляються обставини, які мають значення для вирішення кримінальної справи і виконання вироку.

(2) Джерелами цих даних є: показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих і судових дій, документи.

(3) Докази повинні бути відносними за змістом і допустимими за формою.

Стаття ... Відносність доказів

Дані визнаються відносними, якщо вони встановлюють наявність або відсутність обставин, які мають значення для вирішення справи.

Стаття ... Допустимість доказів

(1) Дані визнаються допустимими, якщо вони:

- 1) отримані уповноваженими на те особами в межах їх компетенції;*
- 2) отримані з встановленого законом джерела;*
- 3) отримані за допомогою передбачених законом способів;*
- 4) отримані з дотриманням регламентованого законом порядку проведення слідчих дій;*
- 5) закріплені і приєднані до справи у визначеному законом порядку.*

(2) Дані, отримані з порушення вимог, передбачених пунктами 1, 2 і 3 частини першої цієї статті, визнаються такими, що не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу рішень, які приймаються.

(3) Не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу рішень, які приймаються, також дані, при отриманні, закріпленні і приєднанні до справи в яких були допущені суттєві порушення кримінально-процесуального закону. Суттєвими визнаються порушення гарантованих Конституцією України прав людини та громадянина, а також інші порушення, які шляхом позбавлення та ущемлення гарантованих законом прав учасників процесу чи іншим шляхом вплинули або могли вплинути на достовірність отриманих даних.

Стаття ... Постанова про притягнення як обвинуваченого

(1) У постанові про притягнення в якості обвинуваченого повинно бути вказано:

- 1) час і місце її складання; ким складена постанова;*
- 2) прізвище, ім'я, по-батькові притягнутого в якості обвинуваченого; число, місяць та рік народження;*
- 3) злочин, у вчиненні якого звинувачується дана особа, з вказівкою об'єкта та предмета посягання; дані про особу потерпілого; час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину; його наслідки; форми вини, мотив та цілі злочину;*
- 4) рішення про притягнення в якості обвинуваченого у вчиненні злочину;*
- 5) кримінальний закон (пункт, частина, стаття), що передбачає відповідальність за злочин, у вчиненні якого пред'являється обвинувачення.*

(2) При обвинуваченні в декількох пунктах у постанові про притягнення в якості обвинуваченого обставини кожного злочину викладаються окремо.

(3) При обвинуваченні декількох осіб у вчиненні одного чи декількох злочинів в співучасті постановою про притягнення в якості обвинуваченого виноситься у відношенні кожного співучасника окремо з описом скоєного їм діяння.

(4) Копія постанови про притягнення особи в якості обвинуваченого протягом 24 годин після її винесення направляється прокурору.

С т а т т я ... Обвинувальний висновок

(1) Обвинувальний висновок складається із вступу, описової та резолютивної частин.

(2) У вступній частині вказується реєстраційний номер кримінальної справи, місце і дата складання обвинувального висновку, прізвище, ім'я, по батькові обвинуваченого, кримінальний закон (стаття, частина, пункт), за яким кваліфікується його діяння.

(3) В описовій частині вказується привід і підстави для порушення кримінальної справи, викладається сутність обвинувачення: злочин, у вчиненні якого обвинувачується дана особа, з вказівкою об'єкта та предмета посягання, дані про особу потерпілого, часу, місця, способу та інших обставин вчинення злочину, його наслідки, форми та види вини, мотивів, цілей злочину, дані про особу обвинуваченого, обставини, що пом'якшують та обтяжують його відповідальність, а також наводяться докази, на яких ґрунтуються висновки слідчого, і мотиви, за якими він відхилив інші докази. При викладенні доказів повинні бути посилавання на томи та аркуші справи.

(4) В резолютивній частині викладається формулювання пред'явленого обвинувачення з вказівкою кримінального закону (статті, частини, пункту), що передбачає відповідальність за даний злочин.

(5) Якщо по справі притягнуто декількох обвинувачених, в описовій та резолютивній частинах обвинувального висновку повинно бути вказано, в чому виявилася участь кожного обвинуваченого у вчиненні злочину.

(6) Обвинувальний висновок підписується слідчим.

Анкета опитування слухачів

1. Учбовий заклад**2. Курс навчання****3. Ви вступили в НАВСУ тому що:**

А) прагнете отримати юридичну освіту.	62 %
Б) виявляєте інтерес до слідчої діяльності.	23 %
В) бажаєте брати активну участь у боротьбі зі злочинністю.	15 %

4. Хто, на Ваш погляд, може бути слідчим:

А) той, хто закінчив вуз за слідчою спеціалізацією.	14 %
Б) будь-хто, у кого є диплом юриста.	86 %
В) будь-хто.	

5. Як Ви вважаєте, кого повинні готувати вищі навчальні заклади:

А) кадри слідчих.	17%
Б) юристів широкого профілю.	83 %

6. Чи знаєте Ви про роботу слідчого:

А) так.	100 %
Б) ні.	

7. Якщо так, то звідки:

А) за детективною літературою чи фільмами.	37 %
Б) з власного досвіду.	
В) від своїх рідних.	36 %
Г) Ваш варіант.	

8. Назвіть учбові дисципліни, які найбільш необхідні для практичної діяльності слідчого:

А) кримінальне право.	62 %
Б) криміналістика.	87 %
В) кримінальний процес.	93 %
Г) психологія.	15 %
Д) ОРД.	32 %
Е) кримінологія.	26 %

9. Які, на Ваш погляд, головні якості слідчого, виділіть три головні:

А) компетентність.	41 %
Б) чесність.	38 %

- В) вміння діяти в складних умовах. 32 %
 Г) швидкість реакції. 15 %
 Д) впевненість у своїх силах та здібностях. 11 %
- 10. Виділіть три головні задатки слідчого:**
- А) аналітичне мислення. 62 %
 Б) спостережливість. 60 %
 В) пам'ять. 54 %
 Г) комунікабельність. 12 %
 Д) витримка. 8 %
- 11. Чи достатньо часу і уваги приділяється криміналістичній підготовці в юридичному навчальному закладі:**
- А) достатньо. 65 %
 Б) недостатньо. 15 %
 В) важко сказати. 20 %
- 12. Система підготовки кадрів в юридичному навчальному закладі повинна бути:**
- А) підготовка юристів широкого профілю —
нині діюча система підготовки. 86 %
 Б) підготовка спеціалістів вузького профілю —
конкретного спрямування практичної діяльності. 16 %
 В) інше.
- 13. На Вашу думку, що таке криміналістичне забезпечення:**
- А) криміналістичне забезпечення — створення необхідних умов для
будь якого виду діяльності. 61 %
 Б) криміналістичне забезпечення — це діяльність
по розробці нових, використанні відомих науково-
технічних досягнень. 39 %
 В) свій варіант _____
- 14. Що, на Вашу думку, включає в себе криміналістичне забезпечення:**
- А) криміналістичну освіту.
 Б) криміналістичну техніку.
 В) криміналістичні знання.
 Г) криміналістичну освіту, техніку, знання. 100 %
 Д) інше.
- 15. Якою мірою Ви проінформовані про можливості криміналістичного забезпечення в процесі доказування на досудовому слідстві:**
- А) повною на теоретичному рівні.
 Б) достатньо для використання своїх знань у практичній діяльності.
 В) недостатньо. 73 %

- Г) практично незнайомі з даною криміналістичною категорією. 7 %
Д) важко відповісти. 21 %
Е) інше _____
(вкажіть)

16. Чи необхідне криміналістичне забезпечення в процесі доказування на досудовому слідстві:

- А) так. 93 %
Б) ні. 7 %

17. Якщо так, то яке місце воно займає в процесі доказування:

- А) визначальне. 61 %
Б) допоміжне. 32 %
В) не використовується. 7 %
Г) інший варіант.

18. Чи є у Вас потреба в розширенні знань про криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві:

- А) так. 63 %
Б) ні. 37 %

19. У якій формі мають бути викладені ці знання:

- А) практичні посібники та довідники. 41 %
Б) огляди слідчої та судової практики. 20 %
В) підручники та учбові посібники. 28 %
Г) інше _____
(вкажіть) *проведення консультацій,*

введення нового спецкурсу тощо

Вдячні Вам за допомогу у проведенні дослідження!

Анкета опитування слідчих

У зв'язку з дослідженням криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві просимо Вас висловити свої погляди на дану проблему.

За умовами анкетування можливий вибір **декількох відповідей** з числа запропонованих. Їх можна підкреслити або позначити зрозумілим знаком. Пропонується висловити свій варіант відповіді, що цікавить дослідників.

Опитування анонімне, тому вказувати особисті дані не треба.

- 1. Ви працюєте в слідчому апараті:**

А) МВС.	100%
Б) податкової міліції.	
В) прокуратурі.	
Г) СБУ.	

- 2. Ваша посада:**

А) слідчий.	87%
Б) начальник (заступник начальника) слідчого підрозділу.	13%

- 3. Загальний стаж слідчої практики:**

А) до 3-х років.	60%
Б) від 3 до 10 років.	37%
В) понад 10 років.	3%

- 4. Чи маєте Ви диплом юриста:**

А) так.	86%
Б) ні.	14%

- 5. Хто, на Ваш погляд, може бути слідчим:**

А) той, хто закінчив вуз за слідчою спеціалізацією.	54%
Б) будь-хто, у кого є диплом юриста.	13%
В) будь-хто, але він повинен підвищувати свою кваліфікації шляхом навчання на відповідних курсах при спеціалізованих навчальних закладах.	31%
Г) будь-хто.	2%

- 6. Система підготовки кадрів в юридичних учбових закладах повинна бути:**

А) підготовка спеціалістів вузького профілю — конкретного напрямку практичної діяльності;	54%
Б) підготовка юристів широкого профілю — нині діюча система підготовки.	46%

7. Назвіть учбові дисципліни, які найбільш необхідні для практичної діяльності слідчого:

А) кримінальне право.	75%
Б) криміналістика.	86%
В) кримінальний процес.	93%
Г) психологія.	68%
Д) ОРД.	35%
Е) кримінологія.	32%

8. Які, на Ваш погляд, головні якості слідчого, виділити три головні:

А) компетентність.	61%
Б) чесність.	53%
В) уміння діяти в складних умовах.	73%
Г) швидкість реакції	34%
Д) упевненість в своїх силах та здібностях.	51%

9. Виділіть три головні задатки слідчого:

А) аналітичне мислення.	72%
Б) спостереження.	61%
В) пам'ять.	50%
Г) комунікабельність.	31%
Д) витримка.	40%

10. Чи достатньо часу і уваги приділяється криміналістичній підготовці в юридичному учбовому закладі:

А) достатньо.	42%
Б) недостатньо.	56%
В) важко сказати.	

11. Якщо недостатньо, то вкажіть шляхи підвищення ефективності в отриманні знань для Вашого подальшого використання їх у своїй роботі: *підвищити рівень викладання у навчальних закладах криміналістики, запровадження в навчальному процесі методики організації роботи по розкриттю і розслідуванню злочинів на основі нових комп'ютерних технологій; заміна застарілої криміналістичної та спеціальної техніки і т. ін.* _____

---

12. Чи зустрічаєтесь Ви з проблемами в ході виконання своїх службових обов'язків:

А) ні.	
Б) так.	93%

13. Назвіть найбільш вагомі практичні проблеми:

А) надмірне навантаження.	82%
Б) формальність виконання наставниками своїх обов'язків.	63%
В) надмірна вимогливість з боку керівництва.	67%
Г) хибна дисциплінарна практика.	67%
Д) незадовільність соціально-побутових умов життя та низька заробітна платня.	91%
Е) інші _____	

(вкажіть)

14. На Вашу думку, що таке криміналістичне забезпечення:

А) криміналістичне забезпечення — створення необхідних умов для будь-якого виду діяльності.	75%
Б) криміналістичне забезпечення — це діяльність по розробці нових, використанні відомих науково-технічних досягнень.	23%
В) свій варіант. <i>впровадження нових методів, засобів та прийомів і т. ін.</i> _____	

15. Що, на Вашу думку, включає в себе криміналістичне забезпечення:

А) криміналістичну освіту.	
Б) криміналістичну техніку.	
В) криміналістичні знання.	
Г) криміналістичну освіту, техніку, знання.	87%
Д) інше: <i>тактику</i> .	13%

16. Якою мірою Ви поінформовані про можливості криміналістичного забезпечення в процесі доказування на досудовому слідстві:

А) повною на теоретичному рівні.	
Б) достатньою для використання своїх знань в практичній діяльності.	12%
В) недостатньо.	62%
Г) практично незнайомі з даною криміналістичною категорією.	
Д) важко відповісти.	26%
Е) інше. _____	

(вкажіть)

17. Чи необхідне криміналістичне забезпечення в процесі доказування на досудовому слідстві:

А) так	76%
Б) ні	15%

18. Якщо так, то яке місце воно займає в процесі доказування:

А) визначальне.	75%
Б) допоміжне.	4%

- В) не використовується. 21%
Г) інший варіант.

19. Чи є у Вас потреба в розширенні знань про криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві:

- А) так. 75%
Б) ні. 25%

20. У якій формі мають бути викладені ці знання:

- А) практичні посібники та довідники.
Б) огляди слідчої та судової практики.
В) підручники та учбові посібники.
Г) інше ___ *нарад, проведенні додаткових занять.*

21. Чи достатньо ви використовуєте НТЗ в процесі доказування на досудовому слідстві?

- А) так. 7%
Б) ні. 93%

22. Якщо ні, то які причини недостатнього використання НТЗ у процесі доказування на досудовому слідстві:

- А) відсутність цих засобів у практичній діяльності. 58%
Б) низька їх ефективність.
В) складність їх застосування. 32%
Г) відсутність у слідчого необхідних навичок і вмінь роботи з технічними засобами 46%
Д) низький рівень підготовки випускників юридичних учбових закладів по застосуванню НТЗ. 24%
Е) відсутність технічного помічника слідчого.
Є) інше: відсутність касет, неякісні засоби, відсутність умов для їх застосування і т. ін.

23. Чи вважаєте Ви доцільним введення в КПК України нової норми, яка б передбачала використання даних, отриманих за допомогою технічних засобів (кіно-, відео-, фото- та аудіозаписів) як доказів у кримінальній справі, незалежно від шляхів надходження до правоохоронних органів:

- А) так. 88%
Б) ні. 12%

Вдячні Вам за допомогу у проведенні дослідження!

**РЕЗУЛЬТАТИ
УЗАГАЛЬНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ, РОЗГЛЯНУТИХ СУДАМИ
м. Київ у 2003 р.**

Найменування	Кількість	%
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. Кількість вивчення кримінальних справ, розглянутих судом першої інстанції	283	100
2. Кількість випадків надання органу дізнання, слідчому, прокурору чи суду предметів документів 1) Довідка про матеріальний стан, склад сім'ї, утриманців 2) Медичних документів 3) Характеристик 4) Нагородних документів 5) Копії вироків та інші судові документи 6) Бухгалтерські документи 7) Інші документи		
3. Ким надавалися предмети та документи 1) підозрюваним, обвинуваченим чи захисником 2) потерпілим і його представником 3) цивільним позивачем (не потерпілим), цивільним відповідачем 4) прокурором в стадії судового розгляду 5) іншими особами		
4. Кількість випадків надання органу дізнання, слідчому, прокурору чи суду матеріалів, отриманих за допомогою оперативно-розшукових заходів		
5. Кількість випадків витребування органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом матеріалів із органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність		
6. По кримінальній справі не було встановлено 1) об'єкт злочину 2) предмет злочину 3) обставини, які характеризують особу потерпілого 4) наявність передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння 5) час вчинення злочину 6) місце вчинення злочину 7) обстановка вчинення злочину 8) спосіб вчинення злочину 9) засоби злочину 10) поведінка потерпілого		

1	2	3
11) наявності діяння 12) причинний зв'язок між діянням і наслідками, які на- ступили 13) факт вчинення злочину 14) вік обвинуваченого (число, місяць і рік народження) 15) ознаки, які характеризують спеціальний суб'єкт злочину 16) форма вини (умисел чи необережність) 17) вид умислу чи необережності 18) мотив злочину 19) мета злочину 20) обставини, які пом'якшують відповідальність об- ставини, які обтяжують відповідальність		
7. У справі не були встановлені причини і умови вчи- нення злочину		
8. Що було приводом до порушення кримінальної справи 1) заява або повідомлення підприємств, установ, органі- зацій, посадових осіб, представників влади, громадсько- сті або окремих громадян 2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з речовими доказами 3) заява або повідомлення, опубліковані в пресі 4) явка з повинною 5) безпосереднє виявлення ознак злочину		
9. У заяві або повідомленні наведені дані, що підтвер- джують вчинений злочин чи той, що готується		
10. Якщо до порушення кримінальної справи проводив- ся медичний огляд, чи призначалася судова експертиза для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень 1) на протязі досудового розслідування так ні 2) на протязі судового розгляду так ні		
11. У постанові про порушення кримінальної справи є вказівка на винну особу		
12. Ця особа 1) Притягнута як обвинувачений 2) Засуджена 3) виправдана		

1	2	3
13. У постанові про притягнення як обвинуваченого указані 1) предмет злочину 2) час вчинення злочину 3) місце вчинення злочину 4) спосіб вчинення злочину 5) наслідки злочину 6) форма вини (умисел чи необережність) 7) вид умислу чи необережності 8) мотив злочину 9) мета злочину		
14. У постанові про притягнення як обвинуваченого наведені докази, на яких побудовані обвинувачення		
15. На протязі подальшого розслідування 1) Обвинувачення було змінено чи доповнено 2) Справа була закрита в частині недоведеного обвинувачення		
16. Обвинувачення в кінцевій редакції було пред'явлено 1) Не пізніше місяця до закінчення розслідування 2) Не пізніше двох тижнів до закінчення розслідування 3) Не пізніше тижня до закінчення розслідування 4) Не пізніше трьох діб до закінчення розслідування 5) За один-два дні до закінчення розслідування 6) У день закінчення розслідування		
17. В обвинувальному висновку містяться точніші, ніж у постанові пред'явлення як обвинуваченого дані про 1) вчинений злочин 2) час вчинення злочину 3) місце вчинення злочину 4) спосіб вчинення злочину 5) інші обставини вчинення злочину		

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

А.В. Іщенко
І.О. Ієрусалимов
Ж. В. Удовенко

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ
ДОКАЗУВАННЯ В
РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ**

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів *Б. А. Сладкевич*
Редактор *Л.І. Єрсова*
Верстка *О.Г. Михолат*
Дизайн обкладинки *Б. В. Борисов*

Підп. до друку 18.10.2006. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 10.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63, 428-72-81,
428-72-83
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006